

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ГЕНДЕРДИК ЖАНА ИНКЛЮЗИВДҮҮ ӨНҮГҮҮ: чакырыктар жана сунуштар

Базалык изилдөө

Кыргызстан 2023

Бул басылма Европа Биримдигинин финансылык колдоосу менен жарыяланды.
Басылманын мазмуну үчүн "Социалдык технологиялар агенттиги" КБ гана жооптуу.
Басылма сөзсүз түрдө Европа Биримдигинин көз карашын чагылдырбайт.

This project is funded
by the European Union

Мазмуну

1.	3		
1.1.	Киришүү. Концептуалдык алкактар жана негиздер		3
1.2.	Изилдөөнүн максаты жана ыкмалары		5
1.3.	Респонденттердин портрети		7
1.4.	Изилдөөнүн резюмеси		13
2.	17		
2.1.	Эл аралык-укуктук багыттагы гендердик теңчилик жана инклюзия		17
2.2.	Гендердик теңчиликтин жана инклюзиянын улуттук укуктук жана саясий алкагы		24
3.	35		
3.1.	Кыргызстандын аялдары жана кыздары статистиканын күзгүсүндө: кыскача демографиялык мүнөздөмө		35
3.2.	Майыптыкты өлчөөнүн эл аралык практикасы		45
4.	49		
4.1.	Жандуу окуялар – Гүлзар Дүйшеева: “Мага жогорку билим алуу үчүн күрөшүүгө туура келди”	49	
4.2.	Майып кыздар мектепте билим алуу жолунда: негизги тоскоолдуктар		52
4.3.	Майыптыгы бар кыздар жана аялдар кесиптик билим алуу жана кесиптик көндүмдөргө ээ болуу үчүн мүмкүнчүлүктөр		66
5.	72		
5.1.	Жандуу окуялар – Роза Бегалиева: “Өзүм сулуумун жана адамдарды да сулуу кылам”. Коляска колдонуучу айым пандемия учурунда жеткиликтүү сулуулук салонун кантип ачкан		72
5.2.	Жашоо деңгээли жана жакырчылык майыптыктын призмасынан		75
5.3.	Эмгек жана жумуштүүлүк. Жумушсуздук		82
6.	89		
6.1.	Жандуу окуялар – Укей Мураталиева: “Майыптыгы бар ар бир кош бойлуу аял дарыгерлердин кайдыгер мамилесине дуушар болот”		90
6.2.	Үй-бүлөнү пландаштыруу жана контрацепцияга жеткилүүлүк		93
6.3.	Репродуктивдик жана сексуалдык укуктарды ишке ашыруудагы тоскоолдуктар. Табулар жана стереотиптер		99
7.	106		
7.1.	Жандуу окуялар – Айнура Телеушева: “Майыптыгы бар адамдар бардык аярлуу темаларды билишет жана парламентте башкаларга караганда көп нерсени жасай алышат”		108
7.2.	Майыптыгы бар аялдар шайлоочу катары		111
7.3.	Бийликтин өкүлчүлүктүү органдарына карай жолдогу майыптыгы бар аялдар		114
7.4.	Майыптыгы бар аялдардын мамлекеттик жана муниципалдык кызматка жетүүсү		118
8.	119		

This project is funded
by the European Union

**“InKoot - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомдун
өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү” долбоору**

8.1. Жандуу окуялар – Гүлмира Казакунова: “Майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук дээрлик спецификалуу — агрессорлордон качып бара турган жер жок”	121
8.2. Майыптыгы бар аялдарга жана кыздарга карата гендердик зомбулуктун формалары жана түрлөрү расмий сандарда	123
8.3. Майып аялдарга жана кыздарга карата зомбулуктун латенттүүлүгү: эмне үчүн “айсбергдин учу” да көрүнбөйт	128
КОРУТУНДУ	132
СУНУШТАР	135

1. ЖАЛПЫ МААЛЫМАТ

1.1. Киришүү. Концептуалдык алкактар жана негиздер

Бүгүнкү күндө дүйнө калкынын саны болжол менен 8 миллиард адамды түзөт, алардын ар бир алтынчысы (болжол менен 1,3 миллиард адам же 16%) майыптыктын¹ кандайдыр бир формасына ээ. Демек, майыптык – бул аймактык же саясий чектери жок абдан кеңири тараган көрүнүш. Дүйнөнүн ар бир өлкөсүндө ден соолугуна байланыштуу көйгөйлөр майыптыкка алып келген кыздар жана балдар, аялдар жана эркектер бар.

Майыптык көйгөйлөрүн изилдөө үчүн анын табияты жөнүндө маселе негизги болуп саналат.

Дүйнөдө майыптыкты түшүнүүнүн ар кандай моделдери бар. Кыргызстанда совет доорунун мурасы катары медициналык модель калыптанып, көп убакыт бою сакталып келген, ага ылайык майыптыгы бар адам медициналык жардамга муктаж бейтап катары каралат.

Медициналык модель майыптыкты бир гана медициналык көрүнүш катары, дарт, патология, оору катары карайт. Бул моделдин негизги максаты болуп медициналык кийлигишүү аркылуу майыптыкты оңдоо саналат. Медициналык моделдин негизинде патерналисттик, колдоочулук мамиле, майыптыгы бар адамдарга карата мамиле медициналык жардам көрсөтүүгө, дарыланууга, камкордукка негизделген. Толук кандуу билим алуу, экономикалык, саясий, коомдук турмушка катышуу мүмкүнчүлүктөрү майыптыгы бар адамдар үчүн дээрлик жабык. Майыптыгы бар балдар көбүнчө адистештирилген окуу жайларда обочолонот, ал эми мамлекет тарабынан иштөөгө “уруксат берилген” эрезеге жеткен адамдар атайын ишканаларга ишке орношушат.

Медициналык модель “боорукер” жана адилеттүү коом адамдарга толук кандуу жашоого мүмкүндүк берүү үчүн майыптыкты медициналык көз караштан айыктыруу же жеңүү аракетинде саламаттыкты сактоого жана ага байланыштуу кызматтарга ресурстарды жумшашы керек деп болжолдойт. Бул чөйрөдө медициналык кесиптин жоопкерчилиги жана потенциалы борбордук орунду ээлейт”.²

Медициналык модель майыптыгы бар адамдын социалдык маанисин төмөндөтөт, аны коомдун жашоосунан четтетет.

Демек, майыптыкка карата медициналык мамиледе көңүл көз карандылыкка, ал эми мамиленин өзү – стереотиптерге бурулат, анын алкагында майыптык статусу бар адам башкалардын боору ооруп, ага кам көрүүнү каалоосун пайда кылат. Өзгөртүү үчүн бардык аракеттер медициналык жардамга жана тиешелүү дарылоого топтолот.

¹ Дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюмунун сайты <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>

² Майыптыктын медициналык модели (Википедия) <https://ru.wikipedia.org>

Дагы бир моделге – биопсихосоциалдык³ моделге ылайык, майыптыгы бар адам жөн гана диагноз коюлган адам эмес, бул бардык укуктары жана саламаттыкты сактоо чөйрөсүнөн алда канча чыккан муктаждыктары бар индивид. “Социалдык моделдеги майыптык көйгөйү жеке жашоонун чегинен чыгып, социалдык кысымга, басмырлоого жана эксклюзияга басым жасоо менен инсан менен коомдук системанын элементтеринин ортосундагы өз ара мамилелер жагынан каралат.”⁴

Биопсихосоциалдык модель майыптыгы бар адамды физикалык, социалдык, экономикалык жана маданий чөйрөнүн, саламаттыкты сактоонун жана билим берүүнүн, маалыматтын жеткиликтүүлүгүн, анын ичинде өзүнүн муктаждыктарын эске алуу менен өз алдынча жана эркин тандоо мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу аркылуу жашоонун бардык чөйрөлөрүндө бирдей укуктарга жана мүмкүнчүлүктөргө ээ болушу керек болгон социалдык тең укуктуу субъект катары карайт. Коом майыптыгы бар адамды коомго ылайыкташууга мажбурлабастан, ошол коомго интеграциялоо, анын муктаждыктарына ылайыкташуу үчүн шарттарды түзүшү керек.

Биопсихосоциалдык модель майыптыгы бар адамдын ден соолугуна байланыштуу көйгөйлөрдү четке какпайт, бирок ошол эле учурда бул көйгөйлөрдү биринчи орунга койбойт. Бул модель майыптыктын себепин оорунун өзүнөн эмес, коомдогу үстөмдүк кылуучу стереотиптерге негизделген инфраструктуралык жана “мамиледеги” тоскоолдуктарда аныктайт. Биопсихосоциалдык моделге ылайык, басым адамдын ден соолугунун абалына эмес, адам укуктарына жасалат. Дал ушул майыптыктын биопсихосоциалдык модели Кыргызстанда киргизилүүдө.

Медициналык жана биопсихосоциалдык моделден тышкары, майыптыктын дагы башка моделдери бар.⁵

БУУнун майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенциясында - калктын бул тобун коргоо жөнүндө дүйнөдөгү биринчи юридикалык жактан милдеттүү эл аралык келишимде - майыптык өнүгүп келе жаткан түшүнүк экени белгиленген. Ал ден соолугунда бузулуулар бар адамдар менен мамилелик жана экологиялык тоскоолдуктардын ортосунда пайда болгон жана алардын башкалар менен бирдей коомдун жашоосуна толук жана натыйжалуу катышуусуна жолтоо болгон өз ара аракеттенүүнүн натыйжасы болуп саналат. Майыптыгы бар адамдарга туруктуу физикалык, психикалык, интеллектуалдык же сенсордук бузулуулары бар адамдар кирет, алар ар кандай тоскоолдуктар менен өз ара аракеттенгенде алардын коомго башкалар менен бирдей толук жана натыйжалуу катышуусуна тоскоол болушу мүмкүн.

Түшүнүктүн жалпылыгына карабастан, майыптыгы бар адамдар – бир тектүү топ эмес экенин эстен чыгарбоо керек. Алар ар башка жыныстагы жана ар кандай курактагы, этностук жана диний көз караштагы, билим деңгээли, ден соолугуна келтирилген зыяндын ар кандай даражалары жана формалары менен айырмаланат, алар ар кайсы өлкөлөрдө жана ар кандай социалдык-экономикалык шарттарда жашашат. Бирок, жалпысынан алганда, калктын калган бөлүгүнө салыштырмалуу майыптыгы бар адамдар эрте көз

³ Айрым булактарда ал “социалдык” деп да аталат

⁴ Коростелева Н.А. Актуальность социальной модели инвалидности в мировом сообществе http://www.rusnauka.com/3_ANR_2012/Pedagogica/6_99670.doc.htmhttp://www.rusnauka.com/3_ANR_2012/Pedagogica/6_99670.doc.htm

⁵ Кененирээк <https://studfile.net/preview/2898624/> караңыз.

жумушат, ден соолугунун көрсөткүчтөрү начар жана күнүмдүк иш-аракеттеринде көбүрөөк чектөөлөргө дуушар болушат. Алар майыптыгы боюнча басмырланышат жана өз укуктарын ишке ашырууда олуттуу тоскоолдуктарга туш болушат.

Глобалдык масштабда майыптыктын гендердик аспектилери жөнүндө айтсак, дүйнөдө аялдардын арасында майыптыктын деңгээли орточо 19,2% түзөөрүн белгилей кетүү керек. Демек, ар бир бешинчи аял же кыз ден соолукка байланыштуу кандайдыр бир чектөө менен жашайт. Эркектердин арасында бул көрсөткүч кыйла төмөн – 12%.⁶

Кыргызстанда адам укуктарынын жана анын ар кандай чөйрөлөрүндө гендердик теңчиликтин принцибинин сакталышы боюнча көптөгөн изилдөөлөр жүргүзүлгөн. Анда аялдардын жана кыздардын саясий, экономикалык, социалдык жана башка укуктарына тиешелүү айрым маселелер чагылдырылган. Ошондой эле Кыргызстандагы инклюзия маселелерине, атап айтканда шайлоо укуктарын ишке ашыруу, билим берүү, стереотиптер, ар кандай кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгү ж.б. чөйрөлөргө арналган айрым изилдөөлөр бар.

Бул изилдөөдө Кыргызстанда жашаган аялдарга жана кыздарга карата гендердик көз караштан инклюзия маселелерин изилдөө аракети жасалат. Эл аралык укуктун жана улуттук мыйзамдардын ченемдерине гана эмес, аларды күнүмдүк турмушта ишке ашыруу практикасына да басым жасалат. Ошондой эле изилдөөдө майыптыгы бар кыздар менен аялдардын жашоосу статистикалык көрсөткүчтөрдө кандай чагылдырылганына көңүл бурулат, аларды талдоо мамлекет тарабынан көрүлүп жаткан чаралардын, кабыл алынып жаткан стратегиялардын жана саясаттардын ийгилигинин же ийгиликсиздигинин критерийи болуп саналат.

Бир изилдөөнүн алкагында Кыргызстанда майыптыгы бар адамдардын коомдук жана жеке турмушунун бардык чөйрөлөрүн, гендердик көз караштан алганда да камтуу мүмкүн болбогондуктан, авторлор жашоонун бир нече тармактарынын – билим алуунун, айрым экономикалык жана саясий укуктарды ишке ашыруунун, сексуалдык жана репродуктивдик ден соолуктун, зомбулуктун айрым аспектилерине гана токтолушту. Бул башка укуктар же каралып жаткан укуктардын ушул изилдөөдө белгиленбеген аспектилери анча маанилүү эмес же анча курч эмес дегенди билдирбейт. Бул майыптыгы бар аялдар жана кыздар адам укуктарын басмырлоосуз колдонушу үчүн, көйгөйлөрдү көрүп, алардын чечимин табууга дагы көптөгөн мүмкүнчүлүктөр бар экендигин билдирет.

1.2. Изилдөөнүн максаты жана ыкмалары

Изилдөөнүн максаты болуп инклюзия көз карашынан өлкөдөгү гендердик теңчиликтин учурдагы абалын түшүнүү.

Авторлор майыптыгы бар кыздар жана аялдар өздөрүнүн: жалпы жана кесиптик билим алуу укугу; татыктуу жашоону камсыз кылууга мүмкүндүк берүүчү эмгекке жана

6

<https://news.un.org/ru/story/2021/07/1405942#:~:text=%D0%92%20%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B5%20%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D1%83%D1%82%20%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%20700,%D0%B2%20%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B5%D0%BC%2019%2C2%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0.>

ишке орношуу укугу; репродуктивдүү жана сексуалдык ден соолукка жана тиешелүү кызматтарды алууга укук; саясий укуктар, атап айтканда, шайлоо укугу сыяктуу укуктарын ишке ашырууда туш болгон көйгөйлөрдү аныктоого басым жасашкан. Ошондой эле, изилдөөдө майыптыгы бар кыздар жана аялдар дуушар болгон зордук-зомбулук маселелери чагылдырылган.

Изилдөөнүн негизин ченемдик укуктук жөнгө салууну, мамлекеттик органдардан алынган маалыматтарды, жеткиликтүү статистикалык маалыматтарды, мурда жүргүзүлгөн изилдөөлөрдү, социалдык тармактардагы жана Интернет тармагындагы басылмаларды изилдөө жана талдоо, майыптыгы бар аялдардан алынган маалыматтарды талдоо түзөт.

Изилдөө сапаттык (кабинеттик талдоо, фокус-топтук талкуу) жана сандык (анкеталык сурамжылоо) жана ыкмаларды колдонуу менен жүргүзүлдү. Мындай комплекс жалпы тенденцияларды көрүүгө, ошондой эле белгиленген укуктар чөйрөсүн ишке ашырууда майыптыгы бар аялдардын тажрыйбасын көрсөтүүгө жардам берет.

Кабинеттик талдоо майыптык призмасы, кабыл алынып жаткан чечимдерде жана мыйзамдарда чагылдырылган саясий алкактар аркылуу гендер маселелерин эл аралык жана улуттук-укуктук жөнгө салууга сереп салуу, Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин (мындан ары – КР УСК) жеткиликтүү статистикалык маалыматтарын жана компетенциясына изилдөөдө козголгон укуктар жаатында саясатты иштеп чыгуу жана ишке ашыруу кирген мамлекеттик органдардан алынган ведомстволук маалыматтарды талдоо үчүн колдонулган. Авторлор ошондой эле гендердик жана майыптыктын айрым аспектилери боюнча колдо болгон изилдөөлөргө кайрылышкан.

Фокус-топтук талкуу гендер жана инклюзия маселелерин илгерилетүүдө социалдык жактан активдүү болгон максаттуу топтордун өкүлдөрүнүн – майыптыгы бар аялдардын жана эркектердин пикирлерин, баалоолорун жана ой-пикирлерин изилдөө максатында жүргүзүлдү. Фокус-топтук талкуунун жүрүшүндө алардын жеке тажрыйбасы да, алар өкүлү болгон жарандык коомдун уюмдарынын максаттуу топторунун тажрыйбасы да айтылды. Фокус-топтук талкуу алдын ала иштелип чыккан сценарий боюнча жүргүзүлдү.

Анкеталык сурамжылоо он сегиз жаштан жогорку курактагы майыптыгы бар аялдар үчүн Google–анкета форматында жүргүзүлдү. Респонденттерди тандоо өлкөнүн ар кайсы аймактарында жашаган майыптыгы бар адамдардын жалпы саны менен корреляцияланган аймактык өкүлчүлүктүн, майыптыктын топтору жана формалары, курагы жана этностугу боюнча өкүлчүлүктүн негизинде ишке ашырылган. Жалпысынан 139 анкета чогултулган. Тандоону 1-тиркемеден караңыз.

Анкетанын суроолору авторлор тарабынан көтөрүлгөн майыптыгы бар аялдардын укуктарын ишке ашырууга байланыштуу изилдөөдө айтылган тыянактарды ырастоо же четке кагуу үчүн түзүлгөн.

Google –анкета бир нече блоктон турат:

1. Жеке маалыматтар
2. Экономикалык мүмкүнчүлүктөргө, эмгекке жана жумуштуулукка байланыштуу суроолор
3. Репродуктивдик укуктарга байланыштуу суроолор
4. Зомбулукка байланыштуу суроолор
5. Саясий (шайлоо) укуктарга тиешелүү суроолор

6. Кошумча суроолор

Респонденттердин жеке (анкеталык) маалыматтары тигил же бул факторлор алардын майыптыгы бар аялдардын өз укуктарын ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүнө кандай таасир этерин талдоо үчүн зарыл. Тактап айтканда, сурамжылоого катышкандарга курагы, үй-бүлөлүк абалы, жашаган жери, балдардын болушу жана алардын курагы, билим алуу деңгээли жана орду, этнос, майыптыктын тобу жана формасы ж.б. жөнүндө суроолор берилди.

1.3. Респонденттердин портрети

Жалпысынан сандык талдоонун (Google-анкеталоонун) натыйжасында 139 анкета алынган.

Сурамжылоо үчүн максаттуу топ катары майыптыгы бар жашы жеткен аялдар тандалып алынган, алардын көпчүлүгү (16%дан) 26-30, 51-60 жана 61-70 курактык топторго туура келет (1-сүр.). Сурамжылоого катышкан аялдардын эң азы 71 жашта жана андан жогору (2%). Тандоо өлкөнүн бардык аймактарында жашаган аялдардын өкүлдөрүн, жашаган жерин (шаар/айыл), майыптыктын топторун жана формаларын эске алуу менен жүргүзүлдү. Тандоо жөнүндө

кененирээк маалымат алуу үчүн 1-тиркемени караңыз.

Тандоону түзүүдө майыптыгы боюнча пенсия жана жөлөкпул алган адамдардын саны жөнүндө маалыматтар негиз катары алынган.⁷

Ошентип, 139 аял сурамжыланган, алардын көпчүлүгү Жалал-Абад областында жашашат (17%). Маалыматтар боюнча дал ушул областта 2021-жылга карата майыптыгы бар 44 698 адам жашайт – пенсия жана жөлөкпул алуучулар.

Респонденттердин аймактар боюнча бөлүштүрүлүшү 2-сүрөттө көрсөтүлгөн.

Бир аял “жашаган жери” графасындагы калктуу конушту тандаган эмес.

Жалпысынан анкеталоого “шаар/айыл” жашаган жери боюнча бирдей сандагы аялдар катышты.

Сурамжылоого катышкан аялдардын басымдуу көпчүлүгү (85%) өздөрүнүн этностук таандыгын “кыргыз” деп белгилешкен. Калган респонденттер өзбек (6%), орус (4%), тажик (1%) же башка (4%) этноско таандык.

Сурамжылоого катышкандарды майыптык топтору боюнча бөлүштүрүүдө

катышуучулардан майыптыктын 1, 2, 3-тобун тандоо же “бала кезинен майып” пунктун белгилөө сунушталган. Сурамжылоого катышкандардын арасында 1-топтогу аялдар басымдуулук кылат (42%), 30% 2-топтогу, 18% - 3-топтогу майып жана 10% - бала кезинен майыптыгы бар (3-сүрөт).

Тандоону түзүүдө изилдөөнүн авторлору өлкөнүн ар кайсы аймактарында жашаган майыптыктын тобу жана

⁷ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2016–2020. Б., 2021. 220-221-б.

формасы ар кандай болгон аялдардын өкүлчүлүгүн камсыз кылууга аракет кылышкандыгын белгилей кетүү керек.

Майыптыктын формасы боюнча респонденттердин үчтөн биринен ашыгы (35%) таяныч-кыймыл аппаратынын бузулушунан улам майып, бир аз азыраак бөлүгү (28%) жалпы оорусу боюнча майып, респонденттердин 19% коляска колдонуучулар, 13% - көзү көрбөгөндөр жана 5% - угуусу начар (4-сүрөт)

Сурамжыланган аялдардын билим деңгээли боюнча айтсак, алардын көбү (72%) кадимки мектепте окуган.

Аялдардын 14% мектепте жана үйдө окуган эмес. Сурамжылоого катышкандардын болжол менен бирдей үлүшү (5% жана 6%) мектепке барбаган, бирок үйдө окуган жана атайын мектепте (интернатта) окуган аялдарга туура келет. Респонденттердин 1% көмөкчү мектепте билим алышкан. (5-сүрөт)

Тил билүү жагынан сурамжылоого катышкан 139 аялдын баары мамлекеттик жана расмий тилдерди билишет. 16 адам өзбек тилин, 12 – адам англис тилин, 5 адам – түрк жана казак тилдерин билерин айтышкан. 4 адам – немис тилин билишет. Респонденттердин бирдей саны (2ден адам) кытай, тажик, араб тилдерин билерин көрсөткөн.

Сурамжылоого катышууга макул болгон респонденттерге ким менен жашаары жөнүндө суроо берилди. Үчтөн экисинен көбү (68%) ата-энеси жана/же жакын туугандары менен чогуу жашаарын, бештен биринен бир аз ашыгы (22%) күйөөсү/өнөктөшү менен жашаарын айтышкан. 12% жалгыз же жашы жете элек бала/балдар менен, 3% - достору/курбу кыздары менен жашаганын көрсөтүштү.

Сурамжылоого катышкандардын бири майыптыгы бар адамдар үчүн интернатта жашайт, 2 аял конкреттүү түшүндүрмөсү жок “башка” вариантын белгилешти (6-сүрөт).

Кошумча суроолорго жооп берүүнүн жүрүшүндө респонденттер башка адамдын, үй-бүлөсүнүн, балдарынын жана күйөөлөрүнүн жардамынан жарым-жартылай же толугу менен көз каранды экендигин белгилешти. Кээ бир аялдар башка адамдардын жардамы дайыма үйдөн чыкканда керек экенин айтышкан. Сурамжылоого катышкан аялдардын ондон бир бөлүгү гана көз карандысыздыгын белгилешти. Айрым респонденттер физикалык гана эмес, материалдык жактан да жакындарынан көз каранды экендигин такташты.

Өз алдынча жашоо үчүн эмне жетишпейт деген суроого сурамжыланган аялдар “акча”, “жумуш” жана “түрүктүү жумуш орду”, “физикалык шарттар”, “инфраструктура”, “акча табуу үчүн көндүмдөр”, “билим”, “шарттары менен үйлөр”, “ыңгайлуу шарттар”, “үйлөр” деп жооп беришкен.

Бир нече адам адамдык жардамдын – жардамчынын кызматтарынын жетишсиздигин белгилешти. Мунун артында адамдардын жетишсиздиги эмес, алардын кызматтары үчүн акы төлөө мүмкүнчүлүктөрү турат деп божомолдоого болот.

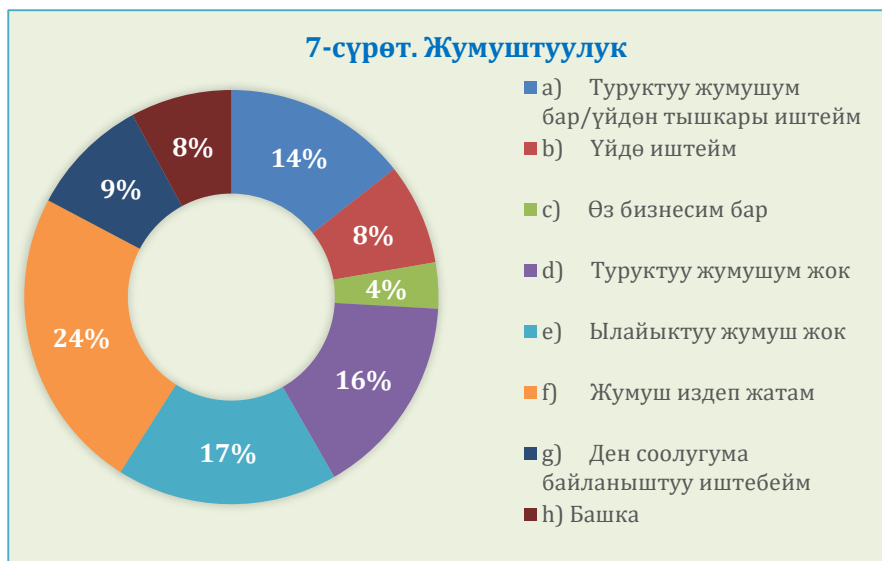
Көптөгөн респонденттер өз алдынча жашоо үчүн эмне жетишпейт деген суроого жооп берип жатып инфраструктуралык шарттардын жоктугун, атап айтканда транспорт, лифт, тегиз жолдор, пандустар, электр коляскасы жоктугун билдиришкен.

Бир гана аял ата-энесинин жана бир туугандарынын колдоосу жетишпейт деп жооп берген, ал эми эки аял баары жетиштүү деп билдиришкен.

Респонденттердин жоопторун талдоонун негизинде көз карандысыз жашоого жолтоо болгон эң кеңири тараган тоскоолдуктар финансылык жана инфраструктуралык тоскоолдуктар болуп саналат деген тыянак чыгарууга болот.

Булак: Google-анкета аркылуу майыптыгы бар аялдарды сурамжылоо

Сурамжылоого катышкан аялдардын үй-бүлөлүк абалына токтолсок, алардын дээрлик жарымы (47%) бойдок, 27% никеде, 3% жарандык, башкача айтканда, катталбаган никеде жашашат. 12% ажырашкан, 11% жесир.

Респонденттердин экономикалык активдүүлүгү боюнча алардын көпчүлүк бөлүгү (24%) жумуш издеп жүргөн аялдарга туура келерин белгилей кетүү керек. Аялдардын болжолдуу түрдө бирдей саны (17% жана 16%) алар үчүн ылайыктуу жумуштун жана туруктуу жумушу жок экендигин белгилешти. Аялдардын бир аз азыраак үлүшү (14%) үйдөн тышкары туруктуу жумушка ээ. Респонденттердин ондон биринен азы (9% жана 8%) ден соолугуна байланыштуу иштебейт же үйдө иштейт. “Башка” деген жоопту эмнени билдирерин тактабастан аялдардын 8% тандашкан. 4% гана өз бизнесине ээ (7-сүрөт).

Анкеталоо учурунда ошондой эле аялдарга кандай киреше булактары бар экендиги жөнүндө суроо берилген. Басымдуу көпчүлүгү (74%) майыптыгы боюнча пенсияны, 9% - курагы боюнча пенсияны, 7% - эмгек акыны көрсөткөн. Жөлөкпулдарды, өз бизнесинен түшкөн кирешени, күйөөсүнүн/өнөктөшүнүн колдоосун 3-4% көрсөткөн. Бир аял эч кандай кирешеси жок экенин белгилеген.

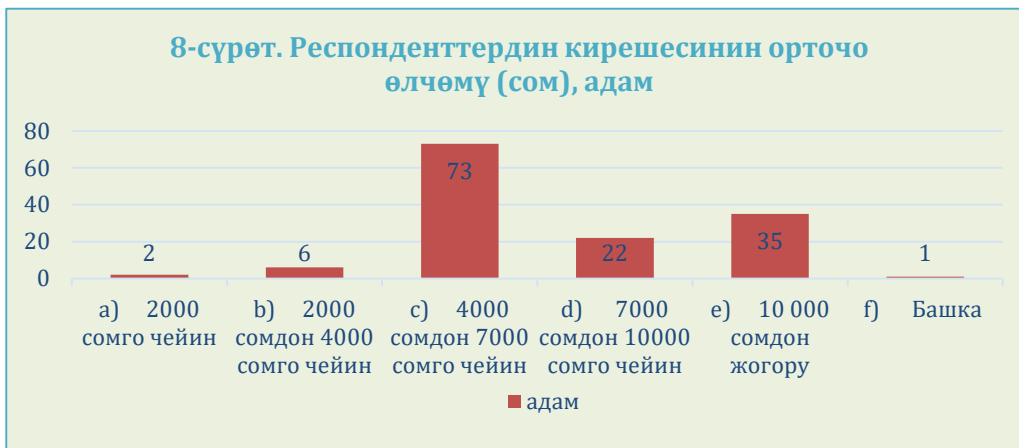
Кирешенин көлөмү боюнча сурамжылоого катышкан аялдардын жарымынан көбүнүн (53%) орточо кирешеси айына 4000 сомдон 7000 сомго чейин, аялдардын төрттөн бири (25%) кирешеси 10 000 сомдон жогору экенин көрсөтүшкөн. 7000 сомдон 10 000 сомго чейин кирешеге аялдардын орточо 16% ээ. Калгандарынын кирешеси 4 000 сомдон аз, ал

This project is funded by the European Union

эми айрымдарынын (2 аялдын) кирешеси 2000 сомдон да аз. Бир аял бул суроого жооп

бере албастыгын белгиледи, анткени анын картасы өзүндө эмес (8-сүрөт).

Позитивдүү көрүнүш катары сурамжылангандардын 76% өз кирешелерин/каражаттарын өз алдынча башкаруу мүмкүнчүлүгүнө ээ экендигин белгилөөгө болот. Жарым-жартылай – 14%. Аялдардын ондон бир бөлүгү өз каражаттарын башкаруу мүмкүнчүлүгү жок (8-сүрөт).

Гаджеттердин (компьютерлердин, ноутбуктардын, планшеттердин, телефондордун)

болушу, ошондой эле аларды башка адамдар менен бирге эмес, өз алдынча колдонуу мүмкүнчүлүгү – үйүнөн тышкары иш менен камсыз болбогон, майыптыгы бар аялдар үчүн өз алдынча акча табуу мүмкүнчүлүгүн жогорулатуучу шарт. Сурамжылоого катышкан аялдар смартфон аларда болгон, эң кеңири тараган гаджет экенин көрсөтүштү. Респонденттердин басымдуу көпчүлүгү (127 адам) аны өз алдынча колдонуу мүмкүнчүлүгүнө ээ.

Сурамжылоого катышкан аялдардын аз бөлүгү (26 адам) компьютерди, планшетти, ноутбукту (9-сүрөт) туугандары жана достору менен бирге эмес, өздөрү колдоно алышат. Бул алардын онлайн акча табуу жана онлайн окуу мүмкүнчүлүктөрүн азайтат деп божомолдоого болот.

Сурамжылоого катышкан аялдардын көпчүлүгү (76 адам) смартфонду мыкты

билишет, жарым-жартылай – 59 адам. Бул көндүмдөргө ээ болууну каалагандар - 4 аял.

Сурамжыланган аялдардын алтынчы бөлүгү гана (139 адамдын ичинен 22) компьютер, планшет, ноутбукту колдоно билүү жөндөмүн мыкты деп баалашты.

Компьютерди, планшетти, ноутбукту билбегендигин, бирок бул көндүмдөргө ээ

болгусу келгенин респонденттердин жарымынан көбү (60%) (64 адам) билдиришкен. Бул 10-сүрөттө берилген.

1.4. Изилдөөнүн резюмеси

Дүйнөдөгү ар бир алтынчы адамдын тигил же бул формадагы майыптыгы бар. Бул адамдардын бардыгы ар башка өлкөлөрдө, социалдык-экономикалык жана маданий жактан коомдо үстөмдүк кылган стереотиптери менен жашашат, билим деңгээли, жынысы жана курагы, этностук таандыгы жана динге болгон мамилеси ар башка. Майыптыгы бар аялдардын жана эркектердин, кыздардын жана балдардын ден соолугуна келтирилген зыянын даражасы жана себептери да ар башка. Бирок, жалпысынан алганда, калктын негизги бөлүгүнө салыштырмалуу майыптыгы бар адамдардын ден соолугу начар жана күнүмдүк иш-аракеттеринде көбүрөөк чектөөлөргө туш болушат. Алар майыптыгы боюнча басмырланышат жана өз укуктарын ишке ашырууда олуттуу тоскоолдуктарга дуушар болушат.

Кыргызстанда адамдардын 3%га жакынынын майыптыгы бар. 2016-жылга салыштырмалуу майыптык учурларынын санынын өсүшү белгиленген, бул калктын ден соолугунун абалынын начарлашынын индикатору болуп саналат, бул социалдык терс мааниге ээ жана жалпысынан улуттун саламаттыгынын сапатын төмөндөтөт жана улуттук коопсуздукка таасир этет. Майыптардын арасында эркектер басымдуулук кылат, бул шаарга да, айыл жергесине да мүнөздүү. Майыптыгы бар адамдардын үчтөн экисинен көбү (жынысы боюнча бөлүштүрбөстөн) экинчи топтогу майыптар.

Аялдардын майыптыгынын себептерин талдоо алардын “олуттуу үлүшү” (94%) жалпы ооруларга туура келерин көрсөттү. Сүт безинин жана жатын моюнчасынын залалдуу шишиктери өзгөчө тынчсызданууну жаратат. Аялдар жумушта жаракат алуунун же кесиптик оорунун кесепетинен улам эркектерге караганда 5 эсе аз майып болушат.

Кыргызстанда адам укуктарынын эл аралык стандарттарына негизделген гендердик теңчиликтин жана инклюзиянын ар кандай аспектилерин жөнгө салган кеңири мыйзамдар түзүлгөн, алардын арасында өлкө тарабынан ратификацияланган БУУнун Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенциясы жана Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенция бар.

Өлкөдө майыптыктын медициналык модели көп убакыт бою үстөмдүк кылып келген, анын башында майыптыгы бар адамды дарыланууга муктаж болгон пациент катары гана түшүнүү турат. Бүгүнкү күнгө чейин, тилекке каршы, улуттук мыйзамдарда жана статистикалык көрсөткүчтөрдө “ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелүү адам” жана “майып” деген туура эмес терминдер кездешет. Акыркы жылдары өлкө майыптыгы бар адамды бардык адам укуктарына ээ болгон социумдун толук кандуу мүчөсү катары караган социалдык (же биопсихосоциалдык) моделге өтүүдө. Ал эми анын толук кандуу инклюзиясы үчүн коом инфраструктуралык жана мамилелердеги тоскоолдуктарды жок кылышы керек.

Бир катар себептерден улам майыптыгы бар аялдар аялдардын аярлуу топторуна кирет деп таанылат. Алардын кыймылдатуучу функциясы, көрүүсү, угуусу ж.б. бузулуулары бар – ар кандай аялдар катары муктаждыктары – мыйзамдарда жана саясатта дайыма эле эске алынбайт.

Көп учурда майыптыгы бар аялдар жана кыздар өздөрү жана алардын айланасындагы адамдар дуушар болгон стереотиптерден жана мифтерден жапа чегишет. Бул алардын укуктарын ишке ашырууда олуттуу тоскоолдук болуп саналат жана бул изилдөө дагы бир жолу аны тастыктады.

Билим алуу укугу – адамдын негизги укугу, бирок майыптыгы бар кыздардын бардыгы эле аны тийиштүү көлөмдө жана кесиби боюнча тандап алган кесибин андан ары өздөштүрүүгө мүмкүндүк бере турган сапатта ала алышпайт. Билим алууга (мектептик да, кесиптик да) байланыштуу кырдаалды инфраструктуралык тоскоолдуктар да курчутууда, алар билим берүү чөйрөсүндө активдүү колдоого алынган жана кайра жаратылып жаткан стереотиптер менен катар келечекте татыктуу жашоого ээ болуу мүмкүнчүлүгүн азайтат.

Билим берүү майыптыгы бар аялдар үчүн эмгектенүү жана жумушка орношуу, киреше алуу мүмкүнчүлүгүнө кийинчерээк таасир эте турган негизги шарттардын бири. Бул абдан маанилүү, анткени кирешенин жоктугу жакырчылыкка алып келет жана зордук-зомбулук коркунучун жогорулатат. Майыптыгы бар аялдардын пенсия жана жөлөкпүл менен гана жашашы аларды аман калуунун босогосуна алып келет. Жакырчылык маргиналдашууга жана социалдык обочолонууга, ден соолуктун начарлашына, майыптыкка өбөлгө түзөт. Мунун баары жакырчылыктын жана майыптыктын катаал айлампасына айланат.

Жумуштуулуктун төмөндүгү майыптыгы бар аялдардын аярлуу топтордун бири болушунун дагы бир себеби болуп саналат. Ал бир катар себептер менен түшүндүрүлөт – жумуш орундарынын жоктугу, майыптыгы бар аялдардын эмгегин пайдалануу мүмкүн эместиги жөнүндө стереотиптер, иш берүүчүлөрдүн аларды мамлекет тарабынан кандайдыр бир экономикалык стимулдарсыз жумушка алууну каалабагандыгы, эмгек рыногунда да, билим берүү чөйрөсүндө да жеткиликтүү инфраструктуранын жоктугу ж.б. Ошондуктан, майыптыгы бар аялдардын экономикалык аярлуу жана социалдык обочолонуу тобокелдиктерин азайтуу үчүн бул багыттар боюнча комплекстүү иш алып

This project is funded
by the European Union

баруу маанилүү. Эмгек рыногуна чыгууга диплом алуу менен расмий кесиптик билим берүү гана эмес, кесиптик даярдык да жардам берет. Ошондуктан, майыптыгы бар аялдар жана кыздар үчүн формалдуу кесиптик жогорку же орто билимдин гана эмес, башталгыч кесиптик билимдин, кыска мөөнөттүү курстардын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу зарыл, анда алар аз убакыттын ичинде суроо-талапка ээ болгон кесипти өздөштүрө алышмак (мисалы, смартфондорду оңдоо боюнча мастер, визажист, нейл-стилист, SMM-адист, диспетчер ж.б. кесиптерди).

Сот тарабынан аракетке жөндөмсүз деп табылгандардан тышкары, майыптыгы бар аялдар саясий укуктарга да ээ, алардын ишке ашырылышы коомдук көп түрдүүлүктү чагылдырууга өбөлгө түзөт, бардыгы үчүн адилеттүү коомду курууга мүмкүндүк берет. Атап айтканда, инклюзивдүү парламенттер ар кандай чөйрөдөгү аялдардын ар кандай топторунун муктаждыктарын эске алууга жардам берет. Бул маанилүү, анткени майыптыгы бар адамдардын статусун аныктаган мыйзамдар гана эмес, кабыл алынган бардык мыйзамдар алардын жашоосуна таасирин тийгизет. Майыптыгы бар аялдардын шайлоого шайлоочу катары катышуусу мамлекеттин, жарандык коомдун уюмдарынын жана өнүктүрүү боюнча өнөктөштөрдүн аракеттеринин аркасында мүмкүн болууда, бирок майыптыгы бар аял-шайлоочуларды толук камтуу жөнүндө айтуу азырынча эрте. Пассивдүү шайлоо укуктары (шайлануу укугу) түүралуу айта турган болсок, аны ишке ашыруу андан да татаал. Бул, биринчи кезекте, негизинен майыптыгы бар адамдарга, өзгөчө майыптыгы бар аялдарга карата стереотиптер менен байланыштуу. Экономикалык ресурстардын, моралдык колдоонун жоктугу, саясий элиталардын гендердик жана инклюзиянын маанилүүлүгүн түшүнбөгөндүгү – майыптыгы бар аялдар дуушар болуп жаткан дээрлик жеңе албаган тоскоолдуктар.

Майыптыгы бар аялдар үчүн дагы бир көйгөй болуп алардын репродуктивдик жана сексуалдык укуктарын ишке ашыруу жана бул чөйрөдөгү кызматтардын жеткиликтүүлүгү саналат. Майыптыгы бар аялдардын сексуалдык жана репродуктивдик ден соолукка болгон муктаждыктары дээрлик толугу менен четке кагылууда, ал эми күч-аракеттер ниверделүүдө, бул жакын чөйрө тараптан да, саламаттыкты сактоо кызматкерлери тараптан да орун алат. Майыптыктын медициналык моделине негизделген стереотиптер да анын негизин түзөт, мында адам ооруну дарылоого муктаж болгон бейтап катары гана каралат. Медициналык мекемелердин инфраструктурасынын жоктугу, репродуктивдик жана сексуалдык ден соолукка байланыштуу көйгөйлөрдү диагностикалоо жана дарылоо үчүн каражаттардын физикалык жактан жеткиликсиз болушу майыптыгы бар аялдардын укуктарынын ишке ашпай калышына же одоно бузулушуна гана өбөлгө түзөт.

Кыргызстанда гана эмес, бүткүл дүйнө жүзүндө да көйгөйлөрдүн бири болуп майыптыгы бар кыздарга жана аялдарга карата зомбулук көйгөйү саналат. Белгилей кетүүчү нерсе, бул жөн гана гендердик зомбулуктун бир түрү эмес, бул жынысы жана майыптык белгиси боюнча зомбулук менен байланышкан кайчылаш категория.

Өнүгүү боюнча өнөктөштөр менен кызматташтыкта мамлекет жана жарандык коомдун уюмдары тарабынан көрүлүп жаткан мыйзамдык, институционалдык, билим берүү, маалыматтык жана башка күч-аракеттерге карабастан, майыптык статусуна ээ болгон аялдар жана кыздар гендердик зомбулуктун курмандыгы болууда, ал ар кандай формада – сексуалдык зомбулук, үй-бүлөлүк зомбулук, асылуу ж.б. формада көрүнөт. Фокус-топтук талкуунун катышуучулары Кыргызстанда майыптыгы бар аялдарга карата аборт жасоого мажбурлоо жана мажбурлап стерилизациялоо сыяктуу зордук-зомбулуктун

формалары да орун алгандыгын белгилешти. Бирок, зордук-зомбулуктун бул түрүнүн масштабы жөнүндө объективдүүлүктүн анча-мынча үлүшү менен да айтуу кыйын, анткени алар өтө жашыруун жана дээрлик эч качан ачык талкуунун предмети болбойт.

Майыптыгы бар кыздарга жана аялдарга карата зомбулуктун бардык түрлөрү көбүнчө бири-бирин “коштоп”, бири-бирине кошулуп, жазасыз калууда, убакыттын өтүшү менен алар курчуп бара жатат.

Гендердик зомбулук өтө жашыруун, ал эми мамлекеттик органдардын статистикасында майыптык факторун эске алуунун жоктугу майыптыгы бар адамдарга карата жасалган укук бузуулардын эбегейсиз массивинде “айсбергдин чокусун” да көрүүгө жол бербейт. Аялдар бир катар себептерден улам укук коргоо органдарына коргоо үчүн кайрылышпайт, алардын арасында гендердик жана инклюзивдик сезимталдыктын төмөндүгү, алардын кызматкерлеринин жабырлануучунун өзүнө, өзгөчө менталдык көйгөйлөрү барларга ишенбестиги, далилдөө процессин жабырлануучулар үчүн чарчатуучу жана психологиялык жактан оор кылган процессуалдык мыйзамдардын өркүндөтүлбөгөндүгү, шектүүлөрдүн жана алардын айланасындагылардын (туугандарынын, тааныштарынын ж.б.) жабыр тарткандарга болгон кысымы, укук коргоо органдарындагы коррупция, экономикалык себептерден же жабыр тарткандар тарапта дайыма мамлекет турат деген стереотиптик түшүнүктөн улам жабырлануучуда квалификациялуу юридикалык жардамдын жоктугу, коммуникациядагы кыйынчылыктар, айрыкча сүйлөө жана угуу жагынан бузулуулары бар аялдарда, транспорттун жеткиликсиздигин жана имараттардын өздөрүнүн инфраструктуралык жеткиликсиздигин камтыган укук коргоо органдарынын физикалык жактан жеткиликсиздиги, жабыр тарткандардын коргоо үчүн кайрылуу мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө маалыматынын жоктугу, жеткиликтүү кызмат көрсөтүүлөр жөнүндө маалыматтын жоктугу, майыптыгы бар аялдардын кордоочулардан экономикалык, психологиялык же физикалык көз карандылыгы ж.б.

Айрыкча майыптыгы менталдык көйгөйлөр менен шартталган, аракетке жөндөмсүз болгон, башкача айтканда коргоо сурап өз алдынча кайрылуу мүмкүнчүлүгү жок аялдар жана кыздар коргоосуз болуп саналат. Мыйзамдын негизинде аларды коргоого тийиш болгон адамдар (ата-энелери, камкорчулары, багуучу адамдар) тарабынан же туугандарынын, кошуналарынын, тааныштарынын ж.б. тарабынан зомбулукка дуушар болгондо кырдаал курчуйт.

Де-юре мыйзам мындай аялдарды жана кыздарды коргошу керек, бирок де-факто андай болбойт, бул күнөөлүүлөрдүн жазасыздыгын жана жабырлануучулардын мамлекеттик укук коргоо системасына ишенбестигин күчөтөт.

Бардык белгиленген көйгөйлөрдү чечүү жынысы, майыптыгы, курагы, жашаган жери, билими ж.б. боюнча көрсөткүчтөрдү бөлүштүрүүлөрдү камтыган расмий жана ведомстволук статистиканын жардамы менен объективдүү талдоосуз кыйын болушу мүмкүн.

Жалпысынан алганда, майыптыгы бар аялдар менен кыздардын укуктарын коргоо – бул акыйкаттык, адам укуктарын сактоо маселеси гана эмес. Бул өлкөнүн жалпы келечегине инвестиция. Алар социалдык обочолонууну жана басмырлоодон улам кошо албай жаткан, бирок кошо ала турган салымды жоготуу менен коом жана мамлекет көптөгөн – экономикалык, саясий, социалдык, маданий пайдаларды толук албай жатат. Ошондуктан

гендер жана инклюзия боюнча ишти улантуу, аны майыптыгы бар адамдар менен иштеген жарандык коомдун уюмдарын милдеттүү түрдө тартуу менен ведомстволор аралык өз ара аракеттенүүнүн бардык деңгээлдеринде жүргүзүү маанилүү.

2. ЭЛ АРАЛЫК УКУК ЖАНА УЛУТТУК МЫЙЗАМДАР ПОЗИЦИЯСЫНАН ГЕНДЕРДИК ТЕҢЧИЛИК ЖАНА ИНКЛЮЗИЯ

2.1. Эл аралык-укуктук багыттагы гендердик теңчилик жана инклюзия

Адам укуктары сыяктуу негизги категорияга негизделген гендердик теңчиликтин баалуулуктары глобалдык да, регионалдык да деңгээлде бүткүл эл аралык коомчулуктун көңүл борборунда.

Кыргызстан адам укуктарынын стандарттарын сактоону жактоочулугун билдирип жана көптөгөн эл аралык келишимдердин жана башка документтердин катышуучусу болуу менен демократиялык, укуктук, светтик, социалдык мамлекетти курууга багыт алды. Алардын арасында - 1948-жылдагы Адам укуктарынын жалпы декларациясы, 1966-жылдагы Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт жана 1966-жылдагы Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт⁸, 1979-жылдагы Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенция⁹, 2006-жылдагы Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенция бар¹⁰. Ошентип, өлкө улуттук мыйзамдарды алардын ченемдерине ылайык келтирүү боюнча милдеттенмелерди өзүнө алды.

2021-жылдын 11-апрелиндеги референдум (бүткүл элдик добуш берүү) менен кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 6-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык күчүнө кирген эл аралык келишимдер, ошондой эле эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптери жана ченемдери Кыргыз Республикасынын укуктук системасынын курамдык бөлүгү болуп саналгандыктан, бул документтерге кошулуу Кыргызстанда жашаган бардык адамдар жынысы боюнча айырмаланбастан, алар тарабынан каралган бардык укуктардан пайдалануу мүмкүнчүлүгүн алаарынын өзгөчө кепилдиги болуп калды. Ушундай эле мамиле 2010-жылдагы колдонулган Конституцияга да мүнөздүү болгон.

Атап айтканда, **1966-жылдагы Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт** жана **1966-жылдагы Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт** катышуучу мамлекеттерди төмөнкүлөргө милдеттендирет:

- Пактыларда каралган бардык жарандык жана саясий, ошондой эле бардык экономикалык, социалдык жана маданий укуктарды эркектер менен аялдар үчүн бирдей пайдалануу укугун урматтоо жана камсыз кылуу;
- басмырлоого каршы бирдей жана натыйжалуу коргоону жана кандайдыр бир жол

⁸ Эки пактка тең КР ЖКнын 1994-жылдын 12-январындагы №1406-XII токтому менен кошулган.

⁹ КР ЖК МЧЖнын 1996-жылдын 25-январындагы №320-1 жана ЖК ЭӨЖнын 1996-жылдын 6-мартындагы №257-1 токтомдору менен кошулган.

¹⁰ КР Конвенцияны 2019-жылдын 13-мартындагы мыйзам менен ратификациялаган.

менен расасына, терисинин түсүнө, жынысына, тилине, динине, саясий же башка ынанымдарына, улуттук же социалдык тегине, мүлктүк абалына, төрөлүшүнө же башка жагдайларга карата кандайдыр бир басмырлоосуз укуктарды жүзөгө ашырууну кепилдөө. Белгилери боюнча басмырлоого тыюу салынган мындай башка жагдай катары майыптык кызмат кылышы мүмкүн.

1979-жылдагы Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө БУУнун конвенциясы Кыргыз Республикасына аны аткаруу жана отчеттуулук боюнча милдеттенмелерди жүктөгөн эл аралык келишим болуп саналат.¹¹

Конвенцияга кошулуу менен Кыргызстан өзүнө гендердик басмырлоого жана зомбулукка жол бербөө боюнча бардык зарыл чараларды көрүү боюнча милдеттерди алды, атап айтканда:

- аялдарга карата басмырлоонун бардык түрүнө тыюу салган тиешелүү мыйзамдык жана башка чараларды, анын ичинде санкцияларды кабыл алуу, зарыл болгон учурда;
- аялдарга карата басмырлоону билдирген колдонуудагы мыйзамдарды, эрежелерди, үрп-адаттарды жана практиканы өзгөртүү же жокко чыгаруу үчүн бардык тиешелүү чараларды, анын ичинде мыйзамдарды кабыл алуу;
- аялдарга карата кандайдыр бир басмырлоочу актыларды же аракеттерди жасоодон алыс болуу жана мамлекеттик органдар жана мекемелер бул милдеттенмеге ылайык иш алып барышын кепилдөө;
- кандайдыр бир адам, уюм же ишкана тарабынан аялдарга карата басмырлоону жоюу үчүн бардык тиешелүү чараларды көрүү;
- жыныстын биринин төмөндүгү же артыкчылыгы идеясына же эркектердин жана аялдардын ролдорунун стереотиптерине негизделген туура эмес көз карашты жана каада-салттарды жана башка бардык тажрыйбаларды жоюу максатында эркектер менен аялдардын социалдык жана маданий жүрүм-турум үлгүлөрүн өзгөртүү.

Конвенция бардык аялдарга карата колдонулат, бирок анын кээ бир ченемдери майыптыгы бар аялдар бөлүгүндө өзгөчө өзгөчөлүктөргө ээ, атап айтканда:

- социалдык камсыздандыруу укугу, анын ичинде пенсияга чыгуу, жумушсуздук, оору, майыптык, карылыкка жеткен учурлар жана эмгекке жараксыз болгон башка учурлар, ошондой эле акы төлөнүүчү өргүү укугу.

БУУнун Аялдарга карата басмырлоону жоюу боюнча комитети Кыргызстандын төртүнчү баяндамасы боюнча өзүнүн корутунду эскертүүсүндө¹² Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенцияны ратификациялоо маселесин карап чыгууну сунуштады. Бул сунуш 2019-жылы аткарылган, муну **Кыргызстандын бешинчи баяндамасы боюнча өзүнүн корутунду эскертүүсүндө**¹³ Комитет канааттануу менен белгилеген.

БУУнун Аялдарга карата басмырлоону жоюу боюнча комитетинен тышкары, майыптыгы бар адамдарга ар тараптуу кам көрүү боюнча улуттук аракеттерди өнүктүрүүнү

¹¹ Кыргыз Республикасы Конвенцияга ЖК МЧЖнын 1996-жылдын 25-январындагы 3 № 320-1 жана ЖК ЭӨЖнын 1996-жылдын 6-мартындагы П №257-1 токтомдору менен кошулган

¹² Комитет тарабынан алтымышынчы сеессиясында кабыл алынган (2015-жылдын 16-февралы – 6-марты).

¹³ Комитет тарабынан сексенинчи сеессиясында кабыл алынган (2021-жылдын 18-октябры – 12-ноябры).

улантуу, Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенциянын жоболорун жагдайларга жараша жана майыптыгы бар адамдардын өздөрү жана башка тиешелүү кызыкдар тараптар менен консультацияда улуттук мыйзамдарга жана саясатка толук киргизүүгө умтулуу сунушу Кыргызстан тарабынан алынган **Универсалдуу мезгилдүү сереп боюнча жумушчу топтун баяндамасында камтылган**¹⁴.

Кыргызстанда жашаган майыптыгы бар кыздар **1989-жылдагы Балдардын укуктары жөнүндө конвенциянын**¹⁵ коргоосуна алынат, эгерде аталган балага колдонулуучу мыйзам боюнча ал эрезеге эрте жетпесе, ал 18 жашка чыкканга чейин “ар бир адамга” карата колдонулат. Аталган Конвенцияга ылайык, Кыргызстан катышуучу-мамлекет катары эч кандай басмырлоосуз, анда каралган бардык укуктарды урматтоого жана камсыз кылууга, ошондой эле баланы басмырлоонун же жазалоонун бардык формаларынан коргоону камсыз кылуу үчүн бардык зарыл чараларды көрүүгө милдеттенет (2-бер.).

2006-жылдагы Майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча конвенцияда майыптыгы бар аялдар жана кыздар көптөгөн басмырлоого, зордук-зомбулукка кабылуу тобокелдигине, жаракат алууга же зордуктоого, шалаакы же кайдыгер мамилеге, начар мамилеге же эксплуатацияга, ошондой эле майыптык боюнча басмырлоо көбүрөөк дуушар болушат деп таанылат. Бул адамдын инсандык касиетине мүнөздүү кадыр-барктын жана баалуулуктун бузулушун билдирет.

Конвенциянын бардык жоболору жынысына жана курагына карабастан майыптыгы бар адамдарга карата колдонулат, бирок документте аялдарга тиешелүү өзүнчө жоболор бар. Конвенция төмөнкүлөрдү камсыз кылуу үчүн мамлекетти бардык тиешелүү чараларды, мыйзамдарды жана стратегияларды кабыл алууга милдеттендирет:

- майыптыгы бар аялдардын бардык укуктарын жана негизги эркиндиктерин, өнүгүүсүн толук жана бирдей жүзөгө ашыруусун, абалын жакшыртууну жана аялдардын укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүнү;
- майыптыгы бар аялдарга жана балдарга карата эксплуатациялоо, зордук-зомбулук учурларында күнөөлүүлөрдү аныктоону, иликтөөнү жана куугунтуктоону;
- социалдык коргоо программаларынын жана жакырчылыкты кыскартуу программаларынын жеткиликтүүлүгүн.

Майыптыгы бар кыздарга карата Конвенцияда алардын статусуна тиешелүү атайын беренелер камтылган эмес, бирок аларга балдарга тиешелүү жоболор колдонулат (7-бер.). Тактап айтканда, катышуучу мамлекеттен төмөнкүлөр талап кылынат:

- майыптыгы бар балдардын бардык адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин башка балдар менен бирдей толук ишке ашыруусун камсыз кылуу үчүн бардык зарыл чараларды көрүү. Майыптыгы бар балдарга карата бардык иш-аракеттерде биринчи кезекте баланын жогорку кызыкчылыктарына көңүл бурулат.
- Майыптыгы бар балдар өзүнө тиешелүү бардык маселелер боюнча өз курагына жана жетилгендигине жараша тийиштүү салмакка ээ болгон өз көз караштарын башка

¹⁴ Кыргызстандын баяндамасы Адам укуктары боюнча кеңеш тарабынан 44-сессияда каралган (2020-жылдын 15-июну – 3-июлу).

¹⁵ КР Жогорку Кеңештин 1994-жылдын 12-январындагы № 1402-XII токтому менен кошулган.

балдар менен бирдей эркин билдирүүгө жана бул укукту ишке ашырууда майыптыгына жана курагына жараша жардам алууга укуктуу болушун камсыз кылуу.

Катышуучу-мамлекеттер социалдык коргоого жана бул укуктан майыптык белгиси боюнча басмырлоосуз пайдалануу укугун таанышы жана бул укукту ишке ашырууну камсыз кылуу жана дем берүү үчүн тиешелүү чараларды көрүшү, анын ичинде майыптыгы бар адамдарды, атап айтканда майыптыгы бар аялдарга, *кыздарга* жана үлгйган адамдарга социалдык коргоо программаларынын жана жакырчылыктын масштабын кыскартуу программаларынын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу боюнча чараларды көрүшү маанилүү (28-берене).

Майыптыгы бар аялдар үчүн Конвенциянын 13-беренеси өзгөчө мааниге ээ, ал төмөнкүлөрдү белгилейт:

- мамлекеттердин милдети майыптыгы бар адамдарга башкалар менен бирдей сот адилеттигине натыйжалуу жетүүнү камсыз кылуу, анын ичинде юридикалык процесстин бардык баскычтарында, тергөө баскычында жана алдын ала өндүрүштүн башка баскычтарында түз жана кыйыр катышуучулардын өздөрүнүн натыйжалуу ролун аткарууну жеңилдеткен процесстик жана курагына ылайык оңдоолорду карап чыгуу;
- майыптыгы бар адамдардын сот адилеттигине натыйжалуу жетүүсүн камсыз кылууга көмөктөшүү максатында сот адилеттигин жүргүзүү чөйрөсүндө, анын ичинде полицияда жана пенитенциардык системада иштеген адамдарды окутууга көмөктөшүү.

Конвенцияда майыптык өнүгүп келе жаткан түшүнүк экени белгиленген. Ал ден соолугу бузулган адамдар менен мамилелик жана чөйрөлүк тоскоолдуктардын ортосунда пайда болгон жана алардын башкалар менен бирдей коомдун жашоосуна толук кандуу жана натыйжалуу катышуусуна жолтоо болгон өз ара аракеттенүүнүн натыйжасы болуп саналат.

Принциптерди жана жетектөөчү көрсөтмөлөрдү камтыган башка маанилүү документтер болуп майыптыгы бар адамдарга карата Бүткүл дүйнөлүк иш-аракеттер программасы¹⁶, Майыптыгы бар адамдар үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн стандарттык эрежелери¹⁷, ДССУнун 2014-2021-жылдарга карата глобалдык майыптык боюнча планы саналат.

2019-жылы БУУ Майыптыгы бар адамдардын инклюзиясы боюнча стратегиясын ишке ашырууну жарыялаган. Бул уюмдун Башкы катчысынын баяндамасында майыптыгы бар адамдардын инклюзиясы адам укуктарын, түрүктүү өнүгүүнү жана тынчтыкты жана коопсуздукту камсыз кылуунун маанилүү шарты экендиги белгиленген. Ал 2030-жылга чейин түрүктүү өнүгүү жаатындагы күн тартибинде “эч ким артта калбашын” камсыз кылуу убадасын аткаруу үчүн негизги мааниге ээ.

1982-жылдагы Майыптыгы бар адамдарга карата бүткүл дүйнөлүк иш-аракеттер программасында¹⁸ майыптыктын кесепеттери аялдарга өзгөчө катуу таасир этерин белгилеген. Көптөгөн өлкөлөрдө алар социалдык, маданий жана экономикалык жактан начар абалда, бул аларга саламаттык сактоо, билим берүү, кесиптик даярдоо жана жумушка орношуу кызматтарынын жеткиликтүүлүгүн чектейт. Алардын физикалык же

¹⁶ Башкы Ассамблеянын 1982-жылдын 3-декабрындагы 37/52 резолюциясы менен кабыл алынган.

¹⁷ Башкы Ассамблеянын 1993-жылдын 20-декабрындагы 48/96 резолюциясы менен кабыл алынган.

¹⁸ Башкы Ассамблеянын 1982-жылдын 3-декабрындагы 37/52 резолюциясы менен кабыл алынган.

акыл-эс жактан жабыркаганынан тышкары, алар майыптыгына байланыштуу кыйынчылыктарды жеңүү мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелишине да дуушар болушат. Ошентип, алардын коомдук турмушка катышуусу барган сайын татаалдашууда.

Майыптыгы бар, кам көрүүнү талап кылган адамдын үй-бүлөдө жашоосу да гендердик-сезимтал кесепеттерге алып келет. Үй-бүлөнүн ичинде бул үчүн жоопкерчилик көбүнчө аялдарга жүктөлөт, бул алардын башка иш-чараларга катышуу мүмкүнчүлүгүн чектейт.

Документте үч багыт боюнча чаралар жана иш-аракеттер сунушталат:

- майыптыкты алдын алуу,
- эмгекке жарамдуулукту калыбына келтирүү,
- бирдей мүмкүнчүлүктөрдү түзүү.

Бирдей мүмкүнчүлүктөрдү түзүү физикалык жана маданий чөйрө, турак жай шарттары жана транспорт, социалдык жана саламаттыкты сактоо кызматтары, билим алуунун жана иштин, маданий жана социалдык жашоонун, анын ичинде спорттун жеткиликтүүлүгү жана эс алуу шарттарын түзүү сыяктуу коомдун жалпы системалары баарына жеткиликтүү болгон процессти билдирет.

1993-жылдагы Майыптыгы бар адамдар үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу боюнча стандарттык эрежелер¹⁹ майыптыгы бар адамдарга карата БУУнун ишинин мазмунун аныктоочу негизги жетектөөчү документ болуп калды. Адам укуктарын таанууга негизделген мамиле Стандарттык эрежелерде профилактикадан жана реабилитациядан турган салттуу ыкмаларга үстөмдүк кылып тургандыгын белгилей кетүү керек.

ДССУнун 2014-2021-жылдарга карата майыптык боюнча глобалдык планында²⁰ “майыптыгы бар адамдар кызмат көрсөтүүлөргө жетүү үчүн кеңири тараган тоскоолдуктарга туш болууда жана ден соолугунун натыйжалары төмөн, билим берүүдөгү жетишкендиктер төмөн, экономикалык катышуу деңгээли төмөн жана жакырчылыктын деңгээли майып эмес адамдарга караганда жогору... Майыптык аялдарга, улгайган жана жакыр адамдарга пропорционалдуу эмес таасир этет” деп белгиленген.

Көйгөйлөрү Кыргызстан тарабынан колдоого алынган глобалдык деңгээлдеги стратегиялык документ болуп **Пекин декларациясы жана Иш-аракеттер платформасы**²¹ (ИАП) саналат, анда аялдардын толук теңчиликке жана алардын абалын жакшыртууга жолтоо болгон факторлордун бири майыптык болуп саналат деп белгиленет. Ушуга байланыштуу бир катар чаралар сунушталат – майыптыктын ар кандай формасы бар аялдарга көмөкчү кызматтардын көрсөтүлүшүн, аялдарга карата зомбулукка байланыштуу маалыматтардын жана кызматтардын жеткиликтүүлүгүн; зомбулукту жоюу боюнча атайын чаралардын көрүлүшүн, мамлекеттик жана жеке сектордо жумушка орношуу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү түзүү программаларын жана алар дуушар болуп жаткан системалуу басмырлоого каршы күрөшүүгө багытталган позитивдүү иш-аракеттер программаларын ишке ашырууну, майыптыгы бар аялдарга жумушка орношууга жана сактап калууга

¹⁹ Башкы Ассамблеянын 1993-жылдын 20-декабрындагы 48/96 резолюциясы менен кабыл алынган.

²⁰ <https://www.who.int/disabilities/actionplan/ru/>

²¹ 1995-жылдын 4-15-сентябрында Аялдардын абалы боюнча төртүнчү дүйнөлүк конференцияда кабыл алынган.

мүмкүндүк берүүчү атайын программаларды иштеп чыгууну жана бул программалардын жана билим алуунун жана кесиптик-техникалык окутуунун жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу, эмгек шарттарын түзүүгө, майыптыгы бар аялдардын муктаждыктарын эске алган, алардын майыптыгына байланыштуу негизсиз жумуштан бошотуудан укуктук коргоо кепилденүүгө тийиш болгон эмгектенүү шарттарын түзүү, жетекчилик көндүмдөрдү өнүктүрүү жана өз күчүнө ишенимди арттыруу боюнча окутууну уюштуруу, социалдык камсыздандырууга укугун берилишин камсыздоо ж.б.

Ушул жана башка бир катар көйгөйлөр чечүүнү талап кылат, аларды издөө жана ишке ашыруу боюнча багыттарды ИАП сунуштайт.

Туруктуу өнүгүү (ТӨМ) жаатындагы он жети максатты аныктаган 2030-жылга чейин туруктуу өнүгүүнүн күн тартиби²² майыптыгы бар аялдардын муктаждыктарын эске алуу менен өнүгүүнү камсыз кылуу үчүн негиз болуп саналат. Күн тартиби майыптыгы бар адамдар болобу же калктын башка аярлуу топтору болобу, “эч кимди артта калтырбоо” принцибине негизделген жана бардык ТӨМдү ишке ашырууда майыптык факторлорун эске алуу зарылдыгын тааныйт.

Гендердик теңчиликти камсыз кылуу жана бардык аялдар менен кыздардын укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү Кыргызстан жетишүүгө милдеттүүлүгүн билдирген ТӨМдүн (ТӨМ 5) бири катары жарыяланган.

5-максаттын милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат:

- бардык жерде аялдарга жана кыздарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн токтотуу (5.1);
- коомдук жана жеке чөйрөдөгү бардык аялдарга жана кыздарга карата зомбулуктун бардык түрлөрүн, анын ичинде адам сатуу жана сексуалдык эксплуатациянын жана анын башка түрлөрүн жоюу (5.2);
- жаш, эрте жана мажбурлап никеге тургузуу, аялдардын жыныс органдарын кесүү сыяктуу зыяндуу тажрыйбаларды жок кылуу (5.3);
- улуттук шарттарды эске алуу менен, коммуналдык кызматтарды, инфраструктураны жана коопсуздук тармактарын камсыз кылуу, үй чарбасынын жана үй-бүлөнүн жалпы жоопкерчилигин өркүндөтүү аркылуу акысыз тейлөө жумуштарын жана үй жумуштарын таануу жана баалоо (5.4);
- аялдардын толук жана чыныгы катышуусун жана алардын саясий, экономикалык жана коомдук турмуштагы чечимдерди кабыл алуунун бардык деңгээлдеринде жетекчилик кылуусуна бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу (5.5);

2000-жылы кабыл алынган Миң жылдыктын өнүгүү максаттарынан айырмаланып, ТӨМ майыптыгы бар адамдар жөнүндө түздөн-түз белгилейт, адам укуктарын жана фундаменталдык эркиндиктерин майыптык боюнча басмырлоосуз урматтоо, коргоо жана илгерилетүү бардык мамлекеттердин милдети экендигин тастыктайт. ТӨМдү иштеп чыгууга майыптыгы бар адамдардын өкүлү болгон уюмдар түздөн-түз катышкандыгы маанилүү.

²² 2015-жылдын 25-сентябрында БУУнун Саммитинде кабыл алынган.

- Калкты жайгаштыруу жана өнүктүрүү боюнча эл аралык конференциянын иш-аракеттеринин программасына, Пекин иш-аракеттери платформасына жана аларды ишке ашырууну кароо боюнча конференциялардын жыйынтыктоочу документтерине ылайык, сексуалдык жана репродуктивдик саламаттыкты сактоо кызматтарына жана репродуктивдик укуктарга жалпы жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу (5.6);

- улуттук мыйзамдарга ылайык, аялдарга экономикалык ресурстарга бирдей укуктарды берүү, ошондой эле жерге жана менчиктин башка формаларына, каржылык кызмат көрсөтүүлөргө, мураска жана жаратылыш ресурстарына ээлик кылууга жана контролдоого мүмкүндүк берүүчү реформаларды жүргүзүү (5.a);

- аялдардын мүмкүнчүлүктөрүн жана укуктарын кеңейтүү үчүн жогорку натыйжалуу технологияларды, тактап айтканда маалыматтык-коммуникациялык технологияларды активдүү колдонууну көбөйтүү (5.b);

- гендердик теңчиликти жана бардык деңгээлдеги аялдар менен кыздардын мүмкүнчүлүктөрүн жана укуктарын кеңейтүү үчүн акыйкат стратегияларды жана милдеттүү мыйзамдарды кабыл алуу жана өркүндөтүү (5.c).

Кыргызстандагы аялдардын турмушунун ар кандай чөйрөлөрүнө тиешелүү бул милдеттерди ишке ашыруу алардын абалын жакшыртуу үчүн кызмат кылат.

Майыптыкка байланыштуу тажрыйба өмүр бою универсалдуу болгондуктан жана анын бардык чөйрөлөрүнө таасир эткендиктен, майыптык маселеси ТӨМдүн бардык максаттарына жетүү үчүн маанилүү. Аларда майыптык темасы беш максаттын курамында жети милдетте камтылган; дагы алты максат майыптыгы бар адамдардын кызыкчылыктарын эске алган инклюзивдик өнүгүүгө байланыштуу милдеттерди камтыйт.

Майыптыгы бар адамдарга карата ТӨМдүн милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат:

- 2030-жылга чейин билим берүүдөгү гендердик теңсиздикти жоюу жана калктын аярлуу топторуна, анын ичинде майыптыгы бар адамдарга, жергиликтүү калкка жана аярлуу кырдаалда турган балдарга билим берүүнүн жана кесиптик-техникалык билим берүүнүн бирдей деңгээлин камсыз кылуу (4.5);

- балдардын кызыкчылыктарын, майыптыгы бар адамдардын өзгөчө муктаждыктарын жана гендердик аспектилерди эске алган окуу жайларды куруу жана өркүндөтүү, баарына коопсуз, эркин, зомбулуксуз, социалдык тоскоолдуктарсыз жана натыйжалуу окуу чөйрөсүн камсыз кылуу (4.a);

- 2030-жылга чейин бардык аялдар жана эркектер, анын ичинде жаштар жана майыптыгы бар адамдар үчүн толук кандуу жана татыктуу жумушка орношууга жана бирдей маанидеги эмгек үчүн бирдей эмгек акыга жетишүүнү камсыз кылуу (8.5);

- 2030-жылга чейин адамдардын курагына, жынысына, майыптыгына, расасына, этностук таандыгына, тегине, динине жана экономикалык же башка абалына карабастан коомдук, экономикалык жана саясий турмушка жигердүү катышуусун мыйзамдуу негизде колдоо жана жактоо (10.2);

- 2030-жылга чейин коопсуз, жеткиликтүү, арзан жана экологиялык түрүктүү унаалык тутумдар жол коопсуздугун өркүндөтүү менен коомдук унааларды бардыгы пайдалана ала тургандай, айрыкча аярлуу кырдаалда турган адамдардын, аялдардын, балдардын, майыптыгы бар адамдардын жана карылар пайдалануусун камсыз кылуу (11.2);

- 2030-жылга чейин бардыгы үчүн, айрыкча аялдар жана балдар, карылар жана майыптыгы бар адамдар үчүн коопсуз, жеткиликтүү жана ачык болгон жашыл зоналардын жана коомдук жайлардын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу (11.7);

- 2020-жылга чейин кирешесинин көлөмү, гендердик таандыгы, курагы, расасы, улуту, миграциялык статусу, майыптыгы, географиялык жайгашуусу жана башка улуттук шарттар эске алынган маанилүү мүнөздөмөлөр боюнча жогорку сапаттуу, актуалдуу жана анык маалыматтарга жетүүнү олуттуу жогорулатуу үчүн өнүгүп жаткан өлкөлөрдүн, анын ичинде азыраак өнүккөн өлкөлөрдүн жана чакан аралдардагы өнүгүп жаткан мамлекеттердин потенциалын өстүрүү максатында колдоону күчөтүү (17.18).

ТӨМдүн негизги темасы – “эч кимди артта калтырбоо” бардык максаттарга жана милдеттерге жетишүү курагына карабастан ар бир аялдын абалына таасирин тийгизет, ал эми аярлуу топторго карата өзгөчө аракеттер көрүлүшү керек дегенди билдирет.

Аларга жетишүүдөгү прогресске байкоо жүргүзүү үчүн ар кандай аярлуу топторго мүнөздүү көрсөткүчтөр каралган. Мисалы, 8.6.1 көрсөткүчү “Иштебеген, окубаган жана кесиптик көндүмдөргө ээ болбогон жаштардын (15 жаштан 24 жашка чейинки) үлүшү”; 1.3.1 көрсөткүчү “Балдарды, жумушсуздарды, үлгйган адамдарды, майыптыгы бар адамдарды, кош бойлуу жана жаңы төрөлгөн балдарды, эмгектик мертинүү алган адамдарды жана жакыр жана аярлуу адамдарды бөлүү менен жынысы боюнча бөлүштүрүү боюнча социалдык коргоонун минималдуу деңгээлинде/системалары менен камтылган калктын үлүшү” ж. б.

2.2. Гендердик теңчиликтин жана инклюзиянын улуттук укуктук жана саясий алкагы

Кыргыз Республикасынын (мындан ары – КР) 2021-жылдагы Конституциясы гендердик теңчилик чөйрөсүндөгү КР улуттук мыйзамдарын иштеп чыгуу үчүн негиз болуу менен эркектер жана аялдар үчүн укуктардын, эркиндиктердин жана аларды ишке ашыруу мүмкүнчүлүктөрүнүн теңдигин белгилейт. Анда төмөнкүлөр каралган:

- эркектер жана аялдар бирдей укуктарга жана эркиндиктерге, аларды ишке ашыруу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ (24-берененин 3-бөлүгү);
- эч ким жынысы, расасы, тили, майыптуулугу, этностук таандыктыгы, туткан дини, курагы, саясий же башка ынанымдары, билими, теги, мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайлары боюнча басмырланышы мүмкүн эмес (24-берененин 1-бөлүгү);
- басмырлоого, кастыкка же зомбулукка чакырган улуттук, расалык, диний жек көрүүчүлүктү, гендердик жана башка социалдык үстөмдүктү үгүттөөгө тыюу салынат (32-берененин 4-бөлүгү);
- мамлекет элдин бакубат жашоосуна жана аны социалдык коргоого камкордук көрөт, жарандардын социалдык жактан корголбогон категорияларын колдоону, эмгекти жана саламаттыкты коргоону камсыз кылат (19-берененин 1, 2-бөлүктөрү);
- социалдык кызматтардын, медициналык тейлөөнүн тутумун өнүктүрөт, мамлекеттик пенсияларды, жөлөк пулдарды жана башка социалдык коргоонун

кепилдиктерин камсыз кылат (19-берененин 3-бөлүгү);

- улгайган, ооруган, *майып болгон* жана эмгекке жөндөмдүүлүгүн жоготкон, багар-көрөрүнөн ажыраган учурларда мамлекеттин эсебинен социалдык камсыз кылуу (44-берененин 1-бөлүгү);
- пенсия, социалдык жөлөк пулдар жана башка социалдык жардам мыйзам менен белгиленген жашоо минимумунун өлчөмүнөн төмөн эмес жашоо деңгээлин камсыз кылат (44-берененин 2-бөлүгү);
- мамлекет ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарды, адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин толук жана бирдей жүзөгө ашырууга, аларды эч кандай басмырлоосуз социалдык интеграциялоого, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар үчүн жеткиликтүү чөйрөнү түзүүгө жана алардын жашоо сапатын жакшыртууга негизделген социалдык коргоо тутумунун иштөөсүн камсыз кылат (44-берененин 3-бөлүгү).

Майыптыгы бар аялдардын саясий, атап айтканда шайлоо укуктарын ишке ашыруусунун негиздери **2011-жылдын 2-июлундагы “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык мыйзамында** камтылган, ал төмөнкүлөрдү белгилейт:

- КР жарандары тегине, жынысына, расасына, этностук тиешелүүлүгүнө, майыптыгына карабастан шайлоого, шайланууга укуктуу (3-берененин 2-бөлүгү);
- талапкерлердин тизмесин аныктоодо саясий партия төмөнкү өкүлчүлүктү эске алууга милдеттүү: бир жыныстагы талапкерлердин 70 пайыздан ашпоосун, мында саясий партиялардан көрсөтүлгөн аял жана эркек талапкерлердин тизмесиндеги кезектешүү айырмасы үч позициядан ашпоосун, кеминде 2 талапкердин - ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардан болуусун, мында булардын бири биринчи 25 талапкердин тизмесине киргизилиши керек (60-берененин 3-бөлүгү);
- депутаттын ыйгарым укуктары мөөнөтүнөн мурда токтотулган учурда анын мандаты аял жынысындагы талапкерлердин ичинен кийинки катталган талапкерге берилет – аял жынысындагы депутаттын ыйгарым укуктары токтотулган учурда; талапкерлердин тизмесинде тиешелүү жыныстагы көрсөтүлгөн адамдар жок болгон учурда депутаттын мандаты ошол эле тизмедеги кезек боюнча кийинки талапкерге берилет (65-берененин 4-1-бөлүгү).

Көрсөтүлгөн Конституциялык мыйзам ошондой эле төмөнкүлөрдү аныктайт:

- добуш берүүчү жай ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү шайлоочулардын бул жайга тоскоолдуксуз кирүүсүн жана анда добуш берүүсүн, анын ичинде ыңгайлуу келип-кетүүчү жана жөө жүрүүчү жолдор, жеке автотранспорт токтотуучу атайын жерлер, имараттын биринчи кабаттарында добуш берүүчү жайлардын жайгаштырылышы же болбосо лифттердин болушу, эшиктердин улагасынын кеңдиги, пандустардын болушу (пандусту орнотуу мүмкүн болбосо, жардамга чакыруу баскычтары менен жабдылышы), төшөмөлдөр, тактилдик көрсөткүчтөр, жетиштүү жарык менен камсыздалышы керек (29-берененин 5-бөлүгү);
- добуш берүүчү жайдагы жабдуулар (столдор, добуш берүүчү кабиналар жана үкөктөр), ошондой эле маалыматтык такталар жеткиликтүү жана жашыруун добуш берүүнү

камсыздоо зарылдыгын эске алуу менен жайгаштырылышы керек. Добуш берүүчү кабиналар кресло-коляска пайдалануучу шайлоочуларга тоскоолдуксуз кирүүгө мүмкүндүк берген параметрлерге ылайык келиши жана оптикалык коррекциялоо каражаттары (лупалар, жарыгы бар лупалар жана башкалар), кошумча жарык, стул, атайын трафарет менен жабдылышы керек экендиги жөнүндө жобо (29-берененин 5-бөлүгү);

- шайлоо комиссияларынын милдети ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү шайлоочуларга маалымдоо боюнча зарыл болгон атайын чараларды көрүү, бул үчүн маалымат материалдары ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү шайлоочулар үчүн сурдокотормону же субтитрди колдонуу менен укма-көрмө форматта (санариптик алып жүрүүчүдө) даярдалууга, окуу үчүн ыңгайлуу болгон, чоңойтулган арип менен басылып чыгууга, ошондой эле Брайль арибин же башка атайын каражаттарды пайдалануу менен даярдалууга тийиш (22-берененин 2-бөлүгү);

- талапкерлер, саясий партиялар жалпы нускасынын бир пайызынан аз эмес саны ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү шайлоочулар үчүн окуганга ыңгайлуу чоңойтулган арипте, сурдокотормону же субтитрди колдонуу, ошондой эле Брайль арибин же атайын каражаттарды колдонуу менен басылып чыккан үгүт материалдарын жарыялоого жана таркатууга милдеттүү экендиги түүралуу талап (27-берененин 1-бөлүгү).

Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясынын 2017-жылдын 7-октябрындагы № 506 токтому менен бекитилген **“Кыргыз Республикасында шайлоону жана референдумдарды өткөрүүдө ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү жарандардын шайлоо укуктарын ишке ашырууну камсыз кылуу жөнүндө” жобону** кабыл алуу майыптыгы бар адамдардын шайлоо укуктарын ишке ашырууну өркүндөтүүдөгү маанилүү багыт болду.

2011-жылдын 14-июлундагы “Жергиликтүү кеңештердин депутаттарын шайлоо жөнүндө” КР мыйзамы менен төмөнкүлөр каралган:

- шаардык кеңештерге талапкерлердин тизмесин түзүүдө саясий партиялар, бир жыныстагы адамдардын 70 пайыздан ашпаган өкүлчүлүгүн эске алууга милдеттүү, мында саясий партиядан, шайлоочулардын топторунан көрсөтүлгөн талапкерлердин тизмесинде аялдардын жана эркектердин кезегинин айырмасы эки позициядан ашпоого тийиш. (49-берененин 7-бөлүгү), ал эми айылдык кеңештердин депутаттарын шайлоону өткөрүү үчүн ар бир айылдык кеңеш боюнча аялдар үчүн айылдык кеңештин депутаттарынын мандаттарынын 30 пайыздан аз эмеси резервге калтырылат (59-1-берененин 1-бөлүгү).

- пропорциялуу система боюнча шайланган депутаттын ыйгарым укуктары мөөнөтүнөн мурда токтотулган учурда анын мандаты аял жынысындагы депутаттын ыйгарым укуктары токтотулган учурда аял жынысындагы талапкерлердин ичинен катталган кийинки талапкерге берилет. Мандаттарды резервге калтыруунун негизинде мандат алган депутат-аялдын ыйгарым укуктары мөөнөтүнөн мурда токтотулган учурда тийиштүү шайлоо округунда шайлоочулардын кыйла көп добуштарын алган кийинки талапкер аялга мандат берилет (52-берененин 1-1 жана 1-2-бөлүгү).

Көрсөтүлгөн эки мыйзамда тең белгиленген:

- шайлоо комиссияларынын милдети ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү шайлоочуларга маалымдоо боюнча зарыл болгон атайын чараларды көрүү. Бул үчүн маалымат материалдары ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү шайлоочулар үчүн

сурдокодормону же субтитрди колдонуу менен укма-көрмө форматта (санариптик алып жүрүүчүдө) даярдалууга, окуу үчүн ыңгайлуу болгон, чоңойтулган арип менен басылып чыгууга, ошондой эле Брайль арибин же башка атайын каражаттарды пайдалануу менен даярдалууга тийиш, алар үчүн добуш берүү үчүн жайлардын физикалык жана маалыматтык жеткиликтүүлүгүн камсыз кылышы керек.

- шайлоо комиссияларынын милдети шайлоочулардын тизмесине киргизилген, бирок ден соолугунун абалы же майыптыгы боюнча добуш берүү үчүн шайлоо участкана келе албаган шайлоочулар добуш берүү күнүнө чейин бир календардык күн калганда добуш берүү үчүн жайдан тышкары добуш берүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болуш үчүн чараларды көрүү.

- талапкерлер, саясий партиялар жалпы нускасынын бир пайызынан аз эмес саны ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү шайлоочулар үчүн окуганга ыңгайлуу чоңойтулган арипте, сурдокодормону же субтитрди колдонуу, ошондой эле Брайль арибин же атайын каражаттарды колдонуу менен басылып чыккан үгүт материалдарын жарыялоого жана таркатууга милдеттүү.

2021-жылдын 27-октябрындагы “Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө” КР мыйзамы кызматка кирүүдө жынысына, расасына, тилине, майыптуулугунун болушуна, этностук таандыгына, туткан динине, курагына, саясий же башка ынанымдарына, тегине, мүлктүк же башка абалына карабастан Кыргыз Республикасынын жарандарына бирдей жеткиликтүүлүктү белгилейт (3-берене).

Кызматы боюнча көтөрүлүүнүн кепилдиктеринин бири болуп мыйзамдын 19-беренесинин 8-бөлүгүндөгү кош бойлуулук жана төрөт боюнча же бала багуу же оорулууну багуу боюнча өргүүдө жүргөн кызматчылар окутуудан өтүүдө артыкчылыктуу укукка ээ болушу саналат. Коомдо гендердик ролдорду бөлүштүрүү жөнүндө калыптанган стереотиптик түшүнүктөрдөн улам бул ченем аялдарга карата гана колдонулушу мүмкүн экенин түшүнүү керек.

2008-жылдын 4-августундагы “Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө” КР мыйзамы адамдын жашоосунун саясий, социалдык, экономикалык, маданий жана башка тармактарында ар башка жыныстагы адамдарга бирдей укуктарды жана мүмкүнчүлүктөрдү берүү боюнча мамлекеттик кепилдиктерди белгилейт, ошондой эле:

- тикелей жана кыйыр гендердик басмырлоого тыюу салынат (5-берене);
- мыйзамдын талаптарына жана эл аралык укуктун ченемдерине карама-каршы келген кадимки укуктарга, каада-салттарга жана маданиятка негизделген адамдардын жүрүм-турумуна тыюу салынат;
- социалдык кызматтарга жана социалдык коргоого бирдей жеткиликтүүлүк (17-берене);
- мамлекет үй-бүлө мүчөлөрүнө балдарды, улгайган ата-энелерди жана майыптыгы бар адамдарды эмгек жөнүндө жана мамлекеттик социалдык камсыздандыруу жөнүндө мыйзамдарда белгиленген тартипте жана негизде мамлекеттик жөлөкпүл төлөп берүү жолу менен адилеттүү компенсациялоону камсыз кылат (22-берене).

Кыргыз Республикасында майыптыгы бар адамдардын статусун аныктаган негизги ченемдик укуктук акт болуп **2008-жылдын 3-апрелиндеги “Ден соолугунун**

This project is funded
by the European Union

мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө” КР мыйзамы саналат, ал социалдык, саясий укуктарды жана кепилдиктерди, ден соолукту, эмгекти жана эмгек ишмердигин коргоонун кепилдиктерин, майыптыгы бар адамдардын коомго маданий-билим берүү интеграциялоону, ошондой эле инфраструктура объекттерине кирүү укугун жарыялайт.

Мыйзамга ылайык майыптык - ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган тарабынан, мыйзамда белгиленген тартипте белгиленүүчү, адамда туруктуу дене бойлук, психикалык же акыл-эстик бузулуулардын бар экендигин билдирүүчү социалдык-юридикалык статус. Бузулуунун деңгээлине жараша майыптыктын I, II жана III топтору белгиленет. 18 жашка чейинки балдар “ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү бала” категориясына киргизилет.

Аталган мыйзамга ылайык ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын башталгыч кесиптик, орто кесиптик жана жогорку кесиптик билим алуусу жалпы типтеги окуу жайларында, зарылчылык болгон учурда атайын окуу жайларында ишке ашырылат. Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар кирүү экзамендерин башкалар менен бирдей шартта ийгиликтүү берген учурда башталгыч, орто жана жогорку кесиптик билим берүү окуу жайларына өтүүдө артыкчылык укукка ээ болушат. Билим берүү органдары социалдык жактан коргоо органдары менен бирдикте жыл сайын ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар үчүн башталгыч кесиптик, орто кесиптик жана жогорку кесиптик окуу жайларынын бюджеттик бөлүмдөрүнө орундарга квота коюу боюнча нормативдерди белгилешет (38-берене). Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарды кесипке даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу окуу жайларында, ишканаларда жана уюмдарда (атайын же жалпы типтеги) жекече реабилитациялоо программасына ылайык камсыз кылынат (40-берене).

Мыйзамда майыптыгы бар аялдарга тиешелүү атайын жоболор жок, башкача айтканда, гендердик нейтралдуу болуп саналат.

2011-жылдын 13-июлундагы “Кыргыз Республикасынын шаар куруу мыйзамдарынын негиздери жөнүндө” КР мыйзамы менен жашоо чөйрөсү ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын социалдык адаптациялануусуна көмөктөнүүсү зарыл деп белгиленген. Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдарга турак үйлөрдү жана батирлерди кошкондо, тоскоолдуксуз кыймыл-аракет кылууга, имаратка кирүүгө жана ушул объекттердин ичинде иштерин жүзөгө ашыруу үчүн шарттар түзүлүп берилүүгө тийиш. Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдарга,

Тилекке каршы, “Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө” КР мыйзамында азыркы күнгө чейин “ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар” деген эскирген жана туура эмес түшүнүк жана тиешелүү “ДМЧА” деген аббревиатура колдонулуп келет. Анын негизинде бул терминди жана аббревиатураны кайталаган мыйзам алдындагы актылар кабыл алынган. Алар ошондой эле статистикалык көрсөткүчтөрдө колдонулат.

Бул изилдөөдө майыптыгы бар адамдар деген заманбап жана туура түшүнүк колдонулат, бирөөнүн ой-пикири цитаталанган же мыйзамдын беренесин түздөн-түз көрсөтүлгөндөн башка учурларда.

алардын жаш-курагын жана ооруу-сыркоолорун эске алуу менен жашоо чөйрөсүн түзүүдө шаар куруу документацияларда атайын объекттер тармагынын түзүүсү алдын ала каралышы керек. Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын кызыкчылыктарына тиешелүү шаар куруу документациясы жаатында чечимдерди даярдоого катышуу үчүн коомдук бирикмелердин жана ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын башка уюмдарынын өкүлдөрү тартылууга тийиш (12-берене).

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Архитектура, курулуш жана турак жай-коммуналдык чарба мамлекеттик агенттигинин чечимдери менен бекитилген майыптыгы бар адамдардын жана калктын башка аз мобилдүү топторунун керектөөлөрүн эске алуу менен жашоо чөйрөсүн долбоорлоонун курулуш ченемдери жана эрежелери бар, мисалы, 2018-жылдын 28-декабырндагы № 29-чуа “Кыргыз Республикасынын курулуш ченемдерин бекитүү жөнүндө КР КЧ 35-01:2018 “Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын муктаждыктарын эске алуу менен жашоо чөйрөсүн долбоорлоо” буйругу, 2018-жылдын 13-декабырндагы №28-чуа “Кыргыз Республикасынын курулуш эрежелерин бекитүү жөнүндө КР КЭ 35-101:2018 “Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар үчүн имараттарды пландаштыруу чечимдеринде жашоо-тиричилик чөйрөсүн камсыз кылуу” буйругу.

2005-жылдын 9-январындагы “Кыргыз Республикасында жарандардын саламаттыгын сактоо жөнүндө” КР мыйзамы саламаттык сактоо чөйрөсүндөгү мамилелерди жөнгө салат жана бардык жарандарга *жынысына*, расасына, улутуна, тилине, майыптуулугуна, этностук таандыгына, дин тутуусуна, жашына, саясий же башка ынанымдарына, билимине, тегине, кызматтык, мүлктүк же башка абалына, ошондой эле *башка жагдайларга* карабастан жардам алуу укугун ишке ашырууда бирдей мүмкүнчүлүктөрдү берүү укугун белгилейт (61-берене). Мындан тышкары, аталган ченемдик укуктук актыда ден соолукту коргоо жана майыптыгы бар *бейтаптардын* укуктарына арналган атайын берене бар (70-берене). Анда майыптар, анын ичинен майып балдар жана бала кезинен майып болгондор медициналык-санитардык жардам алуу, реабилитациялоо, дары-дармек менен камсыз кылуу, протездөө, протездик-ортопедикалык буюмдарды алуу, жеңилдик шартында жүрүүчү каражаттарды алуу, ошондой эле кесиптик даярдыкка жана кайра даярдыктан өтүү укугуна ээ экендиги белгиленген.

Эмгекке жарамсыз майыптар Мамлекеттик кепилдик берүү программасынын чектеринде мамлекеттик саламаттык сактоо уюмдарынан акысыз медициналык-санитардык жардам алууга, үйүндө багылууга, ал эми негизги жашоо-тиричилик керектөөлөрүн канааттандырууга жарамсыз болуп калганда - калкты социалдык жактан коргоо тутумунун мекемелеринде багылуу укугуна ээ.

Майыптарга медициналык-санитардык жардам көрсөтүүнүн тартиби жана алар үчүн жеңилдиктердин тизмеги Кыргыз Республикасынын мыйзамдары тарабынан аныкталат.

2015-жылдын 4-июлундагы “Жарандардын репродуктивдик укуктары жана аларды ишке ашыруудагы кепилдиктери жөнүндө” КР мыйзамы жарандар *жынысына*, расасына, курагына, этностук таандыгына, тилине, *майыптыгына*, үй-бүлөлүк абалына, дин тутуусуна, саясий же башка ынанымдарына, билимине, тегине, мүлктүк же башка абалына карабастан сексуалдык жана репродуктивдик ден соолугун сактоого жана коргоого укуктуу экендигин белгилейт жана төмөнкүдөй репродуктивдик укуктарды берет:

This project is funded
by the European Union

- репродуктивдик тандоого;
- репродуктивдик жана сексуалдык ден соолукту сактоо боюнча маалымат алууга;
- репродуктивдик ден соолукту коргоо боюнча кызмат көрсөтүүлөргө;
- кош бойлуулукка даярдануу, кош бойлуулук мезгилинде ден соолукту сактоо, төрөт учурунда жана төрөттөн кийинки медициналык жардамды камтыган коопсуз кош бойлуулукка;
- кош бойлуулукка, бойдон алдырууга мажбурлоодон эркин болууга;
- көмөкчү репродуктивдик технологияларды колдонуу менен тукумсуздукту дарылоого, карын энелик ыкманы колдонууга;
- кош бойлуулукту жасалма жол менен токтотууга жана контрацепцияны колдонууга;
- каалабаган кош бойлуулукту алдын алуунун хирургиялык ыкмасын колдонууга (хирургиялык стерилизация) ж.б.

2001-жылдын 19-декабрындагы “Кыргыз Республикасындагы калкты социалдык жактан тейлөөнүн негиздери жөнүндө” КР мыйзамы майыптыгы бар адамдарды социалдык тейлөө чөйрөсүндөгү мамилелерди жөнгө салат, ишмердүүлүктүн багыттарынын бири болуп калкты социалдык коргоо саналат, коомдогу адамды сүйүү жана кайрымдуулук принциптерин бекитүү зарылчылыгынан улам алар үчүн экономикалык, социалдык жана укуктук кепилдиктерди белгилейт.

2004-жылдын 4-августундагы КР Эмгек кодекси. майыптыгы бар адамдар менен эмгек мамилелерин жөнгө салуунун өзгөчөлүктөрүн карайт, мисалы:

- сыноо мөөнөтүнүн жоктугу;
- толук эмес күн жана кыскартылган жумуш жүгү менен иштөө мүмкүнчүлүгү;
- жумуш убактысынын кыскартылган узактыгы;
- алардын макулдугусуз мөөнөтүнөн ашык иштөөгө, дем алыш күндөрү жана түнкү убакытта иштөөгө тартууга тыюу салуу ж.б.

Мындан тышкары, Эмгек кодексинде майыптыгы бар адамдар үчүн жумуш орундарын квоталоо системасы белгиленген, ага ылайык мамлекеттик жумуштуулук кызмат органдары квоталоо боюнча ченемдерди иштегендердин санынан 5% кем эмес өлчөмдө (эгерде иштегендердин саны 20 адамдан кем эмес болсо) иштеп чыгат, ал эми жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жана жергиликтүү мамлекеттик администрациялар бекитет.

2015-жылдын 3-августундагы “Калкты иш менен камсыз кылууга көмөктөшүү жөнүндө” КР мыйзамы майыптыгы бар адамдарды артыкчылыктуу тартипте кесиптик даярдыктан өтүүгө, кайра даярдоого жана квалификациясын жогорулатууга укуктуу адамдарга киргизет, иш берүүчүлөрдү майыптыгы бар адамдарды, социалдык коргоого муктаж калктын аярлуу топторун ишке орноштуруу үчүн жумуш орундарын квоталоонун негизинде калкты иш менен камсыз кылуунун мамлекеттик саясатын жүргүзүүгө көмөктөшүүгө, ошондой эле майыптыгы бар адамдарды, калктын аярлуу топторун, социалдык коргоого муктаж адамдарды ишке орноштуруу үчүн жумуш орундарын квоталоо жөнүндө жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен келишимдердин бар экендиги жөнүндө ай сайын маалымат берип турууга милдеттендирет.

2017-жылдын 5-январындагы КР Жарандык процесстик кодекси жынысы, расасы, тили, майыптыгы, этностук таандыгы, туткан дини, курагы, саясий же башка

ынанымдары, билими, теги, мүлктүк же башка абалы, башка жагдайларына карабастан бардык жарандардын мыйзам жана сот алдында теңдигин карайт. Жарандык процесстин катышуучуларынын сурдокотормочунун кызматынан пайдалануу мүмкүнчүлүгү да маанилүү жобо болуп саналат.

2021-жылдын 28-октябрындагы Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси башка ченемдик укуктук актылар сыяктуу эле жарандардын жынысына, расасына, тилине, майыптыгына, этностук таандыгына, туткан динине, жашына, саясий же башка ынанымдарына, билимине, тегине, мүлктүк же башка абалына, ошондой эле башка жагдайларга карабастан мыйзам алдында теңдиги принцибин белгилейт. Белгилей кетүүчү нерсе, Кылмыш-жаза кодексинде майыптыгы бар адамдарга карата жаза колдонуунун өзгөчөлүктөрү каралган (коомдук иштерге тартууга жол бербөө, айрым учурларда жаза өтөөдөн бошотуу), ал эми майыптыгы бар адамга каршы кылмыш жасоо жоопкерчиликти ордотуучу жагдай болуп саналат.

2022-жылдын 10-августундагы “Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө” КР мыйзамы майыптыгы I жана II топтогу адамдарды жарандык, административдик сот өндүрүшү, жазык сот өндүрүшү чөйрөсүндө жана укук бузуулар жөнүндө иштер боюнча кирешелерин эсепке албастан квалификациялуу юридикалык жардам алууга укугу бар жарандардын катарына киргизет (13, 14, 15-беренелер).

Кроме того, права людей с инвалидностью отражены в ряде других законов, касающихся права на получение пенсий и пособий, социальных услуг, определяющих минимальные социальные стандарты.

Мындан тышкары, майыптыгы бар адамдардын укуктары минималдуу социалдык стандарттарды аныктаган пенсия жана жөлөкпул, социалдык кызматтарды алуу укугуна тиешелүү бир катар башка мыйзамдарда чагылдырылган.

Кодекстерден жана мыйзамдардан тышкары, мамлекеттин гендер жана инклюзия маселелери боюнча позициясын, бул чөйрөлөрдөгү анын ишинин негизги багыттарын аныктоочу маанилүү документтер болуп стратегиялар, концепциялар, саясаттар саналат. Алсак, **2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн клуттук стратегиясы**²³ 2023-жылга чейинки мезгилге артыкчылыктуу багыттардын бири катары жарандардын бакубаттуулугуна жана социалдык абалына, жашаган жерине жана этностук таандыгына, динине, *гендердик жана башка айырмачылыктарына, ден соолугунун абалына* карабастан өз жөндөмдөрүн ишке ашыруу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу зарылдыгын белгилейт. Документте өлкөнүн жарандарынын жашоосу үчүн туруктуулукту, коопсуздукту жана ыңгайлуулукту калыптандыруу жана өнүктүрүү зарылдыгы баса белгиленет.

Стратегия 2040-жылга чейин алдын ала турган оорулардан жана жаракаттардан, өзгөчө балдар жана эмгекке жарамдуу адамдар арасында майыптуулуктун деңгээлин үч эсеге кыскартууну болжолдойт.

Кыргыз Республикасынын 2030-жылга чейин гендердик теңчиликке жетишүү боюнча улуттук стратегиясында²⁴ майыптыгы бар аялдар саясатка катышуу үчүн

²³ КР Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы ПЖ №221 Жарлыгы менен бекитилген.

²⁴ КР Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 16-сентябрындагы № 513 токтому менен бекитилген.

өзгөчө тоскоолдуктарга туш болуп жаткандыгы белгиленген.

Документте баяндалган 2030-жылга чейинки мезгилге гендердик теңчилик чөйрөсүндө стратегиялык өнүктүрүүнүн жалпы көз карашы 2030-жылга карата Кыргызстан - аялдар менен эркектер, кыздар жана балдар билим берүүгө жана тарбиялоого негизделген, эмгек рыногунда ийгиликтүү атаандашууга жана өз дараметин ишке ашырууга, гендердик зомбулуксуз коомдун жашоосуна бирдей катышууга жана лидер болууга мүмкүндүк берген стереотиптерден жана басмырлоодон эркин жашоо стратегиясын тандоодо бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ болгон мамлекет болору жөнүндө айтат.

2022-2024-жылдары гендердик теңчиликке жетишүү боюнча улуттук иш-аракеттер планы²⁵ Гендердик теңчилик стратегиясында белгиленген жоболорду ишке ашыруу боюнча чаралар катары аз көрсөтүлгөн социалдык топтордогу аялдардын саясий катышуусун кеңейтүү боюнча программаны иштеп чыгууну жана ишке киргизүүнү, гендердик теңсиздикти жана гендердик боштуктарды, ошондой эле майыптык маселелерин эске алуу менен жок дегенде бир сектор үчүн фискалдык мейкиндикке талдоо жүргүзүүнү карайт.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарды реабилитациялоонун мамлекеттик базалык программасы²⁶ коомго толук кандуу интеграциялоо үчүн майыптыгы бар адамдар үчүн реабилитациялык кызмат көрсөтүүнүн мамлекет тарабынан кепилденген түрлөрүн жана шарттарын белгилейт. Программанын алкагында реабилитациялоонун негизги багыттары төмөнкүлөрдү камтыйт:

- медициналык реабилитациялоону, анын ичинде реконструктивдүү хирургия, калыбына келтирүүчү дарылоо, протездөө, санаториялык-курорттук дарылоону;
- кесиптик багыт берүү, окутуу жана билим берүү, жумушка орношууга көмөктөшүү, өндүрүштүк адаптациялоону;
- социалдык реабилитациялоону, анын ичинде социалдык-чөйрөлүк, социалдык-педагогикалык, социалдык-психологиялык жана социалдык-маданий реабилитациялоону, социалдык-тиричилик адаптациялоону;
- дене тарбия - ден соолукту чыңдоо иш-чараларын, спортту.

Бул багыттар жеке реабилитациялоо программасынын негизги бөлүгү болуп саналат.

Программанын өзү гендердик нейтралдуу мүнөзгө ээ жана майыптыгы бар аялдар үчүн атайын чаралар каралган эмес.

2019-2023-жылдарга Кыргыз Республикасында инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүү концепциясы²⁷ гендердик нейтралдуу мүнөзгө ээ жана майыптыгы бар аялдар менен кыздардын өзгөчө муктаждыктарын карабайт, инклюзивдик билим берүү мамлекеттин билим берүү саясатын ишке ашыруунун артыкчылыктуу багыты катары аныкталган. Башталгыч жана орто кесиптик билим берүү деңгээлинде атайын билим алууга муктаж адамдарга кесиптик билим берүүнү камсыз кылуу үчүн атайын билим берүү шарттары түзүлүшү керек, анын ичинде:

²⁵ КР Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 16-сентябрындагы № 513 токтому менен бекитилген.

²⁶ КР Өкмөтүнүн 2016-жылдын 24-октябрындагы № 560 токтому менен бекитилген.

²⁷ КР Өкмөтүнүн 2019-жылдын 19-июлундагы № 360 токтому менен бекитилген.

This project is funded
by the European Union

- окутууда жана кесиптик даярдыкта тоскоолдуксуз чөйрөнү түзүү;
- атайын билим алуу муктаждыктары бар студенттер менен өз ара аракеттенүүнү өнүктүрүүгө багытталган педагогдор жана билим берүү процессинин башка катышуучулары үчүн окуу процессин техникалык жактан жабдуу жана окуу курстарын иштеп чыгуу;

- атайын билим алуу муктаждыктары бар жаштарды башталгыч жана орто кесиптик билим берүү уюмдарынын шарттарына адаптациялоо процессин жеңилдетүүгө багытталган атайын программаларды иштеп чыгуу жана ишке киргизүү.

Атайын билим алуу муктаждыктары бар адамдар үчүн жогорку окуу жайларга тапшырууда атайын шарттар түзүлүшү керек.

Жогорку окуу жайлар студенттерди сапаттуу жогорку билим алуудагы көйгөйлөр менен күрөшүүгө мүмкүндүк берүүчү жаңы шарттарга тез көнүктүрүүгө мүмкүндүк берүүчү программаларды иштеп чыгышы керек (мисалы, сурдокейдематтар, дистанттык курстар, санариптештирүү, окуу процессин компьютерлештирүү).

Жогорку окуу жайларда инклюзивдик чөйрө (инфраструктура, саясат, окуу материалдары жана баалоо) түзүлүп, инклюзивдик маданият (социалдык-биологиялык-маданий ар түрдүүлүккө позитивдүү мамиле) калыптанат.

Жогорку окуу жайларга тапшыруу үчүн жалпы республикалык тест майыптыгы бар адамдарга ылайыкташтырылышы керек.

КР Өкмөтүнүн 2018-2028-жылдарга үй-бүлөнү колдоо жана балдарды коргоо боюнча программасы²⁸ майып балдары бар үй-бүлөлөрдү колдоо механизмдин киргизүүнү; үй-бүлөлөрдү жана балдарды социалдык коштоонун натыйжалуу системасын жана жалпы билим берүү уюмдарында инклюзивдик билим берүү системасын киргизүүнү карайт.

2020-2030-жылдарга карата жаштар саясаты концепциясында²⁹ “жаштар” – монолиттүү түшүнүк эмес экендиги белгиленген. Ал гендердик, курактык, социалдык, экономикалык, маданий жана саясий мүнөздөгү конкреттүү муктаждыктары жана көйгөйлөрү бар көптөгөн топтордон турат. Башкалар менен катар Концепциянын принциптери төмөнкүлөр болуп саналат:

- жаштардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо, жаш жарандарды курагы, *гендердик*, этностук жана *башка* жагынан басмырлоого жол бербөө;
- жаштардын коомдун социалдык-экономикалык, саясий жана маданий турмушуна толук катышуусу үчүн шарттардын бирдейлиги;
- жаштардын, өзгөчө турмуштук оор кырдаалда турган жаштардын ар кандай топторунун өзгөчө муктаждыктарын таануу.

Атайын билим алуу муктаждыктары - окуучулардын муктаждыктары, аны канааттандырууда атайын билим берүү кызматтарын көрсөтүү менен атайын шарттарды жана чөйрөнү түзүү, атайын билим берүү технологияларын колдонуу талап кылынат.

Булак: 2019-2023-жылдарга Кыргыз Республикасында инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүү концепциясы

²⁸ КР Өкмөтүнүн 2017-жылдын 14-августундагы № 479 токтому менен бекитилген.

²⁹ КР Өкмөтүнүн 2019-жылдын 18-октябрындагы № 562 токтому менен бекитилген.

Документте жаштар туш болгон көйгөйлөрдүн көпчүлүгү эки жыныстагы адамдар үчүн мүнөздүү экендиги (билим берүүнүн сапатынын төмөндөшү, аз акы төлөнүүчү жумуш орундары, тиешелүү билимдин жетишсиздиги жана ишкердик ишти баштоо үчүн жеткиликтүү эмес насыялар ж.б.) таанылат. Бирок, жаш аялдар туш болгон бир катар конкреттүү көйгөйлөр бар – бул, мисалы, никеге туруу максатында ала качуу, кыздардын ролун төмөндөтүү, өспүрүмдөрдүн кош бойлуулугу жана башкалар. Аларды чечүү үчүн үч артыкчылыктуу багыт каралган, бирок алар гендердик нейтралдуу жана жалпы эле аялдар жана өзгөчө майыптыгы бар аялдар үчүн спецификалуу эмес.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-2030-жылдарга калктын саламаттыгын сактоо жана саламаттык сактоо системасын өнүктүрүү боюнча “Дени сак адам – өнүккөн өлкө” программасында³⁰ Кыргызстан 2030-жылга карата жашоо узактыгы 75 жашка жакындаган өлкөлөрдүн катарына кирээри; энелердин өлүмү азаят, жүгүштүү эмес оорулардан эрте өлүм үчтөн бирге азаят, алдын алуучу оорулардан майыптык көрсөткүчтөрү кыскарат, социалдык маанилүү ооруларга басым жасоо менен оорулар жана майыптык азаят, калктын саламаттык маселелеринде сабаттуулугу жакшырат деп белгиленген. Бул натыйжаларга жетишүү, албетте, аялдарга да, бүтүндөй коомго да таасирин тийгизет.

Кыргыз Республикасынын жарандарына медициналык-санитардык жардам көрсөтүүнүн мамлекеттик кепилдиктери программасы³¹ пенсия курагына жеткендигине байланыштуу улгайган аялдар үчүн, ошондой эле кош бойлуулугуна жана төрөтүнө байланыштуу жаш аялдар үчүн атайын жеңилдиктерди карайт.

Ошентип, Кыргызстанда адам укуктары боюнча эл аралык келишимдердин ченемдерине негизделген гендердик теңчиликке жана инклюзияга жетишүү үчүн кеңири укуктук база түзүлгөн, ал өзүнө негизги стандарттарды жана мамилелерди камтыйт, бирок иш жүзүндө алар дайыма эле иштей бербейт жана ар кандай себептерден улам колдонулат – мыйзамдардын ички коллизияларынын болушу, мыйзам алдындагы актылардын жоктугу же карама-каршылыктары, коомдо гендердик ролдорду бөлүштүрүү жана майыптыкка карата мамиле жөнүндө басымдуулук кылган стереотиптер, укук колдонуучу органдардын кызматкерлеринин гендердик жана инклюзивдик сезимталдыгынын жетишсиздиги, жарандардын өздөрүнүн маалыматтарынын жоктугу ж.б.

³⁰ КР Өкмөтүнүн 2018-жылдын 20-декабрындагы № 600 токтому менен бекитилген.

³¹ КР Өкмөтүнүн 2015-жылдын 20-ноябрындагы № 790 токтому менен бекитилген.

3. ГЕНДЕРДИ ЖАНА МАЙЫПТЫКТЫ СТАТИСТИКАЛЫК ӨЛЧӨӨ

3.1. Кыргызстандын аялдары жана кыздары статистиканын күзгүсүндө: кыскача демографиялык мүнөздөмө

2022-жылдын 1-январына карата эсептөөлөр боюнча КР калкынын саны 6 млн.747 миң адамды түздү, алардын ичинен 3 млн. 398 миң (50,4%) – аялдар жана 3 млн. 349 миң (49,6%) – эркектер.³² Ошентип, өлкөдө аялдардын саны эркектердин санынан ашып кеткендиги байкалууда, ал 49,9 миң адамды түзөт.³³

Жалпысынан өлкө боюнча аялдардын санынын көптүгү 40 жаштан башталат. Эгерде 40-44 жаштагы топтордо ажырым 0,8 пайыздык пунктту гана түзсө, ар бир курактык топ менен ал көбөйөт жана 80 жаштан ашкан курактагы аялдардын саны эркектердикинен дээрлик 2 эсе көп. Мындай тенденция акыркы беш жылдын ичинде сакталууда, ал эми өсүү темпинин айрым төмөндөөсүнө карабастан калктын санынын көбөйүшү тышкы миграциянын балансы терс болгон учурда төрөлгөндөрдүн санынын өлгөндөрдүн санынан ашып кетишинин эсебинен камсыз кылынат.³⁴

Дагы бир маанилүү демографиялык мүнөздөмө болуп калктын үч негизги курактык тобунун катышы саналат: эмгекке жарамдуу курактан жаш, эмгекке жарамдуу жана эмгекке жарамдуу курактан улуу (11-сүрөт). Кыргызстанда эмгекке жарамдуу курак аялдар үчүн 16-57 жашты, эркектер үчүн 16-62 жашты түзөт. Эмгекке жарамдуу курактан жаш калкка 0-15 жаштагы балдар жана өспүрүмдөр кирет. Эмгекке жарамдуу курактан улуу калкка 63

жаштагы жана андан улуу курактагы эркектер, 58 жаштагы жана андан улуу курактагы аялдар кирет. Кыргыз Республикасында пенсия курагы аялдар үчүн 58 жаш, эркектер үчүн 63 жаш деп белгиленген.

2022-жылдын башына карата өлкөнүн калкынын 34,7% эмгекке жарамдуу курактан жаштар (балдар жана өспүрүмдөр), 56,8% эмгекке жарамдуу

курактагылар жана 8,5% эмгекке жарамдуу курактан улуулар түзгөн (1-сүрөт).³⁵ Көрүнүп тургандай, эмгекке жарамдуу курактан жаш жана эмгекке жарамдуу курактык топтордо эркектердин саны аялдардын санынан бир аз ашат, ал эми эмгекке жарамдуу курактан улуу курактык топтордо аялдардын 2,3 эсеге кескин ашуусу байкалат (8-сүрөт). Бул 40-44 жаштан

³² Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 28-б.

³³ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 46-б.

³⁴ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 28-б.

³⁵ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 49-б.

жогору курактагы аялдардын бара-бара көбөйүп бараткан үлүшү менен байланыштуу жана аялдардын өмүрүнүн эркектерден ашып кетиши жана эркектердин пенсияга чыгуу курагы (ажырым 5 жыл) менен түшүндүрүлөт.

Улгайган аялдардын эркектердин санынан ашып кетиши аларды карылыкта жакырчылыкка жана социалдык обочолонууга алып келет. 60 жашта ар бир экинчи аял жесир болсо, бул курактагы аялы каза болгон эркектердин пайызы болгону 14,6% түзөт. Эркектердин өлүмү жогору болгондуктан, көптөгөн улгайган аялдардын тагдыры – жалгыздык. Жалгыз бой улгайган аялга өнөктөш табуу дээрлик мүмкүн эмес³⁶.

Өлкөдө калктын жынысы жана аймагы боюнча бөлүштүрүлүшү бирдей эмес. Ал

айыл тургундарынын басымдуулук кылышы менен мүнөздөлөт (дээрлик үчтөн экиси – 64,6% - 2022-жылдын 1-январына карата).³⁷ Өлкөнүн жашоочуларынын гендердик мүнөздөмөсүнө токтолсок, шаардык конуштарда аялдардын үлүшү эркектердикинен ашып, 52,3% түздү, ал эми балдардын төрөлүшү жогору болгон айыл жерлеринде, тескерисинче, анча-мынча деңгээлде эркектер басымдуулук кылат –50,7%³⁸ (12-сүрөт).

2021-жылдын 1-январына карата Кыргыз Республикасында 198 миңге жакын майыптыгы бар адамдар же калктын жалпы санынын 2,98% болгон – бул таяныч-кыймыл аппараты бузулган, көрүүсү, угуусу, интеллектти бузулган, психологиялык жана когнитивдик бузулуулары бар, майыптыктын формасы жашыруун болгон адамдар (жалпы оорулар). 2016-жылга салыштырмалуу алардын саны 10,5%га көбөйгөн.

Майыптыгы бар адамдардын жалпы санынын 165 миңден ашууну эрезеге жеткендер же эрезеге жеткен калктын 4% түзгөн, ал эми 2016-жылга салыштырмалуу алардын саны 10,4%га көбөйгөн.

Майыптыгы бар балдардын саны 32 миңден ашыкты же балдардын жалпы санынын 1,3% түздү. 2016-жылга салыштырмалуу майыптыгы бар балдардын саны 11,3%га көбөйгөн.³⁹

2022-жылга карата маалыматтар боюнча майыптыгы бар балдардын үлүшү майыптыгы бар адамдардын жалпы санынын 4,5% (34 181 адам) түзөт.⁴⁰ Майыптыгы бар адамдардын санынын, өзгөчө балдардын арасында өсүшү калктын ден соолугунун абалынын начарлашынын индикатору болуп саналат. Белгилүү болгондой, балдардын ден

³⁶ Кыргыз Республикасындагы улгайган адамдар: Статистикалык изилдөөнүн отчету. 11-б.

³⁷ <http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/>

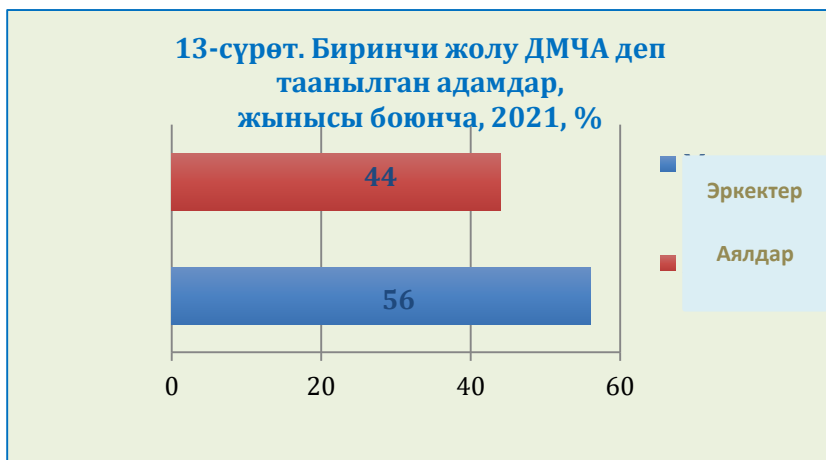
³⁸ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Бишкек: 2022. 28-б.

³⁹ <http://www.stat.kg/ru/ekonomicheskie-zapiski/>

⁴⁰ КР Билим берүү жана илим министрлигинин Социалдык технологиялар агенттигинин сурамына жооп катары 2023-жылдын 13-февралындагы № 03-2/1121 каты.

соолугу улуттун репродуктивдүү потенциалын аныктайт жана улуттук коопсуздуктун фактору болуп саналат, социалдык жактан чоң мааниге ээ.⁴¹

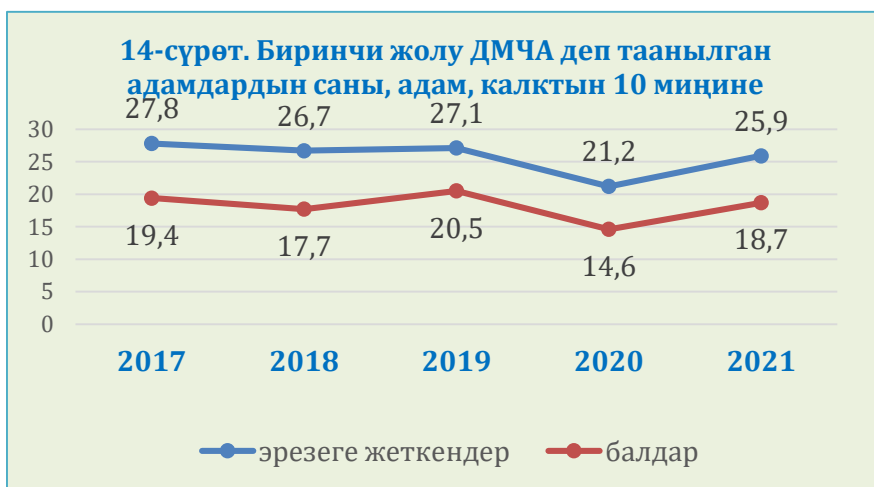
2021-жылы Кыргызстанда биринчи жолу мүмкүнчүлүгү чектелген⁴² деп таанылган

адамдардын саны 15 668 адамды түзгөн. Майыптыгы бар адамдардын арасында эркектер басымдуулук кылат (13-сүрөт), бул шаар жергесине да, айыл жергесине да мүнөздүү⁴³.

Кыргызстанда майыптыгы бар адамдарды статистикалык эсепке алуунун маалыматтары балдар/эрезеге жеткендер белгиси боюнча алардын дезагрегациясында гана жеткиликтүү, бул эмгекке жарамдуулук белгиси боюнча бөлүштүрүүгө окшош эмес. Бул көрсөткүчтөрдү акыркы 5 жылдагы динамикада карап чыгуу кызыктуу.

Алсак, калктын 10 миңине эсептегенде биринчи жолу ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адам деп табылган эрезеге жеткен адамдардын саны жалпы изилденүүчү мезгилдеги балдардын санынан ашып кетет (2020-жылы 1,4 эсеге), ошол эле учурда 2020-жылы бул көрсөткүчтүн төмөндөшү белгиленген, бул, балким, пандемия жылына жана майыптык статусун алуу үчүн кайрылуунун кыйла төмөн болушуна байланыштуу болушу мүмкүн. Жалпысынан алганда, акыркы 5 жылда көрсөткүчтүн төмөндөө же көбөйүү тенденциясы байкалган жок (14-сүрөт).

⁴¹ Аналитикалык материал “ДМЧА конвенциясы боюнча отчет” <http://www.stat.kg/ru/ekonomicheskije-zapiski/>

⁴² Дал ушул термин КР УСК сайтындагы статистикалык отчеттуулук жыйнактарында колдонулат, ошондуктан УСКнын маалыматтарынын негизинде түзүлгөн диаграммаларда УСК тарабынан кабыл алынган аббревиатура колдонулат.

⁴³ <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/264/>, <http://stat.kg/ru/statistics/zdravoohranenie/>

2021-жылы ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар деп биринчи жолу таанылган 18 жаштан жогору адамдардын жалпы санынын ичинен аялдар 44%га жакынын түздү.

Жалпысынан акыркы 5 жылда майыптыгы бар аялдардын саны акыркы жылдары туруктуу жогору бойдон калууда жана акыркы 5 жылда орточо калктын 10 миңине 22-23 аялды түзөт. Бул эркектердин көрсөткүчүнөн төмөн. 2020-жылы майыптыкты биринчи жолу алган аялдардын да, эркектердин да санынын кескин төмөндөшү белгиленди, бирок бул коронавирустук инфекция боюнча карантинден улам майыптык статусун алуу

үчүн кайрылуулардын төмөндүгү менен байланыштуу (15-сүрөт).

Шаар/айыл боюнча майыптыгы бар аялдар боюнча маалыматтарга токтолсок, байкоо жүргүзүлгөн мезгилде бул статусту биринчи жолу алган айылдык аялдардын саны шаардык

аялдардыкынан эки эсе көп болбогондугун белгилей кетүү керек (16-сүрөт).

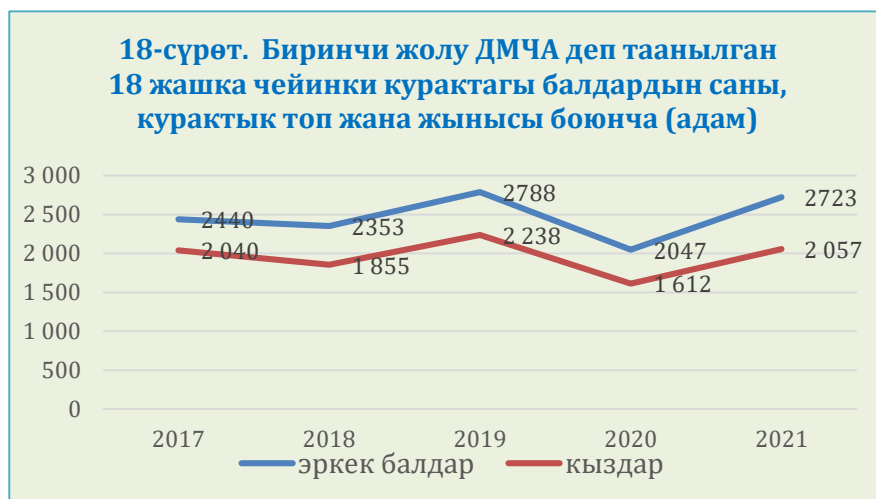
Аялдардын майыптыгынын себептерин талдоо алардын “олуттуу үлүшү” (94%) жалпы ооруларга туура келерин көрсөтүүдө (17-сүрөт). Жалпы оорулардын – майыптыктын себептеринин жарымынан көбүн онкологиялык оорулар түзөт – 58,%⁴⁴.

⁴⁴ 2021-жылы – 57%

Жалпы оорулардын ичинен – майыптыктын негизги себеби кан айлануу системасынын оорулары. Алсак, 2020-жылы алардын үлүшүнө дээрлик 23% туура келген, ал эми 2016-жылы – 21,5%, залалдуу шишиктердин үлүшүнө 2016-жылы 11,1%га каршы 12,9% түзөт, травмалардын, уулануулардын жана тышкы себептердин башка таасирлеринен улам оорулар – 11% жакын, ошол эле учурда 2016-жылы – 14% жакын.⁴⁵

Эмчек безинин жана жатын моюнчасынын залалдуу шишиктери өзгөчө тынчсызданууну жаратат. Алсак, аялдардагы бардык рак ооруларынын түзүмүндө эмчек безинин рак оорусунун үлүшүнө учурлардын бештен бир бөлүгү (20,2%) туура келет, жатын моюнчасынын жана жатындын рак оорусунун үлүшүнө болжол менен ушундай эле сан (18%) туура келет⁴⁶. Эмчек безинин рагынан өлүмдүн эң жогорку деңгээли Чүй (100 000 калкка 7,3 учур) жана Ысык-Көл областына (100 000 калкка 5,1 учур), ал эми жатын моюнчасынын рагынан – Нарын областына (100 000 калкка 6,2 учур) жана Ысык-Көл областына (100 000 калкка 5,7 учур) туура келет⁴⁷.

2021-жылы аялдар эркектерге караганда 5 эсе аз эмгек мертинүүдөн же кесиптик оорудан улам майып болушкан (0,04% жана 0,2%)⁴⁸.

Майыптыгы бар кыздарга боюнча алардын үлүшү эркек балдарга караганда азыраак экендигин белгилей кетүү керек (мисалы, 2021-жылы - 1,3 эсеге (18-сүрөт), бул да эрезеге жеткендердин арасындагы тенденцияны кайталайт.

Балдардын дээрлик жарымы 0-3 жаш курагында биринчи жолу майыптык статусун алышат. Эң аз үлүшү 15-17 жаштагы өспүрүмдөргө туура келет.⁴⁹

Областар боюнча майыптыгы бар балдарды бөлүштүрүү жөнүндө айтсак, алардын саны 34 181 баланы (18 024 кыз жана 16157 эркек бала) түздү, алардын көбү Жалал-Абад областында жана Ош областында социалдык коргоо органдарында каттоодо турат, эң азы – Ош шаарында (999 бала) жана Талас областында (1764 бала) катталган.⁵⁰

Балдардын майыптыгынын өсүшү негизинен балдар арасында диагностиканын жана аны аныктоонун жакшыруусу менен шартталган. Энелердин ден соолугунун начардыгы, аз кандуулук жана йоддун жетишсиздигинен болгон абалдар, энелердин кош

⁴⁵ ДМЧА конвенциясы боюнча отчет <http://www.stat.kg/ru/ekonomicheskie-zapiski/>

⁴⁶ Кыргыз Республикасындагы калктын саламаттыгы жана саламаттык сактоо: 2015-2019. – 105-б.

⁴⁷ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2015-2019. Б., 2020. 111-б.

⁴⁸ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 218-б.

⁴⁹ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 219-б.

⁵⁰ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 221-б.

бойлуу мезгилиндеги ооруганы (жатын ичиндеги инфекциялар, сасык тумоо ж.б.), канааттандыраарлык эмес экологиялык жагдай да оорулуу жана алсыз балдардын төрөлүшүнө, балдардын ара төрөлүшүнө алып келет, алар аман калышпайт же кийин майып болуп калышат.⁵¹

Калкты социалдык коргоо органдарында каттоодо турган балдарга токтолсок, 2021-жылы өлкө боюнча алардын жалпы саны 34 181 баланы түзгөн, алардын 52,7% кыздар.⁵² Эрезеге жеткендерде, тескерисинче, майыптыгы бар адамдардын арасында эркектерге караганда аялдар аз. Мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын көбү Жалал-Абад жана Ош областтарында каттоодо турат. Өлкөнүн бардык региондорунда майыптыгы бар балдар менен кыздардын аздыр-көптүр катышы бирдей (айырма бир нече пайыздык пункт боюнча). Буга Баткен областы гана кирбейт, анда майыптыгы бар кыздардын үлүшү дээрлик 3 эсе көп (19-сүрөт).

Майыптыгы бар адамдардын санынын көбөйүшү баарынан мурда калктын демографиялык өсүшүнө байланыштуу⁵³. Майыптыктын өсүшүнүн медициналык жана социалдык себептерине төмөнкүлөр кирет: жүрөк-кан тамыр жана онкологиялык оорулардын өсүшү жана алардын жашаруусу, травматизмдин өсүшү (өндүрүштүк, ошондой эле тиричилик); кош бойлуу аялдардын текшерүүгө кеч кайрылуусу (түбаса патологиялар); патронаждын жана диспансеризациянын жоктугу, текшерүүлөрдүн жана дарылоонун кымбаттыгы; инфраструктурадан алыстыгы; жарандардын өздөрүнүн да майыптуулук тобун алууга кызыкдарлыгы, ошондой эле баштапкы деңгээлден (бейтапканалар жана стационарлар) баштап медициналык персоналдын да, жакырчылык; социалдык жөлөкпүлдөрдүн өлчөмүн көбөйтүү, анын ичинде туруктуу, башка бирөөнүн багуусуна жана көзөмөлүнө муктаж ДМЧ балдарды багуу боюнча персоналдык ассистенттин жаңы кызматын киргизүү; ата-энелердин социалдык кароосуздугу жана маалыматсыз болушу,

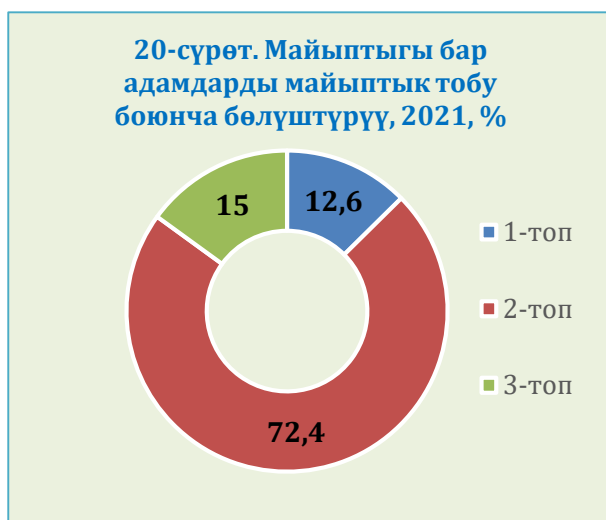
⁵¹ Аналитикалык материал “ДМЧА конвенциясы боюнча отчет” <http://www.stat.kg/ru/ekonomicheskie-zapiski/>

⁵² Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 221-б.

⁵³ <https://reporting.cabar.asia/ru/kak-kyrgyzstan-budet-realizovyvat-konventsiyu-oon-o-pravah-invalidov/>

укуктук сабатсыздык; ички жана тышкы эмгек миграциясы; тамак-аш азыктарынын сапатынын начарлашы; экология жана глобалдашуу, алкоголизм. Балдар арасында майыптуулуктун өсүшү жакын туугандардын никеге туруусу, энелердин рационунда йод менен темирдин жетишсиздиги менен шартталган. 18 жашка чейинки балдар үчүн майыптыктын 50%дан ашыгы төрөт курагындагы аялдардын ден соолугуна жана төрөткө жардам берүүгө, эрте кийлигишүү боюнча иштин начардыгына байланыштуу.

Коронавирус пандемиясына байланыштуу Кыргызстанда майыптыгы бар

адамдардын саны өсүшү мүмкүн. Майыптыктын өсүшү COVID-19 пайда кылган пневмониянын кесепеттеринин бири өпкө фиброзунан улам болушу мүмкүн, бул көбүнчө дем алуу органдарынын иштебей калышына жана функциялардын бузулушуна алып келет⁵⁴.

Майыптарды майыптык топтору боюнча бөлүштүрүүгө келсек, жынысы боюнча бөлүнгөн маалыматтар ачык жеткиликтүү эмес. Бирок, жалпы картинаны көрүүгө болот, ага ылайык майыптыгы бар адамдардын үчтөн экисине көбү (72,4%) II, жетинчи бөлүгү

(15%) – III тобуна жана ондон биринен бир аз ашыгыраагы (12,6%) – майыптуулуктун I тобуна кирет (20-сүрөт)⁵⁵.

Майыптыктын тобу - оорунун, травманын же дефекттердин кесепетинен келип чыккан организмдин функцияларынын туруктуу бузулушу менен шартталган жашоо-тиричиликтин чектелишинин даражасына жараша жаранга майыптыктын I II же III тобу белгиленет, ал эми 18 жашка чейинки жаранга “майып бала” категориясы белгиленет. I топ – адам башка адамдын жардамына жана камкордугуна дайыма муктаж. II топ - өзүн-өзү тейлөө жөндөмү жарым-жартылай жоголгон: адам өзүн-өзү тейлөө жана кыймылдоо абалында, бирок атайын шаймандарды колдонуу менен же башкалардын жардамы менен гана. III топ - адам өзүн тейлей алат. Окутуу үчүн атайын режим, башка адамдардын жардамы керек. Кесиби боюнча иштей албайт, квалификациясы төмөн жумуштарды аткарууга аргасыз болот. Майыптыкты тариздөө медициналык-социалдык экспертиза жүргүзүүдө жарандын клиникалык-функциялык, социалдык-тиричилик, кесиптик-эмгектик жана психологиялык маалыматтарын талдоонун негизинде анын организмдин абалын комплекстүү баалоого, ошондой эле берилген корутундунун негизинде реабилитациялоонун зарылдыгына жараша жүргүзүлөт.⁵⁶

⁵⁴ 2021-2040-жылдарга Кыргыз Республикасында майыптыгы бар адамдар жана калктын башка аз мобилдүү топтору үчүн “Жеткиликтүү өлкө” мамлекеттик программасынын долбоору. КР Министрлер Кабинетинин сайтында жайгаштырылган маалыматка ылайык, программа 2023-жылдын 10-февралында кабыл алынган жана анын жарактуулук мөөнөтү 2023-2030-жылдарга каралган. Программанын тексти азырынча жарыялана элек (2023-жылдын 21-февралы.).

⁵⁵ <http://www.stat.kg/ru/statistics/zdravoohranenie/>

⁵⁶ ДМЧА конвенциясы боюнча отчет <http://www.stat.kg/ru/ekonomicheskie-zapiski/>

Дагы бир маанилүү демографиялык мүнөздөмө болуп төрөлгөндөгү жашоонун

узактыгы эсептелет, ал жалпысынан Кыргыз Республикасында 2021-жылы аялдар үчүн 76,1 жашты, ал эми эркектер үчүн 67,9 жашты түзгөн.⁵⁷

Жалпысынан жана өлкө боюнча

акыркы 5 жылда эки жыныстагы адамдардын жашоо узактыгынын өсүү тенденциясы байкалууда (21-сүрөт).

Орточо алганда Кыргызстандагы аялдар биринчи никеге 23,6 жаш курагында, ал эми эркектер – 27,3 жаш курагында турушат. Бул көрсөткүч акыркы беш жылда олуттуу өзгөргөн жок.⁵⁸

Калктын жаш курактык курамына ээ болгон Кыргызстанда никеге туруу жыштыгы жогору. COVID-19 пандемиясынын учурундагы чектөөлөргө байланыштуу 2020-жылы түзүлгөн никелердин саны 2019-жылга салыштырмалуу 19,6%га кыскарган. 2021-жылы ЖААК органдарында 50,7 миң нике жана 12,0 миң ажырашуу катталган. Мында шаардык калктуу конуштар менен айыл жерлеринин ортосунда никеге туруу жыштыгында айырмачылыктар белгиленген эмес.

Никелердин эң көп саны аялдардын да, эркектердин да арасында 20-29 жаш курактык топто турат (аялдарда 64 пайыз, эркектерде – ЖААК органдарында катталган никелердин жалпы санынын 70 пайызга жакыны).

Түзүлгөн никелердин бардыгы эле бекем эмес. Дээрлик ар бир төртүнчү нике бузулат: айыл жеринде 1000 никеге 173 ажырашуу туура келет, ал эми шаар жерлеринде 1,9 эсе көп.⁵⁹

Майыптык боюнча никеге туруу курагы, никелер жана ажырашуулар жөнүндө маалыматтар ачык жеткиликтүүлүктө табылган жок, андыктан кандайдыр бир тенденцияларды аныктоо мүмкүн эмес.

Төрөлүү демографиясы боюнча өлкөдө 2000-жылдардын башынан бери анын өсүшү белгиленип, 2019-жылы туу чокусуна жеткенин белгилей кетүү керек. 2021-жылы ал бир аз төмөндөдү жана Кыргыз Республикасында 1 000 калкка 22,4 жаңы төрөлгөн баланы түздү (шаар жеринде 27,1, ал эми айыл жеринде – 19,9).

Эл аралык практикада төрөттүн коэффициенти өлкөлөр боюнча фертилдүүлүк деңгээлин өлчөө үчүн колдонулат. Төрөттүн жалпы коэффициенти же аялдардын төрөт коэффициенти (репродуктивдик мезгилде бир аялдан төрөлгөн балдардын орточо саны) бир аз төмөндөдү: 2018-жылы 3,3 баладан 2021-жылы 2,9 балага чейин. Калктын жөнөкөй көбөйүшүн камсыз кылуу үчүн бул көрсөткүчтүн мааниси 2,1 деңгээлден төмөн болбошу

⁵⁷ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 50-б.

⁵⁸ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 61-б.

⁵⁹ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 60-61-б.

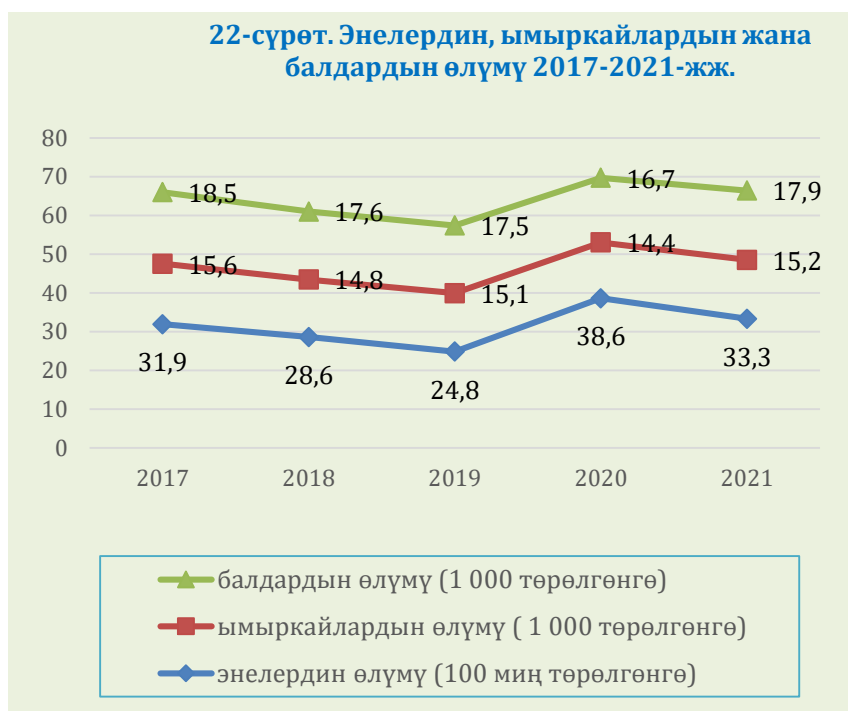
керек. Ошентип, Кыргызстанда төрөлүү жөнөкөй көбөйүү деңгээлине чейин азайган КМШ өлкөлөрүнүн көбүнөн айырмаланып, калктын кенири көбөйүшү камсыз кылынат.⁶⁰

Белгилей кетүүчү нерсе, майыптыгы бар аялдардын арасында төрөт боюнча маалыматтар табылган жок.

Аялдардын статусуна карабастан, төрөлүүнүн көрсөткүчтөрү жана өлкөнүн генофондунун сапаты аялдардын, атап айтканда, репродуктивдик курактагы аялдардын жана кыздардын ден соолугун коргоо шарттарын камсыз кылбастан мүмкүн эмес экенин эстен чыгарбоо керек.

Кыргызстан үчүн олуттуу көйгөй болуп дайыма жаш энелердин өздөрүнүн да, алардын балдарынын да жашоосуна, ден соолугуна жана өнүгүүсүнө терс кесепеттерди алып келген өспүрүмдөрдүн төрөтү көйгөйү болуп келген. Бирок, өлкөдө көрүлгөн чаралардын, анын ичинде нике курагы жөнүндө мыйзамдарды бузгандыгы үчүн кылмыш жоопкерчилигин киргизүүнүн аркасында бул көрсөткүчтү туруктуу төмөндөтүү жетишилди (2017-жылы чейинки курактагы 1000 аялга 5,4 төрөгөндөрдөн 2021-жылы 3,6 чейин).⁶¹

Кыргызстан үчүн дагы бир курч гендердик көйгөй болуп энелердин өлүмү саналат, анын деңгээлин өлчөө ТӨМ 3 “Ар кандай курактагы бардык адамдар үчүн сергек жашоо мүнөзүн камсыз кылуу жана бакубат жашоого көмөктөшүүгө” жетишүү прогрессин баалоо үчүн колдонулат.

Кыргызстанда балдардын, ымыркайлардын жана энелердин өлүмүнүн көрсөткүчтөрү 2019-жылы кээ бир төмөндөөлөргө карабастан кыйла жогору бойдон калууда (22-сүрөт). 2020-жылы COVID-19 пандемиясынын кесепеттеринен улам 2019-жылга салыштырмалуу энелердин да, балдардын да, ошондой эле ымыркайлардын өлүмүнүн көрсөткүчү кыйла өстү. Энелердин өлүмүнүн жалпы санынын 79%га жакыны айыл жерлеринде

катталган.⁶²

⁶⁰ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 55-б.

⁶¹ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 57-б.

⁶² Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 270-б.

Энелердин өлүмүнүн деңгээли⁶³ аялдардын саламаттык сактоонун сапаттуу кызматтарына жетүүсүнүн жоктугу жөнүндө айтып турат. Айта кетсек, Нарын областында Баткен областы менен катар өлкөдө ТӨМдүн “квалификациялуу медициналык кызматкерлер кабыл алган төрөттөрдүн үлүшү” көрсөткүчү эң төмөн жана 2021-жылы тиешелүү түрдө 99,1% жана 98,1% түзгөн.⁶⁴

Белгилей кетүүчү нерсе, Кыргызстанда өнүккөн өлкөлөргө салыштырмалуу балдардын, ымыркайлардын жана энелердин өлүмүнүн көрсөткүчү айрым төмөндөөлөргө карабастан мурдагыдай эле жогору бойдон калууда. 2021-жылы ар кандай оорулардан, уулануудан жана жаракаттан бир жашка чейинки 1000 тирүү төрөлгөнгө 15,2 бала жана беш жашка чейинки курактагы 1000 төрөлгөнгө 17,9 бала каза болгон.

2021-жылы энелердин өлүмүнүн көрсөткүчү 2020-жылга салыштырмалуу 14 пайызга төмөндөгөн. Ошол эле учурда, кош бойлуулуктун, төрөттүн жана төрөттөн кийинки мезгилдин татаалдашынын себеби боюнча ЖААК органдарында 50 аялдын өлүмү катталган же 100 миң тирүү төрөлгөнгө 33, 2020-жылы 100 миң тирүү төрөлгөнгө 39 аял (19-сүрөт)⁶⁵.

Жашоонун биринчи жылында жана 5 жашка чейинки балдардын өлүмүнүн негизги себептери болуп перинаталдык (төрөттөн кийинки) мезгилде пайда болгон абал, тубаса аномалиялар, дем алуу органдарынын оорулары, ошондой эле кээ бир жугуштуу жана мите оорулары саналат,⁶⁶ алардын жарымынан көбү – курч ичеги инфекциялары. Курч ичеги инфекциялары көбүнчө ичүүчү сүүнүн сапаты, ошондой эле адекваттуу санитардык-гигиеналык шарттарга жетүү менен шартталган, анткени ал канчалык төмөн болсо, балдардын жугуштуу оорулары, анын ичинде өлүмгө алып келүү ыктымалдыгы ошончолук жогору болот.

Бир жашка чейинки балдардын өлүмү көбүнчө эненин кош бойлуу кезиндеги оорулары менен тыгыз байланышта болот, бул өз кезегинде ал жашаган үй чарбасынын жакырчылык деңгээли менен байланыштуу. Ошондуктан, кош бойлуулукту пландап жаткан, кош бойлуу жана эмчек эмизген аялдар үчүн ден соолуктун адекваттуу абалы жана өз убагында медициналык жардам алуу өтө маанилүү.

Белгилей кетүүчү нерсе, майыптыгы бар аялдар арасында энелердин, ошондой эле майыптыгы бар балдардын арасында балдардын өлүмүнүн көрсөткүчтөрү ачык жеткиликтүү эмес. Ошондуктан, алардын көбөйүшү же азайышы боюнча тенденциялардын бар экендигин сүрөттөө мүмкүн эмес.

Өлүмдүн гендердик мүнөздөмөсүнө токтолсок, өлкөдө эркектердин өлүмү аялдардыкынан жогору экендиги белгилей кетүү керек. 2021-жылы ал 100 миң калкка 654,5 жана 508,4 түздү.⁶⁷ Мурдагы жылдардай эле, 2021-жылы Кыргызстанда өлүмдүн себептеринин тизмесинде биринчи орунду мурдагыдай эле жүрөк-кан тамыр оорулары ээлеген (каза болгондордун жалпы санынын жарымынан көбү). Ошол эле учурда

⁶³ КР Өкмөтүнүн 2019-2030-жылдарга калктын ден соолугун коргоо жана саламаттык сактоо системасын өнүктүрүү боюнча “Дени сак адам - өнүккөн өлкө” программасы

⁶⁴ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 270-б.

⁶⁵ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 211-б.

⁶⁶ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 216-б.

⁶⁷ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2016–2020. Б., 2021. 190-б.

эркектердин өлүмү аялдарга караганда жогору. Алсак, ал 100 миң калкка 311,0 жана 283,3 туура келген. Өлүмдүн себептеринин түзүмүндө экинчи орунду шишик ээлейт. Алар көбүнчө аялдарга караганда эркектерде өлүмдүн себеби болуп саналат (100 000 миңге 62,7 жана 56,4).⁶⁸ Үчүнчү орунда - дем алуу органдарынын оорулары. Ошондой эле, бул себептен улам аялдарга (100 миң калкка 30,4 жана 20,6) караганда эркектер көп каза болгон.⁶⁹

Майыптыгы бар аялдар менен эркектердин өлүмү боюнча маалыматтар да табылган жок.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, Кыргызстанда бардык эле статистикалык көрсөткүчтөрдө майыптыгы бар адамдардын жынысына, курактык топторуна (мындан тышкары эрезеге жеткендер/балдар) жана жашаган жери боюнча маалыматтар чагылдырыла бербейт. Бирок, бул майыптыгы бар адамдардын көйгөйлөрүн чечүү жаатында натыйжалуу саясатты жана стратегияны иштеп чыгуу үчүн абдан маанилүү шарт, анткени аны аткаруу алардын социалдык-экономикалык, саясий жана башка мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө мүмкүндүк бермек.

3.2. Майыптыкты өлчөөнүн эл аралык практикасы

2006-жылы БУУнун майыптуулугу бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенциясын кабыл алуу катышуучу-өлкөлөрдүн, демек, 2019-жылы аны ратификациялаган Кыргызстандын да улуттук саясаттарын өнүктүрүү үчүн Конвенцияда аныкталган майыптыгы бар адамдардын укуктарын сактоо артыкчылыктарын, алардын абалын жакшыртуу жана коомдун турмушуна толук кандуу катыштыруу, жашоо деңгээлин жана сапатын жогорулатуу боюнча милдеттерди эске алуу менен жаңы стимул болуп калды.

Конвенциянын талаптарынын бири болуп (31-берене) мамлекеттердин тийиштүү маалыматтарды, анын ичинде Конвенцияны аткаруу максатында стратегияларды иштеп чыгууга жана жүзөгө ашырууга мүмкүндүк берүүчү статистикалык жана изилдөөчүлүк маалыматтарды чогултууну жүргүзүү милдети саналат. Бул маалыматты чогултуу жана сактоо процессинде төмөнкүлөрдү сактоо зарыл:

a) майыптыгы бар адамдардын жеке жашоосунун купуялуулугун жана кол тийбестигин камсыз кылуу үчүн маалыматтарды коргоо мыйзамдарын кошуу менен мыйзамдуу түрдө белгиленген кепилдиктерди;

b) статистикалык маалыматтарды чогултууда жана пайдаланууда адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоого тиешелүү эл аралык таанылган ченемдерди, ошондой эле этикалык принциптерди.

Конвенцияга ылайык чогултулган маалыматтар тийиштүү түрдө дезагрегацияланган болушу керек, катышуучу-мамлекеттер конвенция боюнча өз милдеттенмелерин кандайча аткарып жаткандыгын баалоого көмөктөшүү, ошондой эле майыптыгы бар адамдар өз укуктарын жүзөгө ашырууда туш болгон тоскоолдуктарды аныктоо жана жоюу үчүн

⁶⁸ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 206-б.

⁶⁹ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 194-б.

колдонулушу керек. Мында катышуучу-мамлекеттер бул статистикалык маалыматтарды таратуу жоопкерчилигин өздөрүнө алышат жана алардын майыптыгы бар адамдар жана башка адамдар үчүн жеткиликтүүлүгүн камсыз кылышат.

Майыптыгы бар адамдардын абалын жакшыртууга багытталган жана бул жааттагы прогрессти өлчөө механизмдерин камтыган дагы бир маанилүү эл аралык документ - Туруктуу өнүгүү максаттары. Майыптыгы бар адамдар ТӨМдүн эң маанилүү максаттуу топторунун бири болуп саналат. Коюлган максаттарга жетүүнү мониторингдөө үчүн глобалдык деңгээлде иштелип чыккан көрсөткүчтөрдө, ошондой эле өлкөлөргө майыптыгы бар адамдардын жашоосунун өзгөрүү динамикасын мүнөздөөчү дезагрегацияланган маалыматтарды алуу сунушталган көрсөткүчтөр өзгөчө белгиленет.

Майыптыкты түшүнүү акырындык менен медициналык моделден социалдык моделге өтүп жатканына карабастан, эксперттер баарынан мурда административдик маалыматтарды чогултууда адамдын ден соолугунун көрсөткүчтөрүнүн негизинде майыптык статусун аныктоодо медициналык мамиле дагы да болсо колдонулуп келгенин белгилешет. КМШ өлкөлөрүндө ондогон жылдар бою администрациялык статистиканын жетишерлик өнүккөн системасы түзүлгөн, ал өзүнө расмий катталган майыптыгы бар адамдардын саны жөнүндө, эрезеге жеткендердин жана балдардын майыптыгынын себептери жөнүндө, мамлекеттик материалдык жана социалдык колдоо жөнүндө көрсөткүчтөрдү камтыйт. Акыркы жылдары КМШ өлкөлөрү тандалма изилдөөлөрдү жүргүзүү жолу менен майыптыгы бар адамдардын жашоосунун ар кандай жактарын жана алардын көйгөйлөрүн изилдөөнүн алгачкы тажрыйбаларын алышты. Изилденүүчү маселелердин катарына майыптыгы бар эрезеге жеткендер жана балдар жашаган үй чарбаларынын кирешелери, саламаттык сактоо мекемелерине баруудагы майыптардын көйгөйлөрү, турак жай шарттары, билим берүү, иш менен камсыз кылуу маселелери жана башкалар кирет. Кээ бир өлкөлөр улуттук каттоо мезгилинде майыптыгы бар адамдар жөнүндө маалымат алуу үчүн масштабы боюнча эң чоң жана тематикасы боюнча ар тараптуу статистикалык ишти колдонуу боюнча алгачкы тажрыйбаларды алышты. Ошону менен бирге, келечекте – майыптыгы бар адамдарга карата репрезентативдүү тандап алууларды түзүү көйгөйүнүн үстүндө иш алып баруу жана калктын бул тобунун жашоосунун ар кандай тараптарынын статистикалык мүнөздөмөлөрүн алуу максатында жүргүзүлүп жаткан тандалма изилдөөлөрдүн тематикасын андан ары кеңейтүү, анын ичинде: массалык билим берүү мекемелерине майыптыгы бар адамдарды интеграциялоо/инклюзия; башкалар менен катар эмгекке майыптардын укугун ишке ашырууга мониторинг жүргүзүү, анын ичинде: майыптуулук белгиси боюнча басмырлоого тыюу салуу, техникалык жана кесиптик багыт берүү программаларына, ишке орноштуруу кызматтарына жана кесиптик окутууга жеткиликтүүлүк; жумуш ордун акылга сыярлык жайгаштырууну камсыз кылуу; майыптуулукка байланыштуу чыгымдарды жабуу максатында мамлекет тарабынан социалдык коргоо жана жардам кызматтарына жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу, үйдө көмөкчү кызматтарга жеткиликтүүлүк, БУУнун майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенциясынын талаптарын эске алуу менен колдоонун жана жардамдын башка багыттары.

Майыптык статистикасын өнүктүрүү үчүн – административдик да, тандалма изилдөөлөрдү жүргүзүү жолу менен да – майыптык статистикасы биринчи кезекте ведомстволор аралык өз ара аракеттенүү чөйрөсү экенин түшүнүү өзгөчө мааниге ээ. Статистикалык байкоо жүргүзүү программаларын жана маалыматтарды иштеп чыгуу

форматтарын түзүүгө статистиктер менен бирге негизги кызыкдар министрликтердин – билим берүү, саламаттык сактоо, социалдык коргоо, эмгек, экономика, ошондой эле транспортту өнүктүрүү жана шаар куруу жаатындагы саясат үчүн жооптуу ведомстволордун өкүлдөрү катышууга тийиш. Аталган Конвенцияны аткаруу маселелерин изилдөөдө жана майыптыгы бар адамдарга карата ТӨМдүн көрсөткүчтөрүн өлчөөдө бул жааттагы айрым көрүнүштөрдү статистикалык өлчөө үчүн статистиктердин жана социологдордун иш чөйрөсүн “чек коюп ажыратуу” керек. Айрым учурларда, тандалма изилдөөлөрдү “ишке киргизгенге” чейин “фокус-топтордо” тигил же бул көйгөйлөрдү алдын ала талкуулоо талап кылынышы мүмкүн, мында майыптыгы бар адамдардын өздөрүнүн, майыптыгы бар адамдарга кызмат жана колдоо көрсөткөн ар кандай чөйрөлөрдүн адистеринин, социологдордун жана, албетте, статистиктердин катышуусу менен.

Майыптык статистикасы, статистиканын башка тармактары сыяктуу эле, башкаруунун бардык деңгээлдеринде – улуттук жана жергиликтүү деңгээлде иштеген саясатчылар үчүн курал болушу мүмкүн экендигин эске алуу керек. Ошол эле учурда жергиликтүү деңгээлдеги майыптыгы бар адамдар жөнүндө маалыматтар конкреттүү майыптыгы бар адамдардын жашоо шарттарына “байланып”, конкреттүү калктуу конушта жашаган бардык адамдар үчүн ыңгайлуу, инклюзивдүү чөйрөнү түзүү максатында жергиликтүү бюджеттерди бөлүштүрүү жана чечимдерди кабыл алуу үчүн практикалык мааниге ээ.

Эл аралык статистикалык практикада майыптык статистикасында идентификациялоо объектисине жараша көрсөткүчтөрдүн эки тобу бөлүнүп көрсөтүлөт. Көрсөткүчтөрдүн биринчи тобу майыптыкты өлчөөгө байланыштуу. Майыптыкты өлчөө милдети, б.а. калкта майыптарды идентификациялоо – негизги, анткени анын негизинде гана мүмкүнчүлүктөрдүн теңдигине мониторинг жүргүзүү, майыптыгы бар адамдардын абалын жакшыртууга багытталган чараларды жана стратегияларды тандоого артыкчылык берүү жана алардын натыйжалуулугун баалоо мүмкүн. Экинчи топ - чөйрөнүн майып кылуучу таасирин мүнөздөгөн “контексттик” көрсөткүчтөрдүн тобу, анын ичинде социалдык институттар жана багыттамалар. Көрсөткүчтөрдүн бул тобу чөйрөнүн достугун баалоого, тоскоолдуктарды жоюуга жана майыптыгы бар адамдар үчүн мүмкүнчүлүктөрдүн теңдигин ишке ашырууга багытталган чараларды пландаштырууга мүмкүндүк берет.

Статистиканы чогултуу көз карашынан алганда, 2000-жылдардан баштап майыптыгы бар адамдардын санын сандык баалоо гана эмес, ар кандай белгилердин айкалышында маалыматтарды алуу зарылдыгы жөнүндө маселе (биринчи кезекте, билим берүү, жумуштуулук, үй-бүлөлүк абалы, жашоо шарттары ж.б.) барган сайын курч мүнөзгө ээ болуп, бул тема эл аралык күн тартибинин негизгилеринин бири болуп калганы маанилүү.

Майыптыгы бар жана майыптыгы жок адамдардын топтору боюнча ар кандай көрсөткүчтөрдү салыштыруу мүмкүнчүлүгү болушу үчүн майыптык статусу боюнча маалыматтарды үзгүлтүксүз чогултуу зарыл. Иштөөнүн, майыптуулуктун жана ден соолуктун бузулушунун Эл аралык классификациясын кабыл алгандан кийин БУУнун Статистикалык комиссиясы тарабынан майыптык статистикасынын Вашингтон тобу түзүлгөн, анын курамына майыптык статистикасын жакшыртуу боюнча улуттук статистика кызматтарынын өкүлдөрү кирди. Вашингтон тобун түзүүнүн максаты болуп эл каттоодо жана улуттук сурамжылоолордо чогултула турган майыптык жөнүндө маалыматтарды

This project is funded
by the European Union

*“InKoot - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомдун
өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү” долбоору*

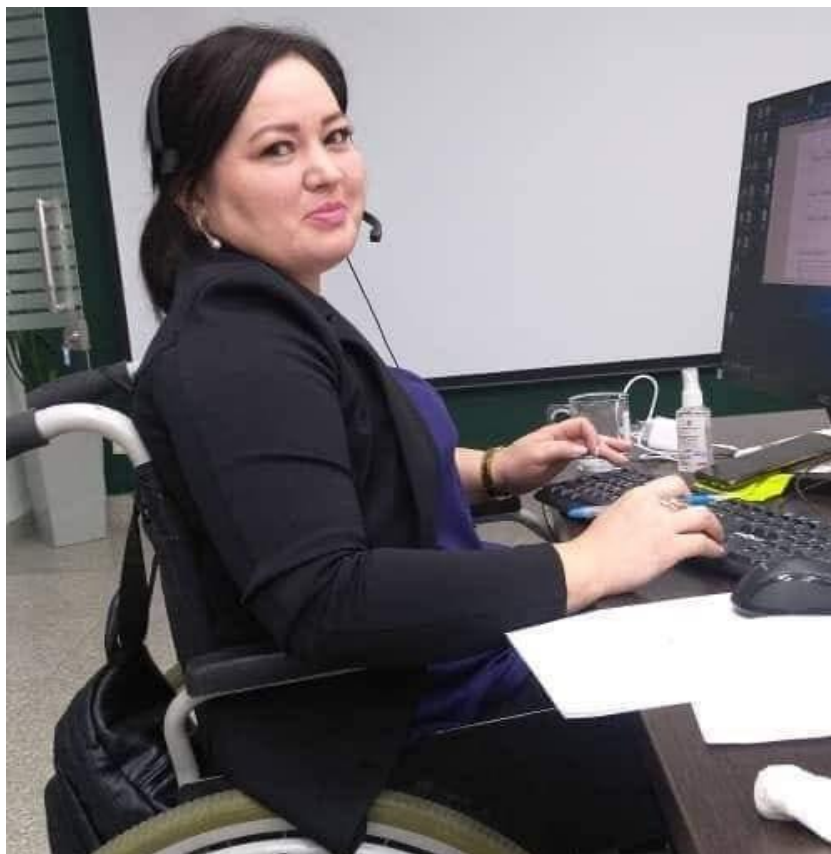

чогултууга басым жасоо менен саламаттыкты сактоо статистикасы боюнча эл аралык кызматташтыкты бекемдөө жана координациялоо аркылуу калктын майыптыгынын сандык көрсөткүчтөрүнүн муктаждыктарын канааттандырууга көмөктөшүү саналат. Мунун негизги максаты - майыптык жөнүндө негизги маалыматты дүйнө жүзү боюнча салыштырууну камсыз кылуу.⁷⁰

⁷⁰ КМШ өлкөлөрүнүн жана дүйнөнүн башка өлкөлөрүнүн майыптуулук боюнча статистикалык практикасынын сереби М., 2020.

4. МАЙЫПТЫГЫ БАР КЫЗДАРГА ЖАНА АЯЛДАРГА ЖАЛПЫ ЖАНА КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ

4.1. Жандуу окуялар – Гүлзар Дүйшеева: “Мага жогорку билим алуу үчүн күрөшүүгө туура келди”

Мага жогорку билим алуу үчүн күрөшүүгө туура келди

Майыптыгы бар активист айым Гүлзар Дүйшеева учурда 2021-жылы ачкан “Жарыктык” фондун жетектейт. Фонд майыптыгы бар адамдарга ар кандай жардам көрсөтөт.

Анын окуясы – укмуштуудай тырышчаактыктын жана Кыргызстандагы майыптыгы бар адамдар үчүн мыкты шарттар үчүн күрөштүн мисалы.

Гүлзар 26 жашында майып болуп калган – мас айдоочунун айынан ал кырсыкка кабылган. Омуртканын сынганынан улам Гүлзар майыптар коляскасында отуруп калган. Башына келген окуяны Гүлзарга жеңүүгө

This project is funded
by the European Union

күйөөсү жана туугандары жардам беришкен. Бирок бир жылдан кийин аялдын сүйүктүү күйөөсү каза болгон — ал эки баласы менен жалгыз калган. Гүлзар депрессияга кабылган — жаңы өзүн кабыл алууга беш жыл убакыт кеткен.

“Мен жашоону кантип улантууну билбедим. Мен дүйнөдө ушундай жалгызмын деп ойлогом”, — дейт Гүлзар.

2006-жылы Гүлзар тааныштарынын сунушу боюнча Бишкектеги реабилитациялык борборго барып, биринчи жолу майыптыгы бар көптөгөн адамдарды көргөн. Аял бул ага түрткү болгонун мойнуна алат — ал жашоосун өзгөртүүнү чечти. Мына ошондо ал майыптык өкүм эмес экенин түшүндү.

Гүлзар ар кандай фонддор менен активдүү кызматташып, параллелдүү түрдө акча таба баштады. Гүлзардын максаты ата-энесинен бөлүнүп, балдары менен жашоо болгон. Ата-энеси Гүлзарга үй куруп бүткөндөн кийин балдары менен өзүнчө жашоого макулдугун беришкен.

Бирок, көз карандысыз жашоо абдан кыйын болгон. Аялда белгилүү бир кесип жок эле — ал түнкүсүн заказ менен токуп, кийизден буюмдарды жасаган, журналист, SMM-адис, котормочу болуп иштеген.

Бир учурда Гүлзар жогорку билимге ээ болушу керектигин түшүндү — фонддун башчысы дипломго ээ болушу керек. Ошондой эле, ал эмгеги үчүн толук акы алгысы келген.

“Менде кагаз — диплом жок болгондуктан — мен туруктуу бир жерде иштей алган жокмун. Мен ушундан тажадым. Мен ар кандай тармактарда иштейм, бул абдан оор. Мен эмне үчүн минтип иштеп жатам? Анткени алар абдан аз төлөшөт. Үч эмгек акыны бириктирсең, бир адамдын эмгек акысы болот.

Мага котормо жумушум үчүн акы төлөнбөгөн учурлар болгон. Мен тилчи эмесмин, тиешелүү билимим жок. Мага штаттан тышкаркы котормочу болуп иштөөгө туура келди, анткени жогорку билимим жок штатка кире алган жокмун. Кардарлар лицензия талап кылган учурлар болот. Аны жогорку билимсиз алуу мүмкүн эмес. Ушундан улам бир баракты 200-300 сомго котормо, ал эми лицензиям менен өз ишим үчүн 700 сом талап кыла алмакмын”, — дейт Гүлзар.

Бирок, жогорку окуу жайга тапшыруу оңой эмес экени аныкталды — тагыраак айтканда, бул мүмкүн эместей көрүндү.

This project is funded
by the European Union

Гүлзар аралыктан ЖРТны 103 баллга тапшырды, ал эми ЖОЖго өтүү үчүн босого балл 110 баллды түзөт.

“Мен БГУга бардым жана мага ал жактан баш тартышты. Мен отуруп ыйладым, майыптыгы бар балдар үчүн капа болдум, анткени алар үчүн имараттар ылайыкташтырылган эмес. Лекциялар төртүнчү кабатта өтөт, ал эми пандустар жок. Алар майыптыгы бар адамдарды кабыл алууга даяр эмес болчу. Мен бул үчүн күрөшүшүм керек болду”, — дейт Гүлзар.

Бирок активист айым колун түшүрбөөнү чечип, майыптыгы бар адамдардын жогорку билим алуу мүмкүнчүлүгүн терең өздөштүрө баштады.

Ал ЖОЖдорго майыптыгы бар адамдар абдан аз тапшыргандыгын, негизинен ары-бери жүрүүгө мүмкүнчүлүгү бар адамдар экендигин аныктады.

“Анткени көптөгөн окуу жайлар майыптыгы бар адамдарга ылайыкташтырылган эмес. Бизде 60ка жакын университет бар, алардын жарымы жеке университеттер. БААУ сыяктуу эки-үч жеке менчик ЖОЖ майыптыгы бар адамдар үчүн ылайыкташтырылган, ал эми мамлекеттик ЖОЖдор такыр ыңгайлаштырылган эмес”, - деп түшүндүрдү Гүлзар.

Ал ошондой эле башка өлкөлөрдө майыптыгы бар адамдар үчүн окуу жайга кабыл алуу мүмкүнчүлүгүн теңдөө үчүн босого баллдарын төмөндөтүү практикасы бар экенин билди.

“Мен укук коргоочу жана юрист, акыйкатчынын жардамчысы Эржан Кайыповдон Билим берүү министрлигине чогуу барышыбызды сурандым. Мен келерки жылы мынчалык көп балл топтой албасымды жана ошол 103 балл менен тапшырышым керек экенин анык билчүмүн. Билим берүү министринин орун басары Нурлан Омуров менен узак маектешүү болду. Биз бир саатка жакын талашып-тартыштык. Мен социалдык жактан, Эржан юридикалык жактан айтып жаттык. Үч күндөн кийин биринчи, экинчи жана үчүнчү категориядагы майыптыгы бар адамдар үчүн босого балл 100 баллга чейин төмөндөтүлдү деген буйрук чыгарылган. Ошондон улам мен КЭУга юриспруденцияга тапшырдым, экинчи курста окуп жатам”, - деп өзүнүн кубанычы менен бөлүштү Гүлзар.

Аял үч жерде иштегендиктен аралыктан окуйт. Мындан тышкары, ал Кара-Жыгач айылында жашайт — ал шаарга такси менен гана жете алат, а бул акчаны талап кылат.

*“Биз өзүбүз болбосок, анда ким? Майыптыгы бар адамдардын баарына
“Өз укугуңар үчүн күрөшкүлө” деп айтам. Мен активистмин, канча
майыптыгы бар адамдар үйдө отурушат жана өз укуктарын билишпейт?”-
деген суроону берет Гүлзар.*

4.2. Майып кыздар мектепте билим алуу жолунда: негизги тоскоолдуктар

КР Конституциясы 46-беренедө ар бир адам билим алууга укуктуу экендигин белгилейт. Негизги жалпы билим алуу милдеттүү. Ар ким мамлекеттик билим берүү уюмдарында мектепке чейинки, жалпы негизги, жалпы орто жана кесиптик башталгыч билимди акысыз алууга укуктуу.

Буга чейин белгиленгендей, Кыргызстан Туруктуу өнүгүү максаттарына жетишүүдө, анын ичинде ар тараптуу жана адилеттүү сапаттуу билим берүүнү камсыз кылуу жана бардыгы үчүн өмүр бою билим алуу мүмкүнчүлүгүн колдоо максатын көздөгөнүн билдирген. ТӨМдүн милдеттери жана жетишүү көрсөткүчтөрү майыптыгы бар адамдар үчүн аларга жетишүүнү баалоо мүмкүнчүлүктөрүн камтыйт. Мындан тышкары, гендердик теңчиликке жетишүү максаты жөн гана өз алдынча ТӨМ 5 эмес, ал башка ТӨМдөр аркылуу “кызыл жип” болуп өтөт.

Ар бир адамдын билим алуусун камсыз кылуу маселеси маңызы боюнча мамлекеттин коопсуздугунун маселеси болуп саналат, ал эми жеке деңгээлде билим алуу ийгиликтүү жашоонун өбөлгөсү болуп саналат.

Белгилей кетсек, Кыргыз Республикасында 15 жана андан жогорку жаштагы калктын сабаттуулугунун деңгээли дээрлик жогору жана калкты каттоонун маалыматтары боюнча 99,2%ды түзгөн.⁷¹ Ошол эле учурда аялдардын сабаттуулугу эркектердикинен бир аз жогору (99,5% жана 99%). Кыргызстанда балдарды

Майыптыгы бар адамдарга карата билим берүү чөйрөсүндө ТӨМдүн милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат:

- 2030-жылга чейин билим берүүдөгү гендердик теңсиздикти жоюу жана калктын аярлуу топторуна, анын ичинде майыптыгы бар адамдарга, жергиликтүү калкка жана аярлуу кырдаалда турган балдарга билим берүүнүн жана кесиптик-техникалык билим берүүнүн бирдей деңгээлин камсыз кылуу (4.5);
- балдардын кызыкчылыктарын, майыптыгы бар адамдардын өзгөчө муктаждыктарын жана гендердик аспектилерди эске алган окуу жайларды куруу жана өркүндөтүү, баарына коопсуз, эркин, зомбулуксуз, социалдык тоскоолдуктарсыз жана натыйжалуу окуу чөйрөсүн камсыз кылуу (4.а).

Бирок, КР УСКнын сайтында майыптык боюнча бул көрсөткүчтөр

⁷¹ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 92-93-б.

негизги жалпы билим берүү менен камтуу да жогору болуп саналат жана 2021/2022-окуу жылынын башына карата 104,4%ды түздү.⁷²

Жалпысынан майыптыгы бар адамдардын сабаттуулугу боюнча маалыматтар да, бул көрсөткүч боюнча гендердик бөлүштүрүлгөн маалыматтар да ачык булактарда табылган жок.

КР Улуттук статистика комитетинин маалыматы боюнча 2022-жылдын сентябрына карата (1-11-класстар) окуучулардын саны 1 млн. 495 миң 593 баланы түздү. 1-класстан 11-класска чейинки индивидуалдуу окутуу пландары жана адаптациялык программалар боюнча окуган майыптыгы бар балдардын үлүшү 8,3%ды түздү.⁷³

Тилекке каршы, жалпысынан Кыргызстандагы балдардын бардыгы эле, майыптыгы бар балдардын баары эле мектепке баруу мүмкүнчүлүгүнө ээ эмес деп айтууга туура келет. Бул – биздин өлкөнүн гана эмес, калган бардык өлкөлөрдүн көйгөйү. Ошондуктан бул изилдөөнүн контекстинде ТӨМдүн 4.1.1.1а “Себептер боюнча, жынысы боюнча жалпы билим берүү уюмдарында сабактарга киришпеген 7-17 жаштагы (1-11-класстар) балдардын жана өспүрүмдөрдүн саны” көрсөткүчүн талдоо кызыктуу болуп саналат. Бул көрсөткүч эркек баланын же кыздын сабакка киришпегенинин бир нече себебин эске алат, алардын арасында майыптык.⁷⁴ Ушул себептен улам жалпы сабакка киришпегендердин ичинен балдардын 69,5% сабак киришкен эмес. Башка себептер катары материалдык кыйынчылыктар, ата-энелердин каалабагандыгы, керектүү документтердин жоктугу (туулгандыгы тууралуу күбөлүк), үй-бүлөлүк жагдайлар, транспорттун жоктугу ж. б. аталган.

Кыргызстанда майыптыгына байланыштуу мектепке барбай калган кыздардын да, балдардын да саны өсүүдө (23-сүрөт). Бирок, бул сандар бир аз так эмес болушу мүмкүн, анткени, майыптыктын болушу баланын мектепке баруусуна тоскоол болбошу мүмкүн, бирок транспорт жок болсо же ата-энеси каалабаса, бала мектепке барбайт. Мында белгилей кетүүчү нерсе, майыптык себеби боюнча мектепке барбаган балдардын саны айкын өскөн учурда (5 жылда 1,4 эсеге) биринчи жолу майыптыгы бар деп таанылган 18 жашка чейинки балдардын саны көбөйүүнүн мындай тенденциясына ээ эмес. Бул мектепте билим албаган майып кыздар менен балдардын үлүшү өсүп жатканын билдириши мүмкүн.

⁷² Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 154-б (100% ашуу негизинен борборго жана республиканын башка ири шаарларына багытталган калктын ички миграциялык агымдарына, ошондой эле 1-9-класстардын окуучуларынын арасында мыйзамда белгиленген окуу курагынан улуу же кичүү балдардын (7-15 жаш) болушуна байланыштуу).

⁷³ КР Билим берүү жана илим министрлигинин Социалдык технологиялар агенттигинин сурамына жооп катары 2023-жылдын 13-февралындагы № 03-2/1121 каты

⁷⁴ <https://sustainabledevelopment-kyrgyzstan.github.io/4-1-1-1a/>

This project is funded
by the European Union

Бул алардын андан ары кесиптик билим алуу мүмкүнчүлүгүн, демек, экономикалык көз карандысыздыкты кыйла төмөндөтөт.

2021-жылга карата областтар боюнча мектепке барбаган балдар боюнча маалымат табылган жок, бирок 2017-2018-окуу жылынын башталышына карата мындай балдардын негизги үлүшү Жалал-Абад областында (303 адам), Нарын (135 адам), Ош (193 адам) жана Чүй (181 адам) областтарында белгиленгенин билдирген маалыматтар бар.⁷⁵

2022-жылдын сентябрына карата маалыматтар боюнча 475 жалпы билим берүү уюмунда ден соолугунун ар кандай бузулуулары бар мектеп жашындагы 4 085 бала жана мектепке чейинки курактагы 2 316 бала окуйт.⁷⁶

Майыптыгы бар айрым балдар (3149 адам) майыптыгы бар балдар үчүн жалпы билим берүү уюмдарында билим алышат, алардын саны 2017-2018-окуу жылынын башына карата 17 түздү. Анын ичинде 11 көмөкчү, көзү азиздер үчүн 2ден (көрүүсү начарлар жана дүлөйлөр үчүн (укпаган-сүйлөбөгөн), 1ден - үгүүсү начар жана кийин укпай калган (кулагы укпаган) жана сүйлөөсү олуттуу бузулган балдар үчүн. Күндүзгү жалпы билим берүү уюмдарынын (мектеп-интернаттардын) алдында уюштурулган инклюзивдик класстарда

⁷⁵ Кыргыз Республикасындагы билим берүү жана илим: 2014-2018. Б., 2019. 87-б.

⁷⁶ КР Билим берүү жана илим министрлигинин Социалдык технологиялар агенттигинин сурамына жооп катары 2023-жылдын 13-февралындагы № 03-2/1121 каты

окуган кыздардын жана балдардын саны өтө эле аз - бардыгы 47 бала, башкача айтканда, 1,5 (!)%.⁷⁷

КР Билим берүү жана илим министринин айтуусу боюнча (2023-жылдын февралы), ден соолугунда жеңил бузуулары бар балдар үчүн жалпы билим берүү уюмдарында индивидуалдуу мамиле кылуу шартында коррекциялык класстар ачылган, аларда 400гө жакын бала окуйт.⁷⁸

*Адистештирилген жана жалпы билим берүү уюмдарынын системалары бири-биринен таптакыр обочолонгон. Адистештирилген системада билим алып жаткан балдардын жалпы билим берүүчү мектептерге өтүү мүмкүнчүлүгү жок, алар ал балдарды кабыл алууга даяр эмес.*⁷⁹

Ушул эле маалыматтар боюнча (2017-2018) медициналык-педагогикалык комиссиялардын корутундуларынын негизинде окутууга жатпаган балдардын саны 482 адамды түздү, алардын ичинен Баткен областында – 95 адам жана Чүй областында – 124 адам. Айыл жергесинде мындай балдардын саны 296 адамды же окууга жатпаган балдардын жалпы санынын 61%ын түзөт.⁸⁰ Ошол эле учурда бул комиссиялардын иши жөнүндө жободо балдардын жалпы билим берүү уюмдарында окуусуна каршы келген оорулардын тизмеси бар, Бул КР Конституциясына жана бардык эл аралык ченемдерге түздөн-түз каршы келет, анткени ден соолугунун абалы боюнча ар бир баланын билим алуу укугун чектейт. Бул тизмеде кант диабети, Даун синдрому, АСД ж.б. менен балдар бар. Бирок ар кандай пилоттук долбоорлордун алкагында эл аралык өнөктөштөрдүн колдоосу менен бул балдар ийгиликтүү окуп жатышат.

2018-жылы КР Өкмөтүнүн “Үйдө индивидуалдуу окутууну уюштуруу жөнүндө жобону бекитүү тууралуу” токтому кабыл алынган, ага ылайык өнүгүүсүндө өзгөчөлүктөрү бар балдар жашаган жериндеги мектепке бекитилип, үйдөн билим ала алышат. Бирок, ата-энелердин айтымында, окутуу бул формалдуу, анткени мугалимдер бул үчүн зарыл болгон билимдин жоктугунан мындай балдар менен иштөөгө даяр эмес. Үйдө окутуу жалпы билим берүү программасынын 30% гана камтыйт. Бул токтом майыптыгы бар балдардын билим алуу мүмкүнчүлүгүн чектейт, анткени индивидуалдуу программа менен баланы үйдө гана эмес, окуу жайда, реабилитациялык борбордо жана башка уюмдарда окутуу мүмкүн.

“Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген балдар коомдун толук кандуу мүчөсү болуш үчүн, үй-бүлө куруп, кесип алышы үчүн өнүгүүгө жана окууга муктаж, майыптыгынын формасына жараша аларга жекече мамиле керек... мындай дүйнөлүк инклюзия индекси бар, менимче, биздин өлкө акыркы орунда турат. Себеби биз ДМЧА менен чогуу окуу жана жашоо үчүн шарттарды камсыз кылбайбыз, аларды бири-бирибиз менен кармайбыз, коомго интеграциялабайбыз”. (Мектептин директору, Чүй обл.)

Булак: Майыптыгы бар аялдар менен эркектерге жана айылдык аялдарга карата терс стереотиптерди аныктоо

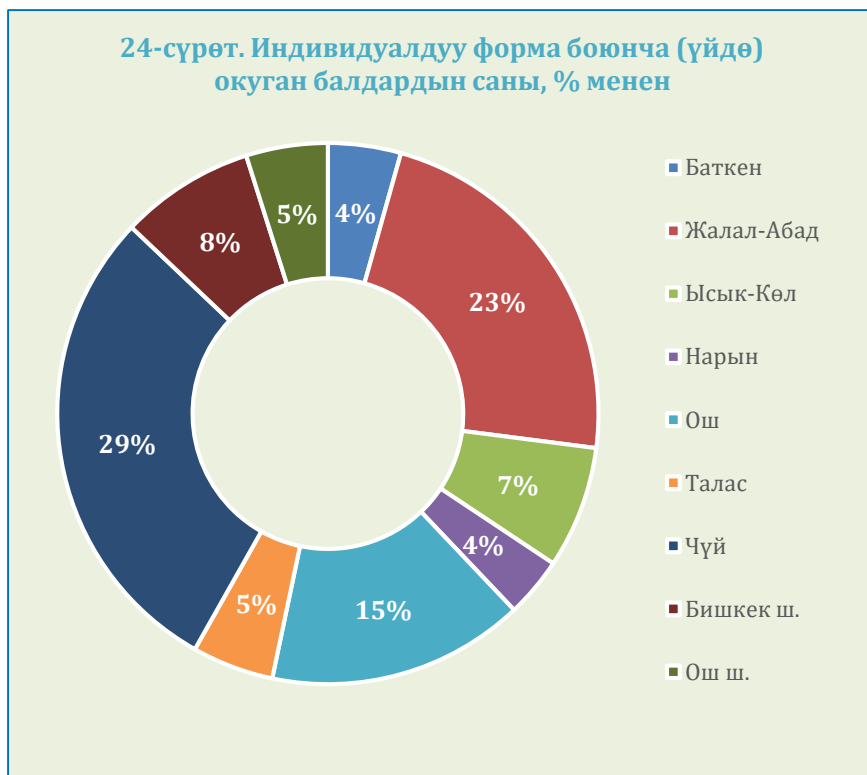
⁷⁷ Кыргыз Республикасындагы билим берүү жана илим: 2014-2018. Б., 2019. 81-б.

⁷⁸ <https://bilim.akipress.org/ru/news:1852103>

⁷⁹ Кыргыз Республикасында майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча БУУнун конвенциясын ишке ашыруу жөнүндө алгачкы отчет.

⁸⁰ Кыргыз Республикасындагы билим берүү жана илим: 2013-2017. Б., 2018. 87-б.

Мыйзамдарда майыптыгы бар балдардын ар кандай окуу муктаждыктарын эске алуу менен программалардын өзгөрүлмөлүүлүгү (ылайыкташтырылган, толукталган же өзгөртүлгөн) көрсөтүлгөн эмес.⁸¹

КР Билим берүү жана илим министрлиги берген маалыматтар боюнча индивидуалдуу форма боюнча (үйдө) окуган балдардын саны – 2848 бала. Алардын эң көп үлүшү Чүй (29%) жана Жалал-Абад (23%) областтарына, эң азы – Баткен, Нарын (4% дан), Талас областына жана Ош шаарына (5% дан) туура келет (24-сүрөт).⁸²

Жалпысынан билим берүү системасында да, билим берүү боюнча кызматтарды көрсөтүүдө да майыптыгы бар кыздар жана эркек балдарга карата жашаган жерине жараша теңсиздик орундуу. Фокус-топтук талкуунун катышуучулары да буга көңүл бурушкан.

“Айыл жергесинде майыптыгы бар балдардын билим алуусу – бул чоң көйгөй. Бул балдардын мектепке баруусуна жана үйдөн билим алуусуна да тиешелүү. Мектептерге барууга ата-энелердин иштеши, ата-энелерде экономикалык каражаттардын жана транспорттун жоктугу же жетишсиздиги, калыптанган стереотиптерден улам майыптыгы бар баланын мектепте билим алуусунун маанилүүлүгүн түшүнбөгөндүгү тоскоол болууда. ЖРТны киргизүү майыптыгы бар балдардын ЖОЖдорго барчу жолун да “жабат”.

Булак: Фокус-топтук талкуу (февраль, 2022)

БУУнун майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенциясынын жана Кыргыз Республикасында Инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүү программасынын ченемдерин ишке ашыруу, ошондой эле майыптыгы бар абитуриенттер үчүн жогорку

⁸¹ Кыргыз Республикасында майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча БУУнун конвенциясын ишке ашыруу жөнүндө алгачкы отчет.

⁸² КР Билим берүү жана илим министрлигинин Социалдык технологиялар агенттигинин сурамына жооп катары 2023-жылдын 13-февралындагы № 03-2/1121 каты.

This project is funded
by the European Union

билим алуунун жеткиликтүүлүгүн кеңейтүү максатында КР Билим берүү жана илим министрлиги өлкөнүн жогорку окуу жайларына тапшырууда I жана II топтогу майыптыгы бар адамдарды кабыл алуу үчүн босого баллдарды төмөндөттү, медициналык жана фармацевтика адистиктерден тышкары: майыптыгы бар адамдарды ЖОЖдорго гранттык орундарга кабыл алууда босого баллды төмөндөттү: негизги тест боюнча – 100 балл, акы төлөө келишими боюнча окутуунун бардык формаларына: негизги тест боюнча – 95 балл. Бул ошондой эле инсандын жекече билим берүү муктаждыктарын канааттандыруу жана майыптыгы бар адамдарды окутууга бирдей жеткиликтүүлүктү камтыган инклюзияны өнүктүрүүгө багытталган.⁸³

Бирок көрүлгөн чараларга карабастан, майыптыгы бар балдар үчүн ЖОЖдорго тапшырууда атайын даярдыкты жана чыгармачылык конкурстан өтүүнү талап кылган чыгармачыл адистиктер (дизайн, сүрөт искусствосу, музыка ж.б.) дээрлик жабык. Кыздар жана уландар өтүү баллдары төмөн болгон, физикалык жана инфраструктуралык

жеткиликтүү болгон адистиктерди тандоого туура келүүдө.

Буга чейин белгиленгендей, КР майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенциянын катышуучусу катары алардын билим алуу укугун тааныйт. Басмырлоосуз

Акылга сыярылык ылайыкташуу бул майыптыгы бар адамдардын башкалар менен бирдей бардык адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин ишке ашыруусун камсыз кылуу максатында, ченемсиз же актабаган оорчулук жаратпаган белгилүү бир учурда зарылчылыкка жараша зарыл жана ылайыктуу өзгөртүүлөрдү жана оңдоолорду киргизүүнү билдирет.

Булак: БУУнун майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенциясы

жана мүмкүнчүлүктөрдүн теңдигинин негизинде бул укукту ишке ашыруу максатында мамлекет майыптыгы бар аялдар жалпы жогорку билимге, кесиптик билимге, эрезеге жеткендерге билим алууга жана өмүр бою басмырлоосуз жана башкалар менен бирдей билим алууга мүмкүнчүлүк алышы үчүн бардык деңгээлдерде инклюзивдик билим берүүнү камсыз кылууга милдеттенет. Ушул максатта, катышкан мамлекеттер майыптыгы бар адамдар акылга сыярылык ыңгайлашуусун камсыз кылышат.

2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясында медициналык жана социалдык инклюзия милдеттерин эске алуу менен үзгүлтүксүз билим берүү системасын түзүү боюнча милдет киргизилген, ал эми аны ишке ашыруунун куралдарынын бири болуп калктын билим берүү муктаждыктарынын көп түрдүүлүгүн эске алуу менен мыйзамдык чөйрөнү иштеп чыгуу саналат.

2022-жылы өлкөнүн 20 мектебинде педагогдун жардамчысы кызмат орду киргизилип, өзгөчө билим алууга муктаж балдар үчүн индивидуалдуу окуу планы ишке ашырылууда. Учурда пилоттук долбоорго 56 мектеп катышууда.⁸⁴

⁸³ КР Билим берүү жана илим министрлигинин билдирүүсү.

<https://www.facebook.com/832290326845865/posts/pfbid02nhdHxLNjXa494FGh3Xm6CdrGFskS1Bazs8snL8Yh4wFg2aKxhbuyhUiKxtNqTbABI/?mibextid=cr9u03>

⁸⁴ КР Билим берүү жана илим министрлигинин Социалдык технологиялар агенттигинин сурамына жооп катары 2023-жылдын 13-февралындагы № 03-2/1121 каты.

Майып балдарды мектептик билим берүү менен камтуу максатында Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген балдар үчүн мектептик билим берүүнүн жеткиликтүүлүгүнүн минималдуу стандарты иштелип чыккан жана бекитилген. Анда майыптыгы бар мектеп жашындагы балдарды окутуунун жана тарбиялоонун оптималдуу шарттарын түзүүгө мүмкүндүк бере турган материалдык-техникалык базага жана окуу материалдарына талаптар чагылдырылган.

Интеллектуалдык өнүгүүсү бузулган окуучулар үчүн мамлекеттик билим берүү стандартынын негизинде инклюзивдик мамиленин шарттарында жалпы башталгыч билим берүү үчүн төмөнкү багыттар боюнча программалар иштелип чыккан: кулагы укпаган балдар үчүн; угуусу начар балдар үчүн, көзү азиз балдар үчүн, сүйлөөсү олуттуу бузулган балдар үчүн, таяныч-кыймыл аппараты бузулган балдар үчүн, психологиялык өнүгүүсү артта калган балдар үчүн, аутизм менен ооруган балдар үчүн.⁸⁵

Мамлекет атайын билим алуу муктаждыктары бар окуучулардын билим алуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу боюнча жүргүзүлүп жаткан иштерге карабастан, төмөнкүдөй көйгөйлөр бар экендигин моюнга алат:

а) атайын билим алуу муктаждыктары бар окуучулардын билим алуу мүмкүнчүлүгүнүн ченемдик укуктук тоскоолдуктары;

б) билим берүү кызмат көрсөтүүлөрүнө жеткиликтүүлүгү чектелген “тобокелдик тобундагы” окуучулардын начар аныкталгандыгы;

в) майыптыгы бар баланын окуу жөндөмдүүлүгүн стигматизациялоо;

г) окуучуларды билим берүүгө киргизүүгө жардам берүүчү сапаттуу адистештирилген кызматтардын жана адистердин жетишсиздиги;

д) атайын билим алуу муктаждыктары бар окуучуларды билим берүү процессине киргизүү боюнча педагогдордун жана башка адистердин даярдыгынын начардыгы;

е) көпчүлүк билим берүү уюмдарынын инфраструктурасы атайын билим алуу муктаждыктары бар окуучулардын муктаждыктарына ылайык келбейт.⁸⁶

Бул изилдөөнүн алкагында транспорт инфраструктурасынын, мектептердин имараттарынын ж.б. болушу, ченемдик тоскоолдуктар, майыптыгы бар балдарды аныктоо маселелери, кызмат көрсөтүүлөрдүн жана адистердин жетишсиздиги көз карашынан алганда майыптыгы бар балдар үчүн билим берүүнүн физикалык жеткиликтүүлүгүн баалоо максаты коюлган эмес.⁸⁷ Стереотиптердин болушу жана аларды кайра жаратуу, майыптыгы бар балдарды стигматизациялоо контекстиндеги билим берүү процессинин мазмунуна көбүрөөк көңүл бурулат, бул өз кезегинде майыптыгы бар кыздар менен аялдардын андан ары кесиптик билим алуусу жана кесиптик көндүмдөрү үчүн шарттарды түзүүгө олуттуу

⁸⁵ КР Билим берүү жана илим министрлигинин Социалдык технологиялар агенттигинин сурамына жооп катары 2023-жылдын 13-февралындагы № 03-2/1121 каты.

⁸⁶ КР Өкмөтүнүн 2019-жылдын 19-июлундагы № 360 токтому менен бекитилген 2019-2023-жылдары Кыргыз Республикасында инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүү программасы

⁸⁷ Ал төмөн экени айкын.

This project is funded
by the European Union

тоскоолдук кылат, тиешелүү түрдө алардын жашоо сапатына жана көз карандысыздыгына таасирин тийгизет.

Биринчи кезекте жана бул – майыптыгы бар адамдардын өздөрү да, фокус-топтук талкуулардын катышуучулары жана эксперттер да бир нече жолу көңүл бурган эң маанилүү көйгөй – билим берүү процессинде майыптыгы бар кыздар менен эркек балдар билим алуу мүмкүнчүлүгүнө карата стереотиптик мамилеге туш болуп жатканы. Муну калктын майыптыгы бар адамдарга болгон мамилесине байланыштуу изилдөө көрсөттү.⁸⁸

Анда көптөгөн маселелер көтөрүлгөн, анын ичинде майыптыгы бар балдарга карата социалдык аралык. Ал балдарды биргелешип окутуу, ата-энелер балдарынын мүмкүнчүлүгү чектелген балдарга жардам берүүсүн жана дос болушун каалайбы же жокпу деген суроолорду талкуулоо аркылуу өлчөнгөн.⁸⁹ Изилдөөнүн жыйынтыгы респонденттердин дээрлик үчтөн экиси (65%) майыптыгы бар балдардын балдары менен бир класста окушун каалашарын, 94% баласынын майыптыгы бар балага жардам беришин каалашарын жана 81% баласынын майыптыгы бар бала менен дос болушун каалашарын көрсөткөн.

Изилдөөнүн авторлору үчүн респонденттердин жогорку үлүшүн (26%) белгилөө да маанилүү болгон, алар майып бала баласы менен бир класста окуйбу же жокпу, алар үчүн эч кандай мааниге ээ эмес экенин айтышкан. Авторлор бул маселе боюнча так позициясы жок респонденттердин мындай чоң тобунун болушу белгилүү бир мектепте жана белгилүү бир класста бул маселени чечүүдө жагымсыз фактор болуп калат, анткени алар ата-энелердин жана педагогдордун топторунун биринин таасири астында калышы мүмкүн,

Физикалык жеткиликтүүлүк көз карашынан мектептен үйгө чейинки аралык маанилүү мүнөздөмө болуп саналат. Кыргызстанда ал 2,8 км. түзөт, ал эми мамлекет кепилдеген жөө басуудагы жеткиликтүүлүк 4 км. белгисинде белгиленген. КМШнын айрым өлкөлөрүндө жөө басуудагы жеткиликтүүлүк 1 км.дан ашпаган аралык болуп эсептелет. Мындай ченемдер кенже окуучулардын физикалык мүнөздөмөлөрүнө негизделип белгиленген, ошондой эле инклюзивдик мамилени камсыз кылат, анткени 4 км аралык ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар үчүн жеткиликтүү болушу мүмкүн эмес. Ошондой эле, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдар чектөөлөргө туш болушат, анткени адистештирилген комиссиялардын иштөө методикасы эскирген жана диагноздор боюнча чектөөлөрдү камтыйт, аларды дүйнөлүк практика кадимки мектептин алкагында билим алууга тоскоолдук кылуучу оорулардын тизмесинен эбак эле алып салган.

Булак: Кыргыз Республикасында аярлуу жаштарга негизги кызматтардын жеткиликтүүлүгү: “эч кимди четте калтырбоо” принцибин ишке ашыруу жөнүндө изилдөө үчүн сурамжылоонун жыйынтыктары боюнча отчет.Б., 2021

⁸⁸ Майыптыгы бар аялдар менен эркектерге жана айылдык аялдарга карата терс стереотиптерди аныктоо боюнча отчет Б., 2018.

⁸⁹ Талкуу калк, ФТТнын катышуучулары, майыптыгы бар адамдар, билим берүү системасынын өкүлдөрү жана эксперттер менен өткөрүлгөн.

андан кийин балдарды биргелешип окутуу маселеси боюнча макул болгондордун жана макул эместердин ортосундагы катыш олуттуу өзгөрүшү мүмкүн деп белгилешет.

Изилдөөнүн авторлору жүргүзгөн майыптыгы бар адамдарга карата стереотиптерге байланыштуу фокус-топтук талкууларга токтолсок, катышуучулардын олуттуу бөлүгү биргелешип окутууну жактаганы көрсөтүлдү, ар бир топто бир нече каршылаштар болгон, анын ичинде мектеп өкүлдөрү жана майып балдардын ата-энелери.

“Мындай балдар майыптыгы оор болсо, кадимки балдар менен бирдей баса албаса же чуркай албаса, атайын мекемелерде окушу керек. Эгер майыптык анчалык деле айырмаланбаса, анда кадимки мектептерде окууга болот”. (мугалим, Ош областы)

“Мен биргелешип окутууга каршымын, биздин мектепте эч кандай шарт жок, мындай шарттарды кантип түзүүгө болорун да билбейм. Сабак берүү кыйын, анткени аларга көп көңүл буруш керек, башка балдардын убактысын алабыз, бизде балдар да аз болууда”. (мектептин завучу, Ош областы)

“Майыптыгы бар балдарды өзүнчө окутуу керек деген стереотип бар. Адамдар майып баласы бар үй-бүлөлөрдөн жана майыптардан жугуштуу оорусу бардай коркушат. Түзмө-түз мааниде эмес, сыныктан башканын баары жугуштуу деген сыяктуу. Муну өзгөртүү керек. Мектептерде алар сөзсүз түрдө окушу керек. Мындай балдарды обочолонто берсек, биз эч качан интеграцияга жетише албайбыз. Менин оюмча, эгерде бала окутула турган болсо, мындай кичинекей мүмкүнчүлүктү пайдаланып баланы мектепке интеграциялоо керек, анткени ал жакта балдар жамааты бар”. (мамлекеттик органдын өкүлү, Бишкек шаары)

“Мен балдарды аралаштырыш керек деп эсептейм. Балдардын, мугалимдердин жана бардык адамдардын дүйнө таанымын өзгөртүү керек. Майыптыгы бар балдарды коомдон бөлүүнүн кажети жок, алар бизге окшош. Алардын кээ бир өзгөчөлүктөрү бар, бирок билим алып, бир нерсеге умтула алышат. Алар да биз сыяктуу адамдар. Алар бир нерсеге жетише алышат, бир нерсени каалашат. Дегеле, эмнеге коомду бөлүш керек. Тескерисинче, бардыгын аралаштыруу керек, интеграция керек”. (Бишкек шаарынын тургуну)

Булак: Майыптыгы бар аялдар менен эркектерге жана айылдык аялдарга карата терс стереотиптерди аныктоо боюнча отчет. – Б., 2018.

Биргелешип окутууну жактагандардын аргументтерин бир нече топко бөлүүгө болот. Биринчи топто майыптыгы бар баланын социалдашуусу, адаптациялоо, реабилитациялоо, ошондой эле сапаттуу билим алуу муктаждыктары артыкчылыктуу болгон. Аргументтердин экинчи тобу балдардын тилектеш болуу, боорукердик сезимдерин тарбиялоонун маанилүүлүгүнө байланыштуу, алар майыптыгы бар балдар менен чогуу окуу процессинде ала алышат. Биргелешип окутуунун аргументтеринин үчүнчү тобу майыптыгы бар балдарды

окутуу жана социалдаштыруу үчүн шарттарды түзүүнү талап кылган мыйзамдарды сактоо зарылдыгына негизделген.

Биргелешип окутуунун каршылаштары өз позициясынын пайдасына атайын шарттардын жоктугу же мүмкүн эместиги (алардын пикири боюнча), майып балага моралдык, физикалык жана психологиялык оорчулук, башка мектеп окуучуларынын кайдыгер мамилесинин жана зомбулуктун курмандыгы болуу коркунучу сыяктуу жүйөлөрдү келтиришти. Класста майыптыгы бар бала башка окуучулардын көңүлүн буруп, башка балдардын окуусуна терс таасирин тийгизери, ошондой эле башка мектеп окуучулары майып окуучу менен баарлашуудан ыңгайсыз болоору белгиленди.⁹⁰

Инклюзивдик билим берүү - бул толук баалуу жашоо жана үй-бүлөдө ар тараптуу өнүгүү мүмкүндүгү. Ар кандай муктаждыктары бар окуучулар жашаган жери боюнча жергиликтүү билим берүү уюмунда курдаштарынын жана башка окуучулардын арасында билим алуу менен, үй-бүлөдө (интернат тибиндеги мекемелердин имаратында эмес) өнүгүү менен бирге андан ары аларды коомдун жашоосуна катышуу жана көз карандысыз жашоо үчүн көбүрөөк мүмкүндүктөргө ээ болушат.

Булак: 2019-2023 жылдарга Кыргыз Республикасында инклюзивдик билим берүүнү өнүктүрүү концепциясы

Балдары майып болгон ата-энелердин жалпы билим берүүчү мектепте окутууга болгон мамилеси жөнүндө маселени кароо да кызыктуу. Ушул эле изилдөө көрсөткөндөй, мындай балдардын апалары өздөрүнүн уул-кыздарын башкалардан жашырууга аракет кылган стереотиптик көз караштардын таасири астында. Алсак, мисалы, изилдөөнүн катышуучуларынын бири ал майыптыгы бар эки баласы бар экенинен уялаарын айтты. Ал мындай балдарды төрөгөнү үчүн балдарынан, күйөөсүнөн жана коомчулуктан уялганын айтты. Ал коомдун толук кандуу мүчөсүн төрөө сыяктуу тапшырманы аткара албагандай сезилет. Ошондуктан, ал балдарынын мектепке барышын каалабайт, анткени аларды шылдыңдап, тилдейт деп, ата-энелер чогулуштарына барып, жек көрүндү болуп калуудан коркот.

Майыптыгы бар балдарды тарбиялаган аялдар жамааттарда стигматизацияланат, кээде өздөрүн стигматизациялашат.

“Кандай гана коомдук жай болбосун кирсең, бала ушундай төрөлгөнүнө биз күнөөлүдөй баары жаман карашат.” (майып баланын энеси)

“Айрым ата-энелер баланы мектепке алып баруудан уялышат. Майыптыгы бар балдарын эч ким көрбөсүн деп сыртка да чыгарышпайт. Эгерде алардын үйүнө коноктор келсе, аларды өзүнчө бөлмөгө жашырышат”. (мектептин өкүлү)

Булак: Майыптыгы бар аялдар менен эркектерге жана айылдык аялдарга карата терс стереотиптерди аныктоо боюнча отчет. – Б., 2018.

⁹⁰ Майыптыгы бар аялдар менен эркектерге жана айылдык аялдарга карата терс стереотиптерди аныктоо боюнча отчет. – Б., 2018. 34-36-б.

Кээ бир аялдар баласы үчүн корккондуктан балдарды чогуу окутууну колдобойт, анткени мектеп аны башка балдардын кол салууларынан коргой албайт деп эсептешет. Мындан тышкары, майыптыгы бар бала окуй албайт деген пикирлер бар.

“Мектептеги балдар аябай карап, ылайыксыз суроолорду беришет. Майыптыгы бар балага мектепке кирүү учурунда анын классынын окуучулары гана эмес, бүтүндөй мектеп тарабынан көңүл бурулат. Кимдир бирөө таарынтат, кимдир бирөө тилдей, бардык балдардын артынан көз сала албайсың. Мектепке барбаганы эле жакшы”. (Майып баланын энеси)

“Азыр мектептеги жүктөм абдан жогору, майыптыгы бар бала аны көтөрө албай кыйналат. Ал, албетте, артта кала баштайт жана баары бир мектепти таштап кетет”. (ФТТ, калк, Бишкек)

Булак: Майыптыгы бар аялдар менен эркектерге жана айылдык аялдарга карата терс стереотиптерди аныктоо боюнча отчет. – Б., 2018.

Жогоруда айтылгандардын баары адамдар балдарды биргелешип окутуунун заманбап ыкмалары жөнүндө жетиштүү маалыматка ээ эмес экени жөнүндө күбөлөндүрөт. Алардын көбү мектеп ар бир баланы окутуу үчүн арналган эмес, майыптыгы бар балдар мектепке баруу үчүн кандайдыр бир стандарттарга жооп бериши керек деген стереотиптин таасирине кабылууда: кимдир бирөө өзүнчө билим берүү программасына, кимдир бирөө пандуска же лифтке муктаж болот. Ошол эле стереотиптерге, көрүнүп тургандай, мугалимдер өздөрү да дуушар болушат.

Мунун баары эрезеге жеткен адамдар сыяктуу майыптыгы бар балдар деген постулатты тастыктайт – бул бир тектүү топ эмес. Алар ар башка жыныстагы, ар кандай курактагы, социалдык жана экономикалык жашоо жана тарбия шарттары, ден соолугу ар башка. Мисалы, угуусу начар балдар жана кыймыл-аракети начар балдар ар кандай адаптациялык шаймандарга муктаж, биринчи класстагы кыздар жана жогорку класстардын окуучу кыздары ар кандай гигиеналык муктаждыктарга ээ жана башкалар. Мектептеги балдар үчүн билим берүүнүн максаттары жана натыйжалары ар бир инсандын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейте турган жана турмушка ийгиликтүү ыңгайлашуусуна мүмкүндүк бере турган шарттарды түзүү маанилүү.

Дал ушундай мамилеге ылайык “мектеп балдардын муктаждыктарына ылайыкташышы керек” деген Окуу-методикалык комплекстерге басмырлоого каршы жана гендердик экспертиза жүргүзүү методологиясынын негизинде камтылган⁹¹. Ал мектептеги

БУУнун майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча конвенциясын Кыргыз Республикасында ишке ашыруу жөнүндө алгачкы баяндамада Кыргызстандын мектептеринде жайылтылган балдар адабиятында майыптык майыптыктын образын стигматизациялоо катары көрсөтүлүп, боор оорууну, күнөөнү, кастыкты пайда кылгандыгы

⁹¹ КР Билим берүү жана илим министрлигинин 2019-жылдын 16-сентябрындагы № 1096/1 буйругу менен бекитилген.

билим берүүдө, атап айтканда, окуу-методикалык комплекстерде – жынысы, улуту, майыптыгы же башка факторлор боюнча басмырлоону болтурбоо максатында иштелип чыккан жана ишке ашырылган. Документте билим берүүдөгү компетенттүүлүк мамиленин укуктук жана теориялык негиздери, ошондой эле экспертиза жүргүзүү боюнча жалпы көрсөтмөлөр камтылган. Мындан тышкары, гендердик теңчилик жана социалдык инклюзия жаатындагы берилген компетенттүүлүктөрдүн базасында билим берүүнүн натыйжаларын жана тематикалык багыттарын баалоо аркылуу билим берүү стандарттарын экспертизалоо боюнча сунуштар келтирилет.

Буга чейин белгиленгендей, майыптыгы бар кыздардын билим алуусуна олуттуу тоскоолдук болуп кыздардын ата-энелери, мектептин педагогдору, ошондой эле жалпы калк дуушар болгон стереотиптер саналат. Бул стереотиптерди кайра жаратуу жана сактоо – билим берүү тармагынын өзүнүн да “күнөөсү”.

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан институтташтырылгандан кийин окуу-методикалык комплекстерге басмырлоого каршы жана гендердик экспертиза жүргүзүүнүн үч жылдан ашык тажрыйбасы көрсөткөндөй, Кыргызстандын балдары окуп жаткан окуу китептердин мазмуну гендердик ролдордун салттуу бөлүштүрүлүшүн гана көрсөткөн гендердик стереотиптер менен толтурулган (көбүнчө үй эмгеги жана балдарды тарбиялоо менен алектенген аялдар-үй кожойкелери, энелер жана чоң энелер, аялдардын кесиптик ролдорунун эркектердикине салыштырмалуу кыйла кууш, эркек каармандар жана алардын катышуусу менен тапшырмалар/көнүгүүлөр жөнүндө көбүрөөк сөз кылуу, так илимдер аялдардын чөйрөсү эмес, аялдардын тарыхый жана социалдык – экономикалык өнүгүүгө кошкон салымы жөнүндө иллюстрациялардын жоктугу ж.б.). Окуу китептеринин ушул эле мазмуну окуучулар үчүн майыптыгы бар адамдарды коомдун “көрүнбөгөн” бир бөлүгү кылат. Окуу материалдарында социалдык ар түрдүүлүктү, ар кандай адамдардын коомго кошкон салымын жана тиешелүү мазмунду чагылдырган визуалдык материалдар жок. Окуу китептеринин авторлору балдарды адам укуктарынын баалуулуктары жана инклюзия, толеранттуулук, урматтоо, гендердик теңчилик, зордук-зомбулуксуз маданияты менен тааныштырбайт. Бул тажрыйбаны өзгөртүү керек, анын ичинде компетенттүүлүк мамиленин жардамы менен.

Жогоруда айтылган Методологияда белгиленгендей, XXI кылымдын билим берүүсү 4 негизги көндүмгө (компетенттүүлүккө) багытталган: билүү, болуу, жасай билүү, чогуу жашоо жөндөмү. Басмырлоого каршы жана гендердик экспертиза жүргүзүү, биринчи кезекте, төртүнчү негизги компетенттүүлүк – “бирге жашоо жөндөмү” менен байланышкан, ал өзүнө адам укуктары, гендердик теңчилик жана сөздүн кеңири маанисинде социалдык инклюзия маселелерин камтыйт. Башканы (башка жыныстагы адамды, дини, улуту, социалдык абалы, өзгөчө муктаждыктары же ден соолугу боюнча чектөөлөрү бар адамды) билүү, түшүнүү жана урматтоо – бул бүгүнкү күндө өтө зарыл болгон жөндөм, ал эртең, бүгүнкү окуучулар мектепти аяктаганда дагы суроо-талапка ээ болот.

Билим берүү процессинин мазмунундагы кемчиликтерди белгилөө менен Билим берүү жана илим министрлиги окуу материалдарынын мазмунун талдоо жолу менен инклюзия жолунда маанилүү кадам таштаганын моюнга алуу зарыл.

Билим берүү жана илим министрлигинин дагы бир позитивдүү багыты болуп “Республикалык педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу жана

кайра даярдоо институту тарабынан инклюзивдик билим берүү маселелери боюнча 2 жана 6 сааттык модул, ошондой эле ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген балдарды окутуу жана тарбиялоо маселелери боюнча педагогдордун квалификациясын жогорулатуу боюнча 72 сааттык жана 36 сааттык курстар иштелип чыкканы саналат. Квалификацияны жогорулатуу курсунан өтүүдө жалпы билим берүү уюмдарынын педагогдору милдеттүү түрдө инклюзивдик билим берүү боюнча 2 сааттык модулдан өтүшөт”. Ошондой эле жыл сайын майыптыгы бар балдар менен иштөө боюнча окуу куралдары жана дидактикалык материалдар басылып чыгат. “Мисалы, 1-4-класстардын окуучуларынын психо-кептик өнүгүүсүн экспресс-диагностикалоо боюнча материал кыргыз жана орус тилдериндеги протоколдор менен иштелип чыккан, бул педагогдорго бузулуулары бар балдарды аныктоого гана эмес, керектүү коррекциялык иштерди өз убагында жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берет.... “Достор менен бирге” аттуу окуу куралы даярдалып, анда социалдык педагогдун массалык мектепте майыптыгы бар балдарды социалдаштыруу боюнча ишинин мазмуну, ошондой эле мектептен тышкаркы клуб уюштуруу жана ата-энелер менен иштөө баяндалган.

Пилоттук мектептерде апробациядан өткөн майыптыгы бар балдарды окутуу маселелери боюнча педагогдор үчүн кыргыз, орус, өзбек жана тажик тилдеринде окуу материалдары бар.... Билим берүү министрлиги тарабынан акыркы 6 жылдан бери көрүүсү боюнча ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген окуучулар үчүн окуу китептерин басып чыгаруу боюнча активдүү иштер жүргүзүлүп жатат. Тактап айтканда, рельефтик-чекиттик шрифт жана жалпак-ирилештирилген шрифт боюнча жалпы суммасы 14 млн сомдон ашыкты түзгөн каражатка окуу китептери нускаланган. ... Көзү азиз жана көрүүсү начар балдар үчүн окуу материалдары 3D форматында даярдалган, бул көзү азиз балдарга объектилердин жана сүрөттөрдүн көлөмүн тактилдик жол менен билүүгө мүмкүндүк берет.

92

Жогоруда айтылгандардан тышкары, майыптыгы бар балдар – бул өлкөнүн өнүгүшүнө салым кошо турган (демографиялык, экономикалык, социалдык, маданий) өлкөнүн келечектеги эрезеге жеткен жарандары экенин эстен чыгарбоо керек. Бүгүн алар кандай билимге жана тарбияга ээ болгонунан көбүнчө эртеңки мүмкүнчүлүктөрү көз каранды. Тилекке каршы, бардык ата-энелер жана педагогдор муну түшүнүп, кабыл алышпайт. Айрым үй-бүлөлөрдө майып балдарга камкордукка муктаж болгон оорулуу балдар сыяктуу мамиле жасалат (башкача айтканда, мамиле майыптыкка карата медициналык мамилеге негизделген). Мындай мамилени өзгөртүү керек.

Бул көйгөйдүн бар экендигин майыптыгы бар адамдарга карата стереотиптерге байланыштуу изилдөөнүн авторлору жана катышуучулары, ошондой эле фокус-топтук талкуунун катышуучулары белгилешти.

“Балдары үчүн корккон энелер бар. Алар балдарынын өмүр бою үйдө отурушун, мектепте же көчөдө эч ким аларды таарынтпашын каалашат. Ооба, мындай ата-энелерди, менимче, урушуш керек. Мындай кылганга болбойт. Анткени, алар келечекте баласы эмне болорун ойлонушу керек. Баланы бул дүйнөдө, бул адамдардын арасында жашоого үйрөтүү маанилүү”. (ЖКУнун өкүлү, Бишкек)

⁹² КР Билим берүү жана илим министринин интервьюсү <https://bilim.akipress.org/ru/news:1852103>

Булак: Майыптыгы бар аялдар менен эркектерге жана айылдык аялдарга карата терс стереотиптерди аныктоо боюнча отчет. – Б., 2018.

“Майыптыгы бар кыздарга “ата-энесинин жана туугандарынын жардамысыз күнүмдүк жашоодо өз алдынчалуулукту, жашоо жөндөмүн үйрөтүү өтө маанилүү. Ата-энелер муну кийин балдарына үйрөтүшү үчүн жасашы керек. Ошондуктан алар менен тренингдерди өткөрүү керек, алардын стереотиптик ой жүгүртүүсүн, майыптыгы бар балага камкордуктун жана дарылоонун объектиси катары гана мамиле кылууну бузуу керек. Ата-энелер майып кыздарына өзүнө, абалына болгон мамилени өзгөртүүгө үйрөтүшү керек”.

Булак: Фокус-топтук талкуу (февраль, 2022)

Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга карата басмырлоону жеңүү жолунда өтө маанилүү болуп, өлчөнбөгөн жана байкалбай калган дагы бир жагдай болуп мектеп педагогдорунун эмгеги саналат. Педагогикалык жамааттардын гендердик курамы, алардын билим деңгээли жөнүндө маалыматтар бар. Алсак, 2021-жылы башталгыч мектептин деңгээлинде (1-4-класстар) дипломдуу педагогдордун үлүшү 96,6%, орто мектептин деңгээлинде 98,1% түздү.⁹³ Жалпы билим берүүчү мектептердин педагогикалык персоналынын курамында мурдагы жылдардагыдай эле, мугалимдик иш кесип катары аялдардын прерогативасы болуп калгандыгы менен шартталган гендердик дисбаланс сакталууда. 2021/2022-окуу жылынын башына карата мугалимдердин жалпы санында аялдардын үлүшү 85,9%, ал эми эркектердин үлүшү 14,1% түздү. Мында башталгыч класстардын (1-4-класстар), ошондой эле орто класстардын (5-11-класстар) мугалимдеринин арасында аялдардын саны басымдуулук кылат. Мунун баары билим берүү жана балдарды тарбиялоо негизинен аялдардын жоопкерчилик чөйрөсү деген стереотиптик түшүнүктү бекемдейт.

Окуу процессине майыптыгы бар педагогдор тартылабы же жокпу деген маалыматтар табылбагандыгын айтууга туура келүүдө. Бул суроого Билим берүү жана илим министрлигинен жооп келген жок. Бул көрсөткүч жөнүндө маалыматтын ведомстводо жоктугуна байланыштуу болушу мүмкүн.

4.3. Майыптыгы бар кыздар жана аялдар кесиптик билим алуу жана кесиптик көндүмдөргө ээ болуу үчүн мүмкүнчүлүктөр

Мектепте сапаттуу билим алуу – кесиптик билим берүү программаларынын жана кесиптик көндүмдөргө ээ болуунун алкагында андан ары билим алуунун ачкычы болуп саналат.

Билим берүүнүн деңгээли жакырчылык тобокелдигин азайтуучу факторлордун бири болуп саналат. Кесиптик билимдин болушу эмгек рыногунда кыйла жогорку позицияларды ээлөөгө, кыйла жогорку эмгек акы алууга жана анын натыйжасында көбүрөөк пенсия алууга мүмкүндүк берет, бул экономикалык көз карандысыздыкты, кыйла сапаттуу медициналык

⁹³ Кыргыз Республикасындагы билим берүү жана илим: 2013-2017. Б., 2018. 291-б.

кызматтарды алууну, толук кандуу тамактанууну, реабилитациялоону жана ошону менен ден соолукту колдоону камсыз кылат.

Кесиптик билим берүү мектептеги билим берүү сыяктуу эле, кесиптик ролдорду бөлүштүрүүгө карата гендердик стереотиптердин таасирине кабыларын моюнга алууга туура келет, муну УСКнын маалыматтары айкын көрсөтүп турат. Мисалы, 2021/2022-окуу жылынын башына карата билим берүү (90%), саламаттыкты сактоо жана медициналык илимдер (83,5%), искусство жана маданият (69,8%) сыяктуу адистиктер боюнча орто кесиптик билим берүү мекемелеринде билим алууда кыздардын салттуу басымдуулук кылуусу белгиленет. Ошол эле учурда, уландар курулуш жана архитектура (91%), машина куруу жана материалдар технологиясы (88,3%), пайдалуу кендерди иштетүү (98,3%), электрондук техника, энергетика (96,9%), шаймандарды куруу, оптикалык жана биотехникалык системалар жана технологиялар (100%) жана башка салттуу “эркектердин” адистиктери менен байланышкан кесиптерди тандашат.⁹⁴

Гендердик сегрегация – жогорку кесиптик билим берүүнүн мүнөздүү белгиси. Педагогикалык билим берүү (студенттердин жалпы санынын 88%), табигый илимдер (65%дан ашык), тейлөө чөйрөсү (61%га жакын) багыттары боюнча окуган аялдардын үлүшү салттуу түрдө жогору. Ошол эле учурда, эркектер негизинен архитектура жана курулуш (82%дан ашык), техникалык илимдер (болжол менен 76%), айыл чарба илимдери (75%) менен байланышкан адистиктерди тандашат.

Кийинчерээк билим берүүдөгү гендердик сегрегация эмгек рыногунда гендердик сегрегациянын негизин түзөт, мында акы төлөнүүчү чөйрөлөрдү көбүнчө эркектер ээлейт.

Инклюзия көз карашынан алганда кесиптик билим берүү чөйрөсүнүн мүнөздөмөсүнө токтолсок, 2022-жылдын февралына карата Кыргызстандагы студенттердин жалпы саны 231 394 адамды түзгөн, алардын ичинен 205 адам майыптыгы бар, бул өтө эле аз (бул 0,09%дан да аз).

Мамлекет тарабынан абитуриенттердин катарына майыптыгы бар студенттерди кабыл алуу үчүн квоталар каралганына карабастан, алар иш жүзүндө натыйжалуу эмес, анткени квоталанган орундардын тизмеси өзүнө ар кандай топторду камтыйт, мисалы, 2010-жылдын апрель, май, июнь окуяларынын, Баткен окуяларынын катышуучуларынын балдарын, жетим балдарды, кайрылмандардын ж.б.у.с. балдарын. Билим берүү жана илим министрлигинен алынган маалыматтардан да майыптыгы бар абитуриенттердин саны жөнүндө алардын сандык көрүнүшү жана гендердик дезагрегациясы жөнүндө тыянак чыгарууга болбойт. Болгону “жыл сайын жетим балдар жана 1-2-топтогу майыптыгы бар адамдар үчүн 2021-жылга чейин 100 гранттык орун, 2022-жылга чейин 288 гранттык орун бөлүнгөндүгү тууралуу гана маалымат бар”. 2022-жылы майыптыгы бар абитуриенттердин жана жетим балдардын ичинен гранттык окууга 88 адам кабыл алынган.⁹⁵

2021-2022-окуу жылында башталгыч кесиптик билим берүү мекемелеринде майыптыгы бар 174 студент, орто кесиптик билим берүү мекемелеринде 295 жана жогорку кесиптик билим берүү мекемелеринде 205 студент билим алышкан.⁹⁶

⁹⁴ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 156-157-б.

⁹⁵ КР Билим берүү жана илим министрлигинин Социалдык технологиялар агенттигинин сурамына жооп катары 2023-жылдын 13-февралындагы № 03-2/1121 каты.

⁹⁶ КР Билим берүү жана илим министринин интервьюсү <https://bilim.akipress.org/ru/news:1852103>

This project is funded by the European Union

Мектепте да, кесиптик билим алууда да, майыптыгы бар аялдар менен кыздар басмырлоого жана стереотиптерге туш болушат, фокус-топтук талкуунун катышуучуларынын айтымында, бул көбүнчө окутуучулардан болот. Майыптыгы бар бир нече жарандык активисттер мындай окуялар болгонун, ал тургай ачык чыр-чатактарга алып келгенин белгилешти. Алар окутуучу тарабынан буллингди жана кордоону, диплом алууда

тоскоолдуктарды жаратуу коркунучун башынан өткөрүштү. Ошол эле учурда жогорку окуу жайдын администрациясы “урушту үйдөн чыгарбаш керек” деген позицияны карманган.

Мектептик билим берүүдөгүдөй эле, ЖОЖдо же орто кесиптик билим берүү уюмунда билим берүү кызматтарын алуу бүтүндөй шаардын инфраструктурасынын, ошондой эле өзгөчө билим берүү системасынын майыптыгы бар адамдардын билим алуу муктаждыктарын инклюзияга жана ар тараптуу канааттандырууга ылайыкташтырылбаганы менен чектелет. Гранттык орунга тапшыруу окуу жайдын имаратына кирүү, анын аудиторияларын, ашканаларын, китепканаларын, дааратканаларын ж. б. пайдалануу көйгөйүн чечпейт.

КР Билим берүү жана илим министринин айтымында, 2019-жылы жогорку жана орто кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарттарынын макеттерине майыптыгы бар адамдарга билим берүү кызматтарын көрсөтүү бөлүгүндө өзгөртүүлөр киргизилген. Майыптыгы бар студенттин арызы боюнча окуу жай өзүнүн психофизикалык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн, өнүгүүнүн бузулушун коррекциялоону жана социалдык адаптациялоону камсыз кылган жеке мүмкүнчүлүктөрүн эске алган негизги билим берүү программасы боюнча окууга мүмкүнчүлүк бериши керек. Ошондой эле окуу жайлар майыптыгы бар студенттерди индивидуалдуу окуу планы боюнча окутууга үкүктүү, зарыл болгон учурда ЖОЖдор жана колледждер билим алуунун тиешелүү формасы үчүн белгиленген мөөнөткө салыштырмалуу окуу мөөнөтүн узартууга үкүктүү.⁹⁷

Ушул изилдөөнүн контекстинде майыптыгы бар аялдардын жана кыздардын билим жана кесиптик көндүмдөргө ээ болуусу бөлүгүндө талдоо үчүн “Иштебеген, окубаган жана кесиптик көндүмдөргө ээ болбогон жаштардын үлүшү (15 жаштан 24 жашка чейин)” (8.6.1 көрсөткүчү) кызыктуу. Ал ТӨМ 8 (8.6-милдет) милдеттеринин бирине жетишүүнүн жүрүшүн баалоо үчүн иштелип чыккан - 2020-жылга карата иштебеген, окубаган жана кесиптик көндүмдөргө ээ болбогон жаштардын үлүшүн олуттуу кыскартуу (NEET көрсөткүчү). Бул

⁹⁷ КР Билим берүү жана илим министринин интервьюсү <https://bilim.akipress.org/ru/news:1852103>

билим берүү системасына тартылбаган, окубаган жана жумушка орношпогон жаштардын көрсөткүчүн билдирет. Бул көрсөткүчкө иштегиси келбеген жаштар, ошондой эле майыптыгы жана үй жумуштарына аралашуусу үчүн экономикалык жактан активдүү эмес адамдар кирет.⁹⁸ NEET көрсөткүчү 2021-жылы жаш аялдар арасында эркектердикинен 2,4 эсе жогору болгон (25-сүрөт). Өлкөнүн жаш аялдарынын дээрлик үчтөн бири билим берүү системасына тартылган эмес, окубайт жана ишке орношкон эмес, бул эмгек рыногуна чыгуудагы андан аркы потенциалды олуттуу төмөндөтөт.

Бул кыздар менен аялдардын арасында олуттуу бөлүгү майыптыгы бар аялдар жана кыздар деп божомолдоого болот, бирок бул көрсөткүч боюнча статистика Улуттук статистика комитетинин сайтында жок.

Андан ары ишке орношуу үчүн, демек татыктуу жашоого укукту камсыз кылуу үчүн орто жана жогорку кесиптик окуу жайларындагы формалдуу билим берүүдөн тышкары кесиптик көндүмдөргө ээ болуу же бар болгондорду жакшыртуу олуттуу мааниге ээ.

Изилдөөлөрдүн бири көрсөткөндөй, майыптыгы бар сурамжылоого катышкан адамдардын 56% жумушка орношуу үчүн окуудан өтүү мүмкүнчүлүгүнө кызыкдар экенин айтышкан. Фокус-топтордо айрым респонденттер, айрыкча 30 жаштан ашкан, жогорку же кесиптик-техникалык билим алуу үчүн жетиштүү убакыт, күч жана акча жок экендигин, бирок келечектеги жумушка орношуусу үчүн пайдалуу болгон кыска мөөнөттүү курстардан өтүүгө кубанычта экендигин айтышты.

Билим алуу/кайра даярдоо жана жумушка орношуу мүмкүнчүлүгүнө кызыккан респонденттерден коопсуз шарттарда жумушка орношуу жана иштөө чөйрөсүндө колдоо керекпи деген суроо берилген. Көпчүлүк (92,2%) мындай колдоого муктаж экен. 149 адамдын 43% кызыккан тармагында жумушка орношуу үчүн кошумча квалификация алууга кызыкдар экенин айтышкан.

Булак: КТБ инклюзивдик кесиптик-техникалык билим берүү) жана жумуштуулук: Кыргызстандагы КТБ жана жумуштуулук жаатындагы мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын абалын түшүнүү (изилдөө жөнүндө отчет). Б., 2013.

Мамлекет майыптыгы бар адамдардын кесиптик көндүмдөргө ээ болуусуна көмөктөшүү аракеттерин көрүүдө. Алсак, “2022-жылдын 1-январына карата кесиптик окутууга 169 жумушсуз, анын ичинде 112 аял жиберилген. Жумушсуздук деңгээлинин өсүшүндө жана жумуш орундарынын тартыштыгында жумушсуз жарандарды, анын ичинде майыптыгы бар адамдарды окутуу артыкчылыктуу багыт болуп саналат. Эмгек рыногунун айрым кесиптердеги жумушчу күчүнө болгон керектөөлөрүн эске алуу менен эмгек рыногунда жумушсуздардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн иш менен камсыз кылуу кызматтары тарабынан жумушсуз жарандарды кесиптик окутуу боюнча иштер жүргүзүлөт. Жумушсуз жарандарды окутуу негизинен эмгек рыногунда суроо-талапка ээ болгон кесиптер боюнча жүргүзүлгөн. Бул - газ электр ширетүүчү, чач тарач, компьютер оператору, 1С билими бар бухгалтер, ашпозчу, тигүүчү, тикмечи, кеңсе-менеджери, электромонтажчы, айдоочу”.⁹⁹

⁹⁸ Кыргыз Республикасында Туруктуу өнүгүү максаттарынын көрсөткүчтөрүнө мониторинг жүргүзүү: 2014-2018. Б., 2019. 87-б.

⁹⁹ КР Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлигинин Социалдык технологиялар агенттинин сурамына жооп катары 2023-жылдын 10-февралындагы № 14-5-10-1004 каты

This project is funded
by the European Union

Онлайн анкета көрсөткөндөй, майыптыгы бар аялдар компьютердик көндүмдөрдү жана ага байланыштуу кесиптерди алуудан тышкары тырмак кызматы, макияж, чач тарач, кондитердик бизнес, бухгалтерия жана салык отчетун тапшыруу, тигүү иши, дизайн, токуу, диктор, фотомодель, массажист кесиби, текст жазуу, коучинг, анын ичинде майыптыгы бар адамдар менен иштөө сыяктуу адистиктер боюнча кесиптик билим алууну каалашат.

Майыптыгы бар аялдар өздөштүргүсү келген жогорку билимди талап кылган кесиптерден дарыгер, психолог, юрист, экономист кесиптери аталды.

Булак: Google-анкета аркылуу майыптыгы бар аялдарды анкеталоо

Майыптыгы бар аялдардын жана кыздардын билим алууга жана кесиптик көндүмдөрдү алууга жеткиликтүүлүгүн баалоонун дагы бир маанилүү көрсөткүчү болуп маалыматтык-коммуникациялык технологиялар жаатында көндүмдөргө ээ 15-49 жаштагы аялдардын үлүшү эсептелет. МКТ көндүмдөр маалыматтык-коммуникациялык технологияларды натыйжалуу колдонууну аныктайт. Мындай көндүмдөрдүн жоктугу дагы да болсо адамдарга жана өзгөчө аялдарга маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын потенциалынан толук пайда алууга тоскоол болгон негизги тоскоолдуктардын бири болуп саналат.

Майыптыгы бар аялдардын жооптору компьютердик көндүмдөр, онлайн маркетинг, таргет-жарнама, компьютерде сокур терүү, веб-иштеп чыгуу, фотошопту билүү, видеомонтаж, МТ-технология, сүрөт иштетүү, программалоо сыяктуу көндүмдөрдү алуу талабын тастыктады.

Сурамжылоого катышкан аялдардын үчтөн бирине жакыны, эгер мүмкүнчүлүк болсо, онлайн режиминде акча табууну үйрөнүшөрүн белгилешти.

Булак: Google- анкета аркылуу майыптыгы бар аялдарды анкеталоо

Жаш аялдар үчүн (15-24 жаштагы) МКТ көндүмдөрү бар жаштардын жана эрезеге жеткендердин үлүшү болжол менен 30%ды жана 15-49 жаштагы аялдар үчүн 21%ды түздү.¹⁰⁰ *NEET көрсөткүчү сыяктуу эле, бул көрсөткүч да майыптык белгиси боюнча өлчөнбөйт.*

МКТ чөйрөсүндө көндүмдөрдү алуу контекстинде кызыктуу нерсе - гаджеттердин (компьютерлер, ноутбуктар, планшеттер, телефондор, ошондой эле аларды башка адамдар менен бирге эмес, өз алдынча колдонуу мүмкүнчүлүгү) жөнүндө суроо. Бул үйдөн тышкары жумушка орношпогон майыптыгы бар аялдардын онлайн көндүмдөрүнүн жардамы менен киреше алуу мүмкүнчүлүгүн жогорулатат. Алсак, майыптыгы бар аялдарды Google-анкетанын жардамы менен анкеталоонун жүрүшүндө смартфон – бул дээрлик баарында бар эң кеңири тараган гаджет экени аныкталды. Негизинен аялдар аны өз алдынча колдонушат. Майыптыгы бар аялдарга компьютерге, планшетка, ноутбукка жетүү мүмкүнчүлүгү азыраак. Бирок, аларды пайдалануу мүмкүнчүлүгүн өздөштүрүүгө суроо-талап жетишерлик жогору (“Респонедноктун портрети” бөлүмүн караңыз).

МКТ багыты боюнча кесиптик билим алууга токтолсок, орто жана жогорку кесиптик билим берүү деңгээлинде гендердик дисбаланс байкалат. Эки баскычта тең эркек

¹⁰⁰ Кыргыз Республикасында Туруктуу өнүктүрүү максаттарынын көрсөткүчтөрүнө мониторинг жүргүзүү: 2014-2018. Б., 2019. 64-б.

студенттердин саны аял студенттердин санынан көп (2021-жылы – жогорку окуу

жайларында - 1,7 эсе, орто окуу жайларында - 3,6 эсе). Ошол эле учурда акыркы 5 жылдын ичинде бул багыттар боюнча билим алып жаткан студенттердин санынын өсүшүн жана аялдардын санынын өсүшүн байкоого болот. Бул өсүш байкалган мезгилде жогорку окуу жайларында 1, 3 эсеге жана орто окуу жайларында 1,6 эсеге өскөн (26-сүрөт).¹⁰¹

Башка көптөгөн көрсөткүчтөр сыяктуу эле, УСКнын сайтында

майыптуулук белгисин эске алуу менен гендердик дезагрегацияланган маалыматтар жок.

Ошентип, мектептик жана кесиптик билим алуу мүмкүнчүлүгү майыптыгы бар адамдар үчүн бир катар тоскоолдуктар менен чектелген, алардын ичинен стереотиптер жана психологиялык тоскоолдуктар, ошондой эле инфраструктуралык жеткиликсиздик, билим берүү системасынын инклюзияга жана ар түрдүү топтордун билим алуу муктаждыктарын ар тараптуу канааттандырууга даярдыгынын жетишсиздиги.

Бул тоскоолдуктарды тийиштүү каржылоо менен атайын жана инклюзивдик билим берүү шарттарында атайын билим алуу муктаждыктары бар окуучулардын муктаждыктарын эске алуу менен билим берүү уюмдарынын имараттарына жана жабдууларына ченемдик талаптарды өзгөртүү жана толуктоо жолу менен жеңүүгө болот. Бул чаралардын бардыгы билим берүү чөйрөсүндө “универсалдуу дизайн” жана “акылга сыярлык ыңгайлаштыруу” принцибине негизделген.

Майыптыгы бар аялдар үчүн билим берүү уюмдарынын физикалык жактан жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу жана алар аркылуу эркин жүрүү, колдо болгон же атайын эмеректердин ыңгайлуу жайгашуусу, атайын аудио -, тифло-ж.б. жабдуулардын болушу окуу процессине кошулуу жана билим алуу жана көндүмгө ээ болуу үчүн биринчи шарт болуп саналат.

Жогорку билимге, кесиптик окутууга, эрезеге жеткендер үчүн билим алууга жана өмүр бою басмырлоосуз жана башка адамдар менен бирдей билим алууга

¹⁰¹ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017-2021. Б., 2022. 291-б.

This project is funded
by the European Union

**“InKoom - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомдун
өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү” долбоору**

жеткиликтүүлүктү кеңейтүү үчүн акылга сыярлык ыңгайлаштыруу жана универсалдуу дизайн принцибин киргизүү боюнча чаралар 2021-2040-жылдарга Кыргыз Республикасында майыптыгы бар адамдар жана калктын башка аз мобилдүү топтору үчүн “Жеткиликтүү өлкө” мамлекеттик программасынын долбоорунда каралган. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин сайтында жайгаштырылган маалыматка ылайык, программа 2023-жылдын 10-февралында кабыл алынган жана анын жарактуулук мөөнөтү 2023-2030-жылдарга каралган. Кабыл алынган программанын тексти азырынча жарыялана элек (21-февралга карата).

Майыптык статусуна ээ аялдардын кесиптик билим алуусуна жана кесиптик көндүмдөргө ээ болуусуна жогоруда аталган тоскоолдуктардан тышкары, майыптыгы бар адамдардын жынысы, жашаган жери жана башка көрсөткүчтөрү боюнча билим берүү чөйрөсүндө катышуусунун так статистикалык картинасынын жоктугу дагы бир көйгөй болуп саналат, бул прогрессти баалоону, ошондой эле инклюзияны күчөтүү саясатын жана стратегиясын иштеп чыгууну олуттуу кыйындатат.

Корутундуда майыптыгы бар аялдардын жалпы жана кесиптик билим алуу, кесиптик көндүмдөргө ээ болуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу боюнча чараларды көрүү алардын эмгек рыногундагы мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө, иш менен камсыз кылуу мүмкүнчүлүгүн жогорулатууга жана ошону менен алардын да, алардын үй-бүлөлөрүнүн да турмушунун сапатын жогорулатууга мүмкүндүк берет деп ишенимдүү божомолдосок болот.

This project is funded
by the European Union

*“InKoot - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомдун
өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү” долбоору*

5. МАЙЫПТЫГЫ БАР АЯЛДАР МЕНЕН КЫЗДАРДЫН ЭКОНОМИКАЛЫК МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ. ЖУМУШКА ОРНОШУУ ЖАНА ЖУМУШТУУЛУК

5.1. Жандуу окуялар – Роза Бегалиева: “Өзүм сулуумун жана адамдарды да сулуу кылам”. Коляска колдонуучу айым пандемия учурунда жеткиликтүү сулуулук салонун кантип ачкан

“Өзүм сулуумун жана адамдарды да сулуу кылам”. Коляска колдонуучу айым пандемия учурунда жеткиликтүү сулуулук салонун кантип ачкан

Роза Бегалиева сулуулук салонунун ээси. Аял мас айдоочу сүзүп кеткенде майып болуп калган. Ал 2001-жылы омурткасы сынгандыктан жана ички органдарынын үзүлүп кетүүсүнөн улам майып болгон.

2018-жылга чейин Розаны апасы багып келген, аял көбүнчө үйдө болгон. Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга Кыргызстанда жумуш табуу кыйын, анткени иш берүүчүлөр зарыл шарттарды камсыз кылышпайт.

This project is funded
by the European Union

“Ажатканага кирүү мүмкүнчүлүгү болушу керек. Жайларга кирүү. Биз күн бою иштей албайбыз. Же толук күн, бирок күн алыс же күн сайын жарым күндөн. Бирок иш берүүчүлөр убара болгусу келбейт. Эгер өкмөт кааласа, ал мажбурлай алат. Жеке менчик ээлери көп. Эгерде бардыгы майыптыгы бар адамдарды жумушка алышы керек деген милдеттүү норманы киргизсек, иш берүүчүлөр аларды издеп, кулактандыруу беришмек”, — дейт Роза.

Роза апасы менен жашаган учурда — ал токуу менен алектенчү, бирок 18 жылдын ичинде бул иштен “тажап” калган. Ошондуктан, 2018-жылы ал “Теңдик” майыптар союзунда визажист курсунда окуудан өткөн.

2019 — жылы “Бир Дүйнө – Кыргызстан” укук коргоо уюму Бегалиевага Бишкекте сулуулук салону үчүн жай берген, ал эми 2020-жылы пандемия күчөгөн мезгилде Роза Кара-Жыгач конушунда өзүнүн сулуулук салонун ачкан.

“Бир Дүйнө – Кыргызстан” уюмунун кызматкерлери мага салон ачканда мен аларга санитардык китепчени жана патентти тариздөөгө ишеним кат бердим. Ошол учурда дал ушул санэпидемстанция кол коюудан баш тартты, ал жерде “ал жугузушу мүмкүн” деп айтышкан. А мен кантип жүктүрөм? Биз кантип жүктүрө алабыз? Биз коляскада болсок да иштей алабыз. Алар бир жумадан кийин гана кол коюшту.

Биз майыптыкты жүктүрүшүбүз мүмкүн экен да. Майыптык эмне жугуштуу оорубу? Укук коргоочулар талашып-тартышып, аларга сотко беришери жана журналисттерди чакыраарын айтышкан. Ошондон кийин гана санэпидемстанцияда санитардык китепчеге кол коюшту”, — дейт Роза ачууланып.

Бегалиеванын айтымында, майыптыгы бар адамдар бардык жерде ушундай мамилеге дуушар болушат — мисалы, керектүү имараттарга кирүүгө мүмкүнчүлүк болбогондуктан, салыктарды төлөй албай калган учурлар болгон.

“Алар мага ары-бери жүрө ала турган адамга ишеним кат жазышымды айтышты. Бирок азыр жакшыртылды, мүмкүнчүлүк түзүлдү, чалуу баскычын орнотушту. Мен азыр жумуштан чыгып, жада калса дүкөнгө кире албайм. Бардык жерде тепкич бар. Ушундай эле кырдаал борбордо – жолдор абдан бузулган. Мен коляскамды 3 ай сайын оңдотом”, — деп арызданат Роза.

This project is funded
by the European Union

Анын айтымында, ал ачкан сулуулук салону турак жай конушундагы дээрлик жалгыз инклюзивдүү жер.

“Мен ал жерде көп нерсени өзүм жасадым. Ал жерде цемент жок болчу, мен цемент сатып алып, үй ээсинен куюп берүүсүн сурандым. Бул жеткиликтүү салон. Мен жашаган жерде пандустарды да жасап беришти. Оңдоо иштерин бир курулуш компаниясы Оскар Райстын жардамы менен жасады. Ал мага жардам берди. Бардык жерде эле биз салондорго кире албайбыз, анткени бардык жерде тепкичтер бар. Бишкектин борборунда майыптыгы бар адамдарды тейлей турган чоң салон ачууну кыялданам”, — дейт Роза.

Бирок өзүмдүн салонумду ачуу жолу оңой болгон жок — окуудан кийин аял кадимки шаардык салондордо иштөөгө аракет кылган. Ал кайдыгер мамилеге дуушар болгон — иш берүүчүлөр аны кооптонуу жана “Ой, сенин колуңдан эмне келет? Эмне кыла аласың?” деген суроолуу көздөрү менен карашкан.

“Мындан тышкары, менде ички коркуу сезими пайда болду, мен жаңы гана билим алдым, практика жок, иш тажрыйбам да жок — бул да роль ойнойт. Бир салонго жумушка орноштум. Ал жакта да кирүү жеткиликтүү эмес эле. Экинчи же үчүнчү күнү мени жумуштан кетиришти. Күн бою отуруп иштей албайсың дешти. Аларга саат 10дөн 19:00гө чейин отурган мастерлер керек болчу. Чындыгында, биз эртеден кечке чейин отура албайбыз. Мен салонду өзүм ачкандыктан, ал жакта кушетка бар, мен анда жата алам”, - дейт Роза.

Экинчи салондон Роза эки күндөн кийин өзү кеткен — ал ажатканага бара албай, колун да жууй алган эмес, анткени жай майыптыгы бар адамдарга ылайыкташтырылган эмес.

“Көптөгөн майыптыгы бар адамдар иштегиси келет, бирок ушундай тоскоолдуктардан улам иштей алышпайт. Эгерде менин салонум азыр иштебей калса жана жаңы ишке орношушум керек болсо, мага такси менен барып-келүүгө туура келет. Троллейбустарда пандустар бар, бирок алар дат баскан, ачылбайт, айдоочулар да токтобойт. Ошондуктан такси менен жүрүүгө туура келүүдө, таксиде көп жүрө албайсың. Акча жолго гана кетип калат”, - деп түшүндүрөт Роза.

This project is funded
by the European Union

Аял өзүнүн салонунда үчүнчү жыл иштеп келе жатат — анын туруктуу кардарлары бар, “акырындык менен ал аларга өздүк болуп калды”.

“Жумушта эң чарчаткан нерсе – бул жылытуу системасынын жоктугу, суук. Материалдарды алуу үчүн өзү такси менен барууга туура келет. Мага сулуулук индустриясы жагат, ишим жагат. Өзүм да сулуумун жана адамдарды да сулуу кылам. Менин максатым мен сыяктуу эле кыздарда да иштөө мүмкүнчүлүгү болсо.

Чач тарач азыр жок, ал турмушка чыкты. Майыптыгы бар бир кыз гемодиализ алат, кирпич чаптайт жана шугаринг менен алектенет. Мен – тырмак сервисинин мастеримин, визажистмин, каш жана эринге перманенттик макияж жасайм. Перманентти өзүм үйрөндүм жана ал үчүн акча төлөгөм”, - деп бөлүштү Роза.

5.2. Жашоо деңгээли жана жакырчылык майыптыктын призмасынан

Экономикалык укуктарды жүзөгө ашыруу жана экономикалык мүмкүнчүлүктөрдүн болушу майыптыгы бар аялдардын татыктуу жашоо укугун камсыз кылуучу маанилүү компонент болуп саналат. Ал күнүмдүк табигый жана тиричилик муктаждыктарын канааттандырууну гана эмес, башка укуктарды – саясий, маданий ж.б. ишке ашырууну да камтыйт. Ошондой эле, экономикалык көз карандысыздык аялдар үчүн зомбулук тобокелдигин төмөндөтөт.

Тилекке каршы, өлкөнүн калкынын көпчүлүгүнүн (аялдар да, эркектер да) жашоо деңгээли начар.

Майыптыгы бар аялдардын жакырчылык көрсөткүчү боюнча маалыматтар жеткиликтүү эмес, болгону курагы боюнча – балдар, эрезеге жеткендер, карылар, шаар/айыл боюнча, ошондой эле жынысы боюнча маалыматтар бар. Алсак, Кыргызстанда 2021-жылы 2 млн. 244 миң адам жакырчылыктын чегинен төмөн жашаган, алардын ичинен 62,7% айылдык калктуу

Жакырчылык – майыптыгы бар аялдардын маргиналдашуусуна жана социалдык четтетилишине себепчи болгон факторлордун бири. Жакырчылык жумушка орношууга тоскоол болгон институционалдык тоскоолдуктар жана эмгек рыногундагы аялдардын мүмкүнчүлүктөрүнө карата стереотиптер менен шартталган. Жакырчылык жетишсиз тамактануунун, медициналык кызматтарга, дары-дармектерге, ассистенттик (көмөкчү) түзүлүштөргө, коопсуз сууга жана санитарияга жетүүнүн чектелгендигинен улам аялдардын ден соолугунун начарлашына алып келет.

Майыптык боюнча дүйнөлүк баяндамада (2016) майыптык балдардын аярлуу катмарына кеңири таасирин тийгизет деп ырастайт: жакыр үй чарбаларынын балдарында майып болуу коркунучу кыйла жогору. Мындан тышкары, майыптык

пункттардын¹⁰² тургундары болгон, өткөн жылга салыштырмалуу өлкө боюнча жакырчылыктын деңгээли жалпысынан да, ар бир региондо да өзүнчө өскөн.¹⁰³ 2021-жылы өтө жакырчылыктын чегинен төмөн 407,1 миң адам жашаган, алардын 54,9% айылдык калктуу конуштардын тургундары. Мында өтө жакырчылыктын өсүшү Талас областынын шаардык конуштарын кошпогондо, республиканын бардык региондорунда байкалган.¹⁰⁴

Гендердик айырмачылыктарга токтолсок, Кыргызстан боюнча жакырчылыктын деңгээли (калктын санына карата % менен) 33,3% (аялдар үчүн 33,1% жана эркектер үчүн 33,4%) түздү.¹⁰⁵

Башчысы аял болгон үй чарбаларында эркектер жетектеген үй чарбаларына караганда жалпы жакырчылыктын деңгээли жана өтө жакырчылыктын деңгээли төмөн. Ошол

эле учурда, 2021-жылы жакыр категориясында эркектер жетектеген үй чарбаларынын 27,8% (салыштыруу үчүн 2020-жылы - 20,5%) жана аялдар жетектеген үй чарбаларынын 20,1% (2020-жылы - 14,4%) болгон.¹⁰⁶ Белгилей кетчү нерсе, бардык үй чарбаларында, ким башкарбасын, жакырчылыктын деңгээли балдардын саны канчалык көп болсо, ошончолук жогору болот.

Көз карандысыз эксперттердин маалыматы боюнча Кыргызстанда майыптыгы бар адамдардын 80% жакырчылыктын чегинде жашайт, анткени ал 1500 сомдон 3500 сомго чейинки минималдуу жөлөкпүл алат. Биздин өлкөдө майыптыгы бар адамдар коомчулуктун: үй-бүлөсүнүн, туугандарынын, айлана-чөйрөсүнүн жардамы менен аман калууда.¹⁰⁷

Бул жерде ТӨМдүн 1.3.1. "Балдарды, жумушсуздарды, улгайган адамдарды, майыптыгы бар адамдарды, кош бойлуу аялдарды жана жаңы төрөлгөн балдарды, эмгектик мертинүү алгандарды жана жакыр жана аялуу адамдарды бөлүү менен жынысы боюнча бөлүштүрүүдө социалдык коргоонун минималдуу деңгээли/системасы менен камтылган калктын үлүшү" көрсөткүчүнө кайрылуу максатка ылайык (27-сүрөт). Ал социалдык коргоонун минималдуу деңгээлин

¹⁰² Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 129-б.

¹⁰³ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 129-б.

¹⁰⁴ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 129-б.

¹⁰⁵ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 257-б.

¹⁰⁶ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 132-б.

¹⁰⁷ БУУнун майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча конвенциясын Кыргыз Республикасында ишке ашыруу жөнүндө алгачкы отчет: 2014-2018. Б., 2019

чагылдырат, алар социалдык камсыздандыруунун негизги кепилдиктеринин белгилүү бир топтому катары каралышы керек, бул, жок дегенде, бардык муктаж болгондордун негизги медициналык кызматтарга жана кирешенин базалык деңгээлине жетүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат. Мунун баары бирге, өз кезегинде, улуттук деңгээлде зарыл деп аныкталган товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө кепилденген натыйжалуу жеткиликтүүлүктү камсыз кылат. Бул, жок дегенде, негизги медициналык кызматтарга жетүүнү камтышы керек, анын ичинде кош бойлуу аялдарга кам көрүү, балдарды алгачкы коргоо, ооруп калганда, жумушсуздукта, энеликте жана майыптыкта жетиштүү киреше ала албаган эмгекке жарамдуу адамдарды камсыз кылуу, ошондой эле үлгөйгөн адамдарды камсыз кылуу¹⁰⁸.

Бул жерде белгилей кетүүчү нерсе УСКнын сайтында бул көрсөткүч боюнча маалыматтар берилген (ТӨМдүн 1.3.1. көрсөткүчү), бирок жынысы жана майыптыгы боюнча эмес, аймак боюнча гана.¹⁰⁹ 27-сүрөттө көрүнүп тургандай, социалдык коргоонун минималдуу деңгээли/системалары менен камтылган калктын үлүшү өсүү тенденциясына ээ.

Ошол эле учурда УСКнын сайтында 1.3.1.1 f “Калктын жалпы санына карата пенсия жана майыптык боюнча жөлөкпул алган калктын үлүшү” көрсөткүчү боюнча маалыматтар бар, андан өсүү тенденциясы да көрүнүп турат (28-сүрөт).

Эмгек акы же эмгек же башка иш-аракеттерден түшкөн киреше жок болгон учурда татыктуу жашоо мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу үчүн майыптык статусуна байланыштуу адам алган пенсиянын же жөлөкпулдун өлчөмү маанилүү.

Кыргызстанда майыптыгы боюнча пенсиянын же жөлөкпулдун өлчөмү конкреттүү аялдын камсыздандыруу стажына жараша болот. Эгерде ал майыптыгы боюнча пенсия алууга укугу жок болсо (камсыздандыруу стажы жоктугуна байланыштуу), анын өлчөмү I топтогу – 2000 сом, II топтогу – 1500 сом, III топтогу майыптыгы бар аялдар үчүн – 1000 сом¹¹⁰. Ошол эле учурда 2022-жылы эмгекке жарамдуу курактагы аялдар үчүн жашоо минимуму 7967,93 сом өлчөмүндө, пенсия курагындагы калк үчүн (жынысы боюнча бөлүштүрүлбөстөн) - 6395,22 сом өлчөмүндө белгиленген¹¹¹. Ошентип, пенсия I топтогу майыптыгы бар аялдар үчүн жашоо минимумунун 25,1,8%ын, II топтогу майыптыгы бар аялдар үчүн жашоо минимумунун 18,8%ын жана III топтогу майыптыгы бар аялдар үчүн жашоо минимумунун 12,5%ын гана жабат (29-сүрөт). Дары-дармек каражаттарын, атайын тамак-ашты жана медициналык кызмат көрсөтүүлөрдү, гигиеналык каражаттарды сатып алууга кошумча чыгымдардын зарылдыгын эске алуу менен майыптыгы бар аялдардын жакырчылыктын

¹⁰⁸ Кыргыз Республикасында Туруктуу өнүгүү максаттарынын көрсөткүчтөрүнө мониторинг жүргүзүү. 23-б.

¹⁰⁹ <https://sustainabledevelopment-kyrgyzstan.github.io/1-3-1/>

¹¹⁰ <https://mlsp.gov.kg/ezhemesyachnoe-posobie-litsam-ne-imeyushhim-prava-na-pensionnoe-obespechenie-sotsialnoe-posobie/>

¹¹¹ <http://www.stat.kg/media/files/1423d1cd-1b4a-43fe-b89f-cd8f2ec95181.pdf>

This project is funded
by the European Union

29-сүрөт. Жалпы оорудан ДМЧА үчүн дайындалган мамлекеттик жөлөкпүлдүн орточо өлчөмү жана эмгекке жарамдуу курактагы аялдар үчүн жашоо минимуму, 2017-2021, сом

алдында аярлуулугу ден соолукка байланыштуу көйгөйлөргө караганда курчуй берет деп ырастоого болот.

Мамлекет тарабынан жардамдын деңгээлинин төмөндүгүнө байланыштуу көйгөйлөрдү майыптыгы бар аялдар – онлайн сурамжылоонун

катышуучулары да белгилешти. Алардын айрымдары “дарыланууга каражат жетишпейт, финансылык кыйынчылыктар бар”, “кымбат баалуу дары-дармектерди сатып ала албайм”, “дары сатып алууга акча жетпейт” ж. б. у. с. белгилешти.

Анкетанын катышуучуларына гигиеналык каражаттарды, анын ичинде эрезеге жеткендер үчүн памперстерди, жалаяктарды, төшөмөлөрдү жана башкаларды сатып алууга жардам берилеби деген суроо берилди. Аялдардын басымдуу көпчүлүгү жок деп жооп беришкен (30-сүрөт).

Булак: Google- анкета аркылуу майыптыгы бар аялдарды анкеталоо

Гигиена каражаттары таяныч-кыймыл аппаратынын бузулушу бар аялдар үчүн олуттуу чыгым болуп саналат. Пенсиялардын жана жөлөкпүлдардын аз өлчөмүн эске алганда, бул аялдарды туугандарынын жана башка адамдардын жардамына ого бетер көз каранды кылат, аялдардын алсыздыгын жогорулатат. Алсак, 139 аялдын ичинен 22 аял гана жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана социалдык коргоо органдарынан гигиеналык

This project is funded by the European Union

каражаттарды сатып алууда жардам алып жатканын, ал эми 113 аял мындай жардам ала албай жатканын айтышкан.

18 жашка чейинки балдар үчүн майыптыгы боюнча жөлөкпүлдүн орточо өлчөмү тууралуу айтсак, 2020-жылы ал 4000 сомду түзгөн.¹¹² Ошол эле жылы бала үчүн жашоо минимуму орточо 4539, 95 сомду түзгөн (ал баланын жашына жараша

өзгөрүп турат).¹¹³

КР Улуттук статистика комитети тарабынан майыптыгы боюнча пенсия жана жөлөкпүл

алган адамдардын саны жөнүндө маалыматтар чогултулуп келет.

Аймактык маалыматтарды талдоо көрсөткөндөй, жөлөкпүл алуучулардын арасында майыптыгы бар аялдардын көбү Жалал-Абад областына, эң азы Ош шаарына туура келет. Ош шаарынан башка бардык аймактарда майыптыгы боюнча жөлөкпүл жана пенсия алган аялдардын саны эркектердикинен аз (31-сүрөт).

¹¹² Аналитикалык макала “ДМЧА конвенциясы боюнча отчет” <http://www.stat.kg/ru/ekonomicheskie-zapiski/>

¹¹³ <http://www.stat.kg/media/files/859af336-f313-440a-9a67-416849becbc0.PDF>

Майыптыгы бар аялдар менен кыздардын баары эле үйдө, жакындарынын жана туугандарынын чөйрөсүндө жашоого мүмкүнчүлүгү жок. Ар кандай себептер менен үйүнөн чыгып кетүүгө аргасыз болгондор үчүн өлкөдө калкты социалдык жактан коргоо мекемелеринин тармагы түзүлгөн. Алардын ичинде – 16 жатак-үй (11 – карылар жана майыптыгы бар адамдар үчүн), 5 – акыл-эс жана дене-бой оорулары бар балдар үчүн. Жатак үйлөр майыптыгы бар эрезеге жеткен адамдардын жана карылардын, ошондой эле башкалардын багуусуна, маданий-тиричилик жана медициналык тейлөөгө муктаж майып балдардын туруктуу же убактылуу жашоосу үчүн арналган.

Эрезеге жеткендер үчүн мекемелерде 924 аял жана 870 эркек, балдар үчүн мекемелерде – 173 кыз жана 254 эркек бала жашайт.¹¹⁴

Карылар жана майыптыгы бар адамдар үчүн үйлөр боюнча бөлүнгөн аларда жашаган аялдарга тиешелүү маалыматтар өзүнчө жеткиликтүү эмес, болгону эрезеге жеткендер жана балдар үчүн мекемелер боюнча жана жынысы боюнча бөлүнгөн маалыматтар бар.

Татыктуу жашоого болгон укукту камсыз кылуу жана жакырчылыктын деңгээлин төмөндөтүү, майыптыгы бар балдарды багуунун сапатын жогорулатуу, ошондой эле аталган балдарды интернат тибиндеги балдар мекемелерине жайгаштырууну болтурбоо үчүн Кыргызстанда “жеке ассистент” кызматы киргизилген, ал эми КР Өкмөтүнүн токтому¹¹⁵ менен Туруктуу багууга жана көзөмөлгө муктаж болгон ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген баланын жеке ассистентинин кызматына акы төлөөнүн шарттары жөнүндө жобо бекитилген. Анда майыптыгы бар балдарды баккан адамдарга 4 900 сом өлчөмүндө акы төлөө, жеке ассистенттерге ыктыярдуу патент жана камсыздандыруу полисин сатып алууга кошумча чыгымдар каралган, бул майыптыгы бар балдарды баккан адамдарды пенсия менен камсыз кылууга укук берет.

Кыргыз Республикасынын Президентинин “Калктын аярлуу катмарынын айрым категорияларына мамлекеттик колдоону күчөтүү жөнүндө” Жарлыгы менен жана “Туруктуу багууга жана көзөмөлгө муктаж болгон баланын жана/же ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдын жеке ассистентинин кызматына акы төлөөнүн шарттары жөнүндө” жобонун негизинде 2022-жылдын 1-июнунан тартып туруктуу кароого жана көзөмөлгө муктаж болгон бала кезинен майыптыгы бар 1-топтогу адамдын (18 жаштан жогору) жеке ассистентинин кызматына акы төлөө 6300 сом өлчөмүндө киргизилген.¹¹⁶ Бардык позитивдүү жаңылыктар менен катар аларды практикалык колдонуу көйгөй бойдон калууда. Алсак, ММКда жеке ассистенттин төлөмүн алууга уруксат алуу көйгөйлүү экендиги жөнүндө билдирүүлөр берилип жатат.¹¹⁷

Майыптыгы бар аялдардын жакырчылыктын алдында алсыздыгына байланыштуу айтылгандарды жыйынтыктап жатып, кирешенин төмөндүгү майыптыгы бар аялдардын

¹¹⁴ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017-2021. Б., 2022. 143-б.

¹¹⁵ 2018-жылдын 23-ноябрындагы № 556.

¹¹⁶ КР Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлигинин Социалдык технологиялар агенттинин сурамына жооп катары 2023-жылдын 10-февралындагы № 14-5-10-1004 каты

¹¹⁷ Майыптыгы бар балдардын энелери митингге чыгышты: Бизди уккула

https://kaktus.media/doc/458288_mamy_detey_s_invalidnostu_vyshli_na_miting: yslyshte_nas.html

өзүнө гана эмес, бүтүндөй үй-бүлөсүнө да таасирин тийгизерин белгилей кетүү керек, анткени алар күнүмдүк жашоодо тамак-аш, кам көрүү кызматтары, транспорт ж.б. сыяктуу кошумча чыгымдарды төлөөгө аргасыз. Бул чыгымдар майыптыктын түрүнө жана оордугуна, жашына жана жашоо шартына жараша болот. Бул белгилүү бир жагдайларда майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук коркунучун начарлатышы мүмкүн. Мисалы, изилдөөлөрдүн бири көрсөткөндөй, улгайган аялдардын (көбүнчө курактык өнөкөт оорулардан улам майыптыгы бар) үй-бүлөлүк зомбулуктун алдында алсыздыгы көбүнчө (73%) жакырчылык, жашоо деңгээлинин төмөндүгү жана жумушсуздук менен түшүндүрүлөт¹¹⁸.

“Эгерде мамлекет бүгүнкү күндө майыптыгы бар адамдарга шарт түзбөсө, анда 20-30 жылдан кийин алар дагы көбөйүп, мамлекетке кырдаал менен күрөшүү ого бетер кыйындайт. Ошондуктан мамлекетке азыр күч-аракет жумшоо жана майыптыгы бар адамдар үчүн шарттарды түзүү пайдалуураак”.

Булак: Сейнеп Дыйканбаева,
“Майыптыгы бар балдардын ата-энелеринин ассоциациясы” (МБАА)
коомдук бирикменин юристи.

file:///C:/Users/%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D1%8F%20%D0%A3%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%BA%D0%B0/Downloads/undp-kg-justice-A2J-(RUSpdf)-2018.pdf

Төмөн кирешени, акчанын жетишсиздигин, финансылык көйгөйлөрдү майыптыгы бар аялдар да көрсөткөн - Google-анкеталоонун катышуучулары көпчүлүк учурда бул алар туш болгон негизги көйгөй деп атаган жана алардын башка укуктарын ишке ашырууга тоскоол болорун белгилешкен.

5.3. Эмгек жана жумуштуулук. Жумушсуздук

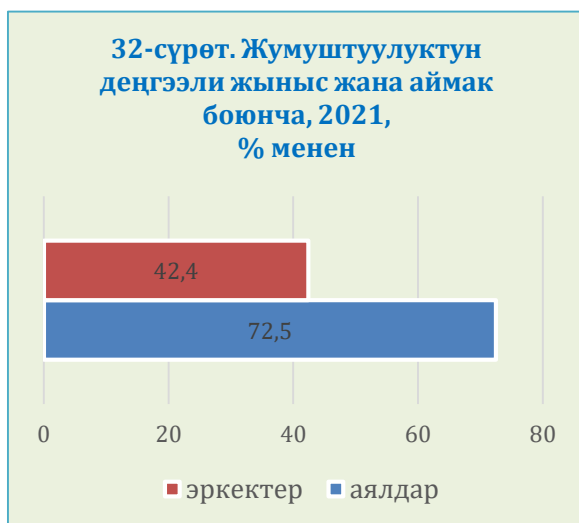
Эмгекке болгон өз укугун ишке ашыруу, экономикалык жактан активдүү болуу мүмкүнчүлүгү майыптыгы бар аялдар үчүн алардын конституциялык укуктарын ишке ашыруунун алкагында жаткан маселелер гана эмес, көп учурда жашоо маселеси болуп саналат. Мамлекеттик пенсиялардын жана жөлөкпулдардын өлчөмүн эске алганда, татыктуу жашоо сапатына жетишүү алар үчүн өтө оор, кээде мүмкүн эместей сезилет.

Бардык адамдардын жашоо деңгээлин жакшыртууга багытталган Туруктуу өнүгүү максаттарынын бири ТӨМ 8 – “Бардыгы үчүн алдыга умтулган, ар тараптуу жана туруктуу экономикалык өсүшкө, толук жана өндүрүмдүү жумуштуулукка жана татыктуу ишке менен камсыз болууга көмөктөшүү” саналат. Бул ТӨМдүн милдеттеринин катарында 2030-жылга карата бардык аялдар жана эркектер, анын ичинде жаштар жана майыптыгы бар адамдар үчүн толук жана өндүрүмдүү жумуштуулукка жана татыктуу иш менен камсыз кылуу жана бирдей баалуу эмгек үчүн бирдей акы төлөө милдети коюлган (8.5-милдет). Тилекке каршы, Кыргызстанда бул милдетти ишке ашыруу дээрлик мүмкүн болбой калышы мүмкүн, анткени жумуштуулуктун деңгээли акырындык менен болсо да, туруктуу кыскарууда. Жалпы экономикалык кырдаал жетиштүү жумуш орундарын түзүүгө мүмкүндүк бербейт, ал эми колдо болгон эмгек ресурстары дайыма эле жетиштүү көндүмдөргө жана

¹¹⁸ Улгайган адамдарга карата зомбулук: Кыргызстандагы улгайган адамдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук боюнча изилдөөнүн жыйынтыктарынын кыскача сереби. – 16-б.

компетенцияларга ээ боло бербейт. Айрыкча, майыптыгы бар адамдарга, жаштарга жана аялдарга жумушка орношуу кыйын. Эмгек ресурстарынын көптүгү жарым-жартылай активдүү эмгек миграциясынын эсебинен жабылат¹¹⁹.

Белгилей кетсек, ТӨМдүн 8.5.1 көрсөткүчү “Кесиби, курагы жана майыптыгы боюнча бөлүнгөн аялдар менен эркектердин орточо сааттык эмгек акысы” УСКнын сайтында жарыяланган эмес.¹²⁰ ТӨМдүн 8.5.2 көрсөткүчү “Жумушсуздуктун деңгээли жынысы, курагы жана майыптыгы боюнча бөлүнгөн” УСКнын сайтында жынысы жана жашы боюнча гана бөлүштүрүүнү камтыйт.¹²¹

Жалпысынан Кыргызстанда аялдардын жумуштуулугунун деңгээли эркектерге салыштырмалуу төмөн (32-сүрөт), аз эмгек акы жана пенсия алышат, мамлекеттин социалдык жардамынан көбүрөөк көз каранды. Кыргызстанда эркектердин жумуштуулугу аялдардын жумуштуулугунан 1,7 эсеге ашат.¹²² Аялдардын жумуштуулук деңгээлине карата эркектердин жумуштуулук деңгээлинин ашып кетиши бардык курактык топтордо байкалат, бирок кыйла олуттуусу 25-34 жаш курактык топтордо байкалат. Бул куракта аялдар көбүнчө баланын төрөлүшүнө байланыштуу жумуштан кетишет. Бирок 45-54 жаш курактык

топто аялдар менен эркектердин жумуштуулук деңгээлинин жакындашуусу байкалат. Бул курактагы аялдар чоңойгон балдары бар жана жумушка кайтып келишет.

Иштеген калктын жашаган жери боюнча бөлүштүрүлүшү эркектердин шаарда да, айылда да жумуш менен камсыз болуу деңгээлинин жогору болушун көрсөтөт.

Кыргызстанда жумушсуз аялдардын саны жумушсуз эркектердин санынан 1,2 эсеге көп. Каттоодо турган жумушсуздардын жалпы санынын ичинен майыптыгы бар адамдар 0,6%ды түзөт. Бирок, майыптыгы бар адамдардын канчасы иштегени же жумушсуз майыптыгы бар адамдардын жалпы санынын пайызы тууралуу расмий маалымат жок.¹²³

Мамлекет тарабынан майыптыгы бар аялдарды ишке орноштурууга көмөк көрсөтүү аракеттери көрүлүүдө (1-табл.). Алсак, КР Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлигинин төрт жыл үчүн берген маалыматтары боюнча майыптыгы бар адамдарды

¹¹⁹ КРде Туруктуу өнүгүү максаттарына жетишүүнүн улуттук ыктыярдуу сереби. Б. 2020. 72-б.

¹²⁰ <https://sustainabledevelopment-kyrgyzstan.github.io/8-5-2/>

¹²¹ <https://sustainabledevelopment-kyrgyzstan.github.io/8-5-2/>

¹²² Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 82-б.

¹²³ 2021–2040-жылдарга Кыргыз Республикасында майыптыгы бар адамдар жана калктын башка аз мобилдүү топтору үчүн “Жеткиликтүү өлкө” мамлекеттик программасынын долбоору. КР Министрлер Кабинетинин сайтында жайгаштырылган маалыматка ылайык, программа 2023-жылдын 10-февралында кабыл алынган жана анын жарактуулук мөөнөтү 2023–2030-жылдарга каралган. Программанын тексти азырынча жарыялана элек.

This project is funded
by the European Union

ишке орноштуруу кызматына кайрылгандардын болжол менен жарымын аялдар түзгөн. Пандемия жылдарында (2020 жана 2021) кайрылуулардын жалпы төмөндөшү байкалган. Майыптыгы бар ишке орношкон адамдардын саны 13,4%га көбөйүп, 263 адамды түздү, алардын ичинен квота боюнча 136 адам (2022-жылы жылдык квотанын 20,3% - 669 жумуш орду).¹²⁴

1-таблица. 2019-2022-жылдар үчүн иш менен камсыз кылуу кызматына кайрылган майыптыгы бар адамдар жөнүндө маалымат, ишке орноштурууга көмөк көрсөтүүнүн саны ¹²⁵

Жылдар	Кайрылган		Консультация алган		Жумушсуз деп таанылган		Ишке орношууга көмөк көрсөтүлгөн	
	бардыгы	анын ичинде аялдар	бардыгы	анын ичинде аялдар	бардыгы	анын ичинде аялдар	бардыгы	анын ичинде аялдар
2019	830	431	1229	616	615	315	240	152
2020	609	285	1318	600	405	209	175	80
2021	782	352	1573	758	495	229	232	109
2022	869	407	1782	918	545	258	263	151

2022-жылы иш менен камсыз кылуу кызматында 869 майыптыгы бар адам катталган, алардын ичинен – 45,2% (393 адам) - аялдар. Ошол эле жылы майыптыгы бар 257 аял жумушсуз статусун алган.

Региондор боюнча майыптыгы бар аялдардын ишке орношуусуна көмөктөшүү жөнүндө маалыматтарды талдоо кызыгууну жаратат (2-таблица). 2-таблицадан көрүнүп тургандай, өлкөнүн бардык аймактарында майыптыгы бар эркектер иш менен камсыз кылуу кызматына майыптыгы бар аялдарга караганда көбүрөөк кайрылышат. Эң чоң

¹²⁴ КР Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлигинин Социалдык технологиялар агенттинин сурамына жооп катары 2023-жылдын 10-февралындагы № 14-5-10-1004 каты

¹²⁵ КР Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлигинин Социалдык технологиялар агенттинин сурамына жооп катары 2023-жылдын 10-февралындагы № 14-5-10-1004 каты

ажырым (3 эсе – Ош жана Баткен областтарында).

2022-жылы иш менен камсыз кылуу кызматына кайрылган майыптыгы бар аялдардын эң көп саны Бишкек шаарына (125 адам), эң азы Ош шаарына (13 адам) туура келет.

Майыптыгы бар эркектер менен аялдардын олуттуу бөлүгү иш менен камсыз кылуу кызматынан консультация алышат, кайрылуулардын жалпы санында да, алынган консультациялардын арасында да эркектер басымдуулук кылат. 2022-жылы майыптыгы бар аялдардын көбү Ысык-Көл областындагы иш менен камсыз кылуу кызматынан (244 адам), ал эми эң азы Ош шаарынан (11 адам) консультация алышкан.

2-таблица. 2022-жылы майыптыгы бар жумушсуз адамдар жөнүндө маалымат аймактар боюнча¹²⁶

Район	Кайрылган		Консультация алган		Жумушсуз деп таанылган		Ишке орношууга көмөк көрсөтүлгөн	
	бардыгы	анын ичинде аялдар	бардыгы	анын ичинде аялдар	бардыгы	анын ичинде аялдар	бардыгы	анын ичинде аялдар
Бишкек ш.	225	125	230	128	178	93	22	17
Ош ш.	32	13	29	11	30	12	25	14
Ош областы	86	28	126	43	53	16	17	12
Чүй областы	64	33	291	152	55	29	34	17
Баткен областы	96	32	100	34	46	21	16	9
Талас областы	71	31	182	90	43	20	29	12
Нарын областы	62	27	221	109	20	9	16	13
Ысык-Көл областы	75	45	397	244	41	26	49	25
Бардыгы ¹²⁷	869	407	1782	918	545	257	263	151

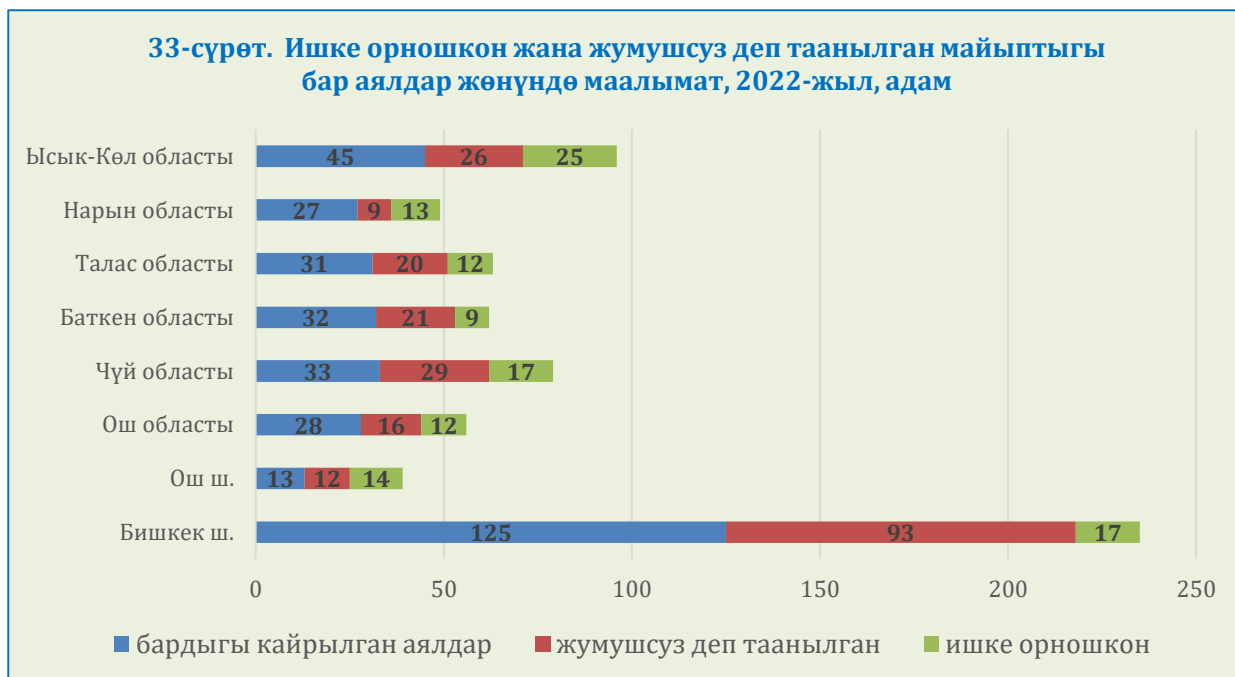
Иш менен камсыз кылуу кызматы тарабынан көрүлүп жаткан чаралардын натыйжалуулугу жөнүндө кайрылган, ишке орношкон жана жумушсуз деп таанылган

¹²⁶ КР Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлигинин Социалдык технологиялар агенттинин сурамына жооп катары 2023-жылдын 10-февралындагы № 14-5-10-1004 каты

¹²⁷ Жалал-Абад областы боюнча маалыматтар таблицанда берилген жок

майыптыгы бар аялдардын санынын катышы күбөлөндүрөт.

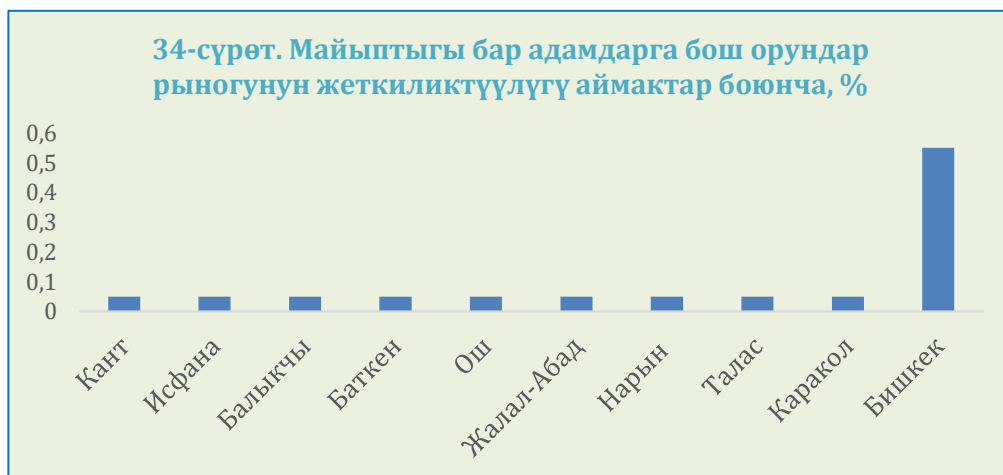
Белгилей кетчү нерсе, башка аймактардан айырмаланып, дал ушул Бишкекте ишке

орношкон жана жумушсуз деп таанылган майыптуулугу бар аялдардын ортосунда эң чоң ажырым белгиленген, жумушсуз деп таанылган жана ишке орношкон аялдардын дээрлик бирдей саны Ысык-Көл областына жана Ош шаарына туура келген (33-сүрөт).

Жалпысынан аялдар жана майыптыгы бар аялдар үчүн, атап айтканда, өзгөчө өз алдынча, иш

менен камсыз кылуу кызматына кайрылуудан тышкары жумушка орношуу мүмкүнчүлүгү тигил же бул бош орундарды сунуш кылган эмгек рыногунан олуттуу көз каранды. Андагы абал

майыптыгы бар адамдар үчүн жагымсыз деп айтууга туура келет.

Муну Google-анкеталоого катышкан майыптыгы бар аялдар да тастыкташты, алардын 17% алар үчүн жашаган жеринде ылайыктуу жумуш жок экенин белгилешти (34-сүрөт).

Ошол эле учурда майыптыгы бар адамдардын саны көбөйсө, алардын ичинен жумушка орношкондордун саны азаят. Пенсиялардын жана жөлөкпулдардын өлчөмүн жыл сайын түзөөгө карабастан, алардын өлчөмү абдан аз, демек, майыптыгы бар аялдарды жумушка орноштуруу жашоо маселесинин контекстинде коюлууда. Муну онлайн

сурамжылоонун жана фокус-топтук талкуунун катышуучулары белгилешти.

Ар кандай баалоолор боюнча эмгекке жарамдуу курактагы майыптардын 80%дан 85%га чейини жумушу жок жана эмгек рыногунан чыгарылган¹²⁸.

Майыптыгы бар аялдар үчүн жумуш орундарынын рыногун аймактык талдоо бош орундарды активдүү жайгаштырган жана майыптыгы бар адамдарды штатка алууга даяр компаниялар негизинен Бишкекте жайгашканын көрсөтүүдө (34-сүрөт). Борбор шаар менен башка шаарлардын ортосунда чоң ажырым байкалат. Борбордон тышкары, калган шаарлар бош орундарды активдүү эмес жайгаштырышат¹²⁹.

Майыптыгы бар адамдар үчүн бош орундар рыногунун түзүмүн талдоо 2019-жылдын январь айынан баштап иш берүүчүлөрдүн арасында эң көп суроо-талапка ээ болгон кесиптик тармактар: маалыматтык технологиялар, интернет, телеком; административдик персонал; персоналды башкаруу; илим, билим берүү; маркетинг, жарнама, PR болуп саналарын көрсөттү (35-сүрөт) .

Жалпысынан, эмгек рыногунун саясатын жана социалдык коргоону талдоого ылайык майыптыгы бар адамдардын укуктарын илгерилетүү боюнча иш-чаралар инклюзияны өнүктүрүүгө жана аларды коомдук жана экономикалык турмушка интеграциялоого өбөлгө түзбөйт¹³⁰.

¹²⁸ 2021-2040-жылдарга Кыргыз Республикасында майыптыгы бар адамдар жана калктын башка аз мобилдүү топтору үчүн “Жеткиликтүү өлкө” мамлекеттик программасынын долбоору. КР Министрлер Кабинетинин сайтында жайгаштырылган маалыматка ылайык, программа 2023-жылдын 10-февралында кабыл алынган жана анын жарактуулук мөөнөтү 2023-2030-жылдарга каралган. Программанын тексти азырынча жарыялана элек.

¹²⁹ https://kaktus.media/doc/392123_na_kakyy_raboty_prinimaut_invalidov_v_2019_gody_spisok.html

¹³⁰ Пекин+25: Пекин декларациясын жана Пекин иш-аракеттер платформасын ишке ашыруу боюнча Кыргыз Республикасынын улуттук сереби. Прогресс жана чакырыктар. – 18-б.

Учурда атайын түзүлгөн жумушка орношуу мүмкүнчүлүктөрү майыптыгы бар бардык аялдардын муктаждыктарын жаба албайт, ал эми майыптыгы бар адамдардын эмгеги колдонулган уюмдар рынокто олуттуу кыйынчылыктарга дуушар болууда.

1937-жылдан бери өлкөдө азиздер жана дүлөйлөр кыргыз коому иштейт, анын өкүлчүлүктөрү республиканын бардык аймактарында бар. Уюмдун базасында тигүү, эмерек цехтери ачылган, айыл чарба жерлери бар ферма бар. Майыптыгы бар адамдар атайын кийим жана форма, шейшеп жана матрастарды тигишет, мектеп парталарын, керебеттерди жана отургучтарды чыгарышат, темир кармагычтарды жасашат жана башкалар.

Бирок коомдун борбордук башкармалыгынын мүчөсү Марат Ташбаевдин айтымында, базардагы мындай буюмдардын атаандаштыгынан улам буйрутмалар менен иш жакшы жүрбөй жатат. Ал башка өлкөлөрдө адатта мамлекет мындай уюмдарды буйрутма менен камсыз кылат деп белгиледи

Булак: <https://cabar.asia/ru/kak-lyudyam-s-invalidnostyu-najti-rabotu-v-kyrgyzstane>

Практика майыптыгы бар адамдарды ишке орноштуруу жаатындагы мыйзамдар декларативдик мүнөзгө ээ экендигин көрсөтүүдө. Жер-жерлерде чиновниктердин майыптыгы бар адамдардын эмгекке болгон укугун камсыз кылууга кызыкчылыгы жок. Ал эми майыптыгы бар адамдардын тандоо боюнча кесипке ээ болуу мүмкүнчүлүгү жок.¹³¹ Майыптыгы бар адамдардын квоталанган жумуш орундарына жумушка орношуу көйгөйлөрү, негизинен, эмгек акысы аз жумушчу кесиптерди сунуш кылган ишканаларга байланыштуу. Иш берүүчүлөр өзгөчө көндүмдөрдү жана концентрацияны талап кылган ишканаларда иштөө өзгөчөлүгүнө байланыштуу майыптыгы бар адамдар үчүн жогорку акы төлөнүүчү кызмат орундарына квота берүүдөн баш тартышат. Мындан тышкары, көпчүлүк иш берүүчүлөр майыптыгы бар адамдар үчүн тиешелүү эмгек шарттарын түзүшпөйт (пандустар, тосмолор, санитардык түйүндөр жана талап кылынган жумуш орундары), ошондой эле коомдук транспортко жетүүдө кыйынчылыктар бар.¹³² Ошентип, көптөгөн жумуш орундарынын инфраструктурасы универсалдуу дизайн принциптерине дал келбейт. Иш берүүчү көбүнчө майыптыгы бар адамдардын өзгөчөлүктөрүн билбейт. Коом эмгек рыногунда майыптыгы бар адамдарды кабыл алууга даяр эмес, майыптыгы бар адамдардын эмгекке жана өз алдынча жашоого укугун камсыздоону эмес, пенсия жана жөлөкпүлдөрдү берүүгө негизделген патерналисттик мамилени өнүктүрүүнү артык көрөт.

КР эмгек мыйзамдарында майыптыгы бар адамдар үчүн жумуш орундарын квоталоого карабастан, жеке бизнес бул чараны сунуштама катары карайт, ал эми мамлекеттик ишканалар жана уюмдар аны дайыма эле сактай бербейт. Уюмдар жана мекемелер тарабынан берилген бардык квоталанган жумуштар жумушсуз адамдарды жумушка орноштурбайт, анткени алардын көпчүлүгүндө бош орундар жөнүндө маалымат жок, жумушка кайрылгандардын билими иш берүүчүлөрдүн талаптарына жооп бербейт,

¹³¹ БУУнун майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча конвенциясын Кыргыз Республикасында ишке ашыруу жөнүндө алгачкы отчет.

¹³² КР Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлигинин Социалдык технологиялар агенттинин сурамына жооп катары 2023-жылдын 10-февралындагы № 14-5-10-1004 каты

иш берүүчүлөр көбүнчө аз айлык акы төлөнүүчү жумуштарды сунушташат жана айрым бош орундарда медициналык каршы көрсөтмөлөр бар.

Жеткиликтүү эмгек рыногун түзүү/майыптыгы бар аялдарды стимулдаштыруу жана алардын жумушка орношуу маселелери боюнча маалымдуулугун жогорулатуу алардын экономикалык алсыздыгын жана социалдык обочолонуу коркунучун азайтат.

Жумуштуулуктун төмөндүгү майыптыгы бар аялдардын аярлуу категориялардын бири болушунун дагы бир себеби. Белгиленгендей, ал бир катар себептер менен түшүндүрүлөт – аялдардын бул тобу үчүн жеткиликтүү жумуш орундарынын жоктугу же жетишсиздиги, бул жумушчу күчүн пайдалануунун мүмкүн эместиги жөнүндө болгон стереотиптер, анын ичинде иш берүүчүлөр майыптыгы бар адамдарды кандайдыр бир мамлекеттик стимулдарсыз (салык жеңилдиктери, субсидиялар) жумушка алууну каалабагандыгы, эмгек рыногунда да, кесиптик билим берүү чөйрөсүндө да жеткиликтүү инфраструктуранын жоктугу, кесиптик билим алууга жеткиликтүүлүктүн төмөндүгү менен шартталган квалификациянын деңгээли ж.б. Ошентип, жакырчылыктан кутулууга жол бербеген “айлампа” түзүлөт.

Майыптыгы бар аялдар үчүн жеткиликтүү эмгек рыногун түзүү үчүн кесиптик реабилитациялоо боюнча бир катар чаралар көрүлүшү керек, ал өзүнө кесиптик багыт берүүнү, кесиптик окутууну, ишке орношууга көмөктөшүүнү, эмгек шарттарын контролдоону камтыйт. Мындан тышкары, майыптыгы бар аялдардын эмгек укуктары боюнча маалымдуулугун жогорулатуу маанилүү, бул эмгек рыногунда аялдардын алсыздыгын азайтууга жардам бере алат¹³³.

Кесиптик жумуштуулук боюнча майыптыгы бар аялдардын активдүү катышуусуна стереотиптик көз караштар тоскоол болот, алар жөн гана жумушка орношуу мүмкүнчүлүктөрүн чектебейт. Бул стереотиптер аялдардын өзүнө кысым көрсөтөт. Бул майыптыгы бар адам дайыма жардамга муктаж деген стереотиптер анын өз алдынчалыгына шек келтирет, ал эч качан толук баалуу жашай албастыгын көрсөткөн изилдөөлөрдүн бирин тастыктады. “Талкуу учурунда дал ушул стереотиптин аркасында майыптыгы бар адамдар жумушка алынбайт деген пикир айтылды. Майыптыгы бар адамдар бул стереотип күн сайын бардыгына жана ар бир адамга (өзүнө, үй-бүлөсүнө, айлана-чөйрөгө) өзүнүн “жөндөмдүүлүгүн” жана өз алдынчалыгын далилдөөгө тийиш экендигин белгилешти”¹³⁴.

Стереотиптердин бар экендигин фокус-топтук талкуунун катышуучулары да тастыкташты, алар жакын адамдар тарабынан да майыптыгы бар аялдардын эмгеги, өзгөчө үйдө иштегендиги көңүл ачуу, “зеригүүнүн дабасы” катары бааланып, алардын акча табууну каалоосу кабыл алынбай турганын белгилешти.

¹³³ Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2016-жылдын 24-октябрындагы № 560 токтому менен бекитилген Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарды реабилитациялоонун мамлекеттик базалык программасы.

¹³⁴ Майыптыгы бар аялдарга жана эркектерге жана айылдык аялдарга карата терс стереотиптерди аныктоо жөнүндө отчет.

6. МАЙЫПТЫГЫ БАР АЯЛДАРДЫН СЕКСУАЛДЫК ЖАНА РЕПРОДУКТИВДИК ДЕН СОЛУГУН КОРГОО. САЛАМАТТЫК САКТОО КЫЗМАТТАРЫНЫН ЖЕТКИЛИКТҮҮЛҮГҮ

6.1. Жандуу окуялар – Укей Мураталиева: “Майыптыгы бар ар бир кош бойлуу аял дарыгерлердин кайдыгер мамилесине дуушар болот”

Майыптыгы бар ар бир кош бойлуу аял дарыгерлердин кайдыгер мамилесине дуушар болот

Активист айым жана “Назик Кыз” коомдук фондунун жетекчиси Укей Мураталиева БШО менен төрөлгөн. Укей бала кезинен эле коом тарабынан четке кагууга дуушар болуп келген – адегенде аны бала бакчага кабыл алышкан эмес, андан кийин апасы кызын мектепке кабыл алуусуна жетишти.

“Алты жашка жакындап калганда апам чуркап, мени мектепке кабыл алыш үчүн сүйлөшө баштады, ал жакта толугу менен баш тартышкан. Ал

This project is funded
by the European Union

тургай мени менен бир нерсе болуп кетсе, эч кандай доомат кылбайм деп тилкат жазып берген. Бирок ошондо да мени кабыл алууга макул болгон мугалим жок болчу. Бүткүл мектептен бир гана мугалим кабыл алууга макул болуп, мен 6 жашымда мектепке кирдим. Класка келгеним эсимде. Менин классым абдан жакшы болчу, алар мага абдан жакшы мамиле кылышчу”, — деп эстейт Укей.

Активист айым өзүнүн балалыгын жана билим алуусун – коом тарабынан түзүлгөн жасалма тоскоолдуктарды жеңүү деп атайт.

“Менин окууга жана адамдык укуктарымды ишке ашырууга болгон аракетимди баатырдыкка теңегенге каршымын. Менин оюмча жагдай башкача болгондо айлана-чөйрө, стереотиптик ой жүгүртүү жана инклюзивдик билим берүүнүн жоктугу жараткан бардык кыйынчылыктарды жеңүүгө туура келмек. Менин мектептеги окуум, университеттеги окуум — бул сен төө эмес экениңдин мезгил-мезгил менен далилдөө”, — дейт Мураталиева.

Укейдин айтымында, адамдар анын майыптыгына ар башкача мамиле кылышат – таксисттер колясканын айынан көрсөтүлгөн дарекке баргысы келбейт, кээ бирөөлөр дайыма кеңеш бергиси келет, башкалары сакайып кетүүнү каалаганда колдоп жатам деп ойлошот, атүгүл активист айымды ибадат кылбагандыктан “ушундай” болуп калды деп күнөөлөгөндөр да бар.

Ооруканаларда майыптыгы бар адамдарга кайдыгер мамиле кылуу өзүнчө көйгөй. Кыргызстанда 96 миңден ашуун аялдын майыптыгы бар.

Көпчүлүк адамдарга медициналык мекемелерге толук жеткиликтүүлүктүн жоктугунан гана эмес, айрым медициналык кызматкерлердин орой мамилесинен улам докторга баруу кыйыnga турат. Гинекологго барганда же кош бойлуулукту пландаштырганда, алардын абалы ого бетер начарлайт.

“Дарыгерлердин оорулуу аял оорулуу балдарды төрөйт деген стереотиптик ой жүгүртүүсү жана күтүүсү бар. Кош бойлуу болгон ар бир майыптыгы бар аял жагымсыз мамилеге дуушар болот. Майыптык – бул жагдай. Бирок, төрөп жаткан аялды майып эмес, аял катары көрө турган дарыгерлерди издөөгө туура келет. Ар бири адатта жеке клиниканы издейт. Сенде миллион акча бар болгондуктан эмес, бизге адамдык мамиле

This project is funded
by the European Union

керек болгондуктан. Андан кийин анализдерди кайда жана канча акчага тапшыруу керектигин издөө керек”, — деп нааразы болот Мураталиева.

Укей кош бойлуу болгон майыптыгы бар аялдарга жардам берет — чындыгында, ал аларды анализ тапшыруудан баштап төрөткө чейинки бардык этаптардан өткөрөт.

“Мен башкалардын кош бойлуулугун коштоп жүргөн жылдары кайда барарымды билем. “Майыптыгы бар аялдар” кыймылы менен биргеликте достук дарыгерлер пулун түздүк. Бир нече жыл мурун биз Адамды репродукциялоо борборунун эң сонун дарыгери — акушер-гинекологу Адашбек Манасбекович Муратбековду таптык”, — деп бөлүштү активист айым кубануу менен.

Активист айым майыптыгы бар кош бойлуу аялдарга жардам берүү — социалдык тармактарга бир нече билдирүү жазуу эмес, бул бүтүндөй стратегия экенин айтат.

“Бул бир айлык жумуш эмес. Кош бойлуулукту толугу менен коштоо керек. Андан кийин төрөт жана төртөттөн кийиник мезгил. Сен бүтүндөй системаны түзүп, бул адам жөнүндө айтып бересиң”, — деп түшүндүрөт Мураталиева.

Социалдык тармактарда майыптыгы бар аялдардын кош бойлуулугу жөнүндө жазуу да коркунучтуу. Жеке билдирүүлөрдө Укейге күйөөсү жана тууганы тууралуу суроолордон баштап, “аны менен кайсы келесөө жыныстык мамиледе болду?” деген сыяктуу кемсинткен билдирүүлөр келет.

“Аны менен жыныстык мамиле кылды дегени кандай? Бул жеке жашоосу бар адам. Менин аялды суракка алууга укугум жок. Бул менин ишим эмес. Бизди эми кош бойлуу суроолор күтүп жатканын түшүнөм. Кудайга шүгүр, азыр жакшы мамиле кылган дарыгерлер жана чет өлкөдөн да колдоо көрсөтүүгө даяр катардагы кыргыз эли бар”, — дейт активист айым.

Ушундай коомдук кысымдан улам кээ бир майыптыгы бар аялдар балалуу болуу идеясынан баш тартышы мүмкүн.

“Айрымдары чыдай албай, бойдон алдырышат. Төрөгөндөр бул этаптан өтүштү — андайлар аз. Бизге жардам сурап кайрылышат жана

This project is funded by the European Union

Биз жардам беребиз, биз алардын канча нерсени башынан өткөргөнүн түшүнөбүз.

Балалуу болууну чечкен майыптыгы бар аялга олуттуу жоопкерчилик жүктөлөт. Ал дароо эле стереотиптерге, стигмаларга, анын кандай адам экендиги жөнүндө божомолдорго дуушар болот. Жана аны аял катары көргөндөр аз. Алар үчүн ал жөн гана акылынан адашкан оорулуу адам. Сен жөнүндө жарым-жартылай аял катары, оорулуу адам катары божомолдоолор талкалайт”, – дейт кайгыруу менен Мураталиева.

Активист айымдын айтымында, кээде дарыгерлер майыптыгы бар аялдарга төрөөгө тыюу салышат, алардын айрымдары мажбурлап стерилизациялоого да дуушар болушат.

“Мындай учурлар бар, бирок мындай окуяга туш болгон бир дагы аял бул жөнүндө эч кимге айтпайт” – деп баса белгилейт ал.

6.2. Үй-бүлөнү пландаштыруу жана контрацепцияга жеткилүүлүк

Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенцияга ылайык катышуучу мамлекеттер, анын ичинде Кыргызстан да гендердик өзгөчөлүктү эске алуу менен саламаттыкты сактоо чөйрөсүндөгү кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу үчүн бардык тиешелүү чараларды көрүүгө милдеттенишет. Албетте, репродуктивдик жана сексуалдык ден соолук жаатында кызмат көрсөтүү үшүл өзгөчөлүккө ээ.

Белгиленгендей, 2015-жылы бардык жарандардын жынысына, майыптыгына жана башка негиздерине карабастан сексуалдык жана репродуктивдик ден соолугун сактоого жана коргоого болгон укугун жарыялаган “Жарандардын репродуктивдик укуктары жана аларды ишке ашыруу кепилдиктери жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамы кабыл алынган. Бул аялдарга репродуктивдик укуктардын кеңири спектрин берет, бирок иш жүзүндө майыптыгы бар аялдар үчүн аларды ишке ашыруу кыйынчылыкка турат. Бул үй-бүлөнү пландаштыруу, диагностикалык жана дарылоо кызматтарын алуу маселелерине да тиешелүү.

Заманбап методдорго аялды стерилизациялоо, эркекти стерилизациялоо, жатын ичиндеги контрацептивдер, инъекциялык эритмелер, эркектердин презервативи, аялдардын презервативи, диафрагма, көбүк, паста кирет.

Булак: Көптөгөн көрсөткүчтөр боюнча кластердик изилдөө: Кыргыз Республикасы, 2018. Негизги жыйынтыктардын статистикалык сүрөттөрү. 11-б

Үй-бүлөнү пландаштыруу контрацепциянын заманбап ыкмалары жана алардын жаш куракка, ден соолуктун абалына, аялдардын муктаждыктарына жана каалоолоруна

жараша жекече тандалышы жөнүндө маалымат алууну гана эмес, ошондой эле бул контрацептивдерге жана аларды тандоо жана колдонуу боюнча кызматтарга жеткиликтүүлүктү да камтыйт.

Кош бойлуулукту алдын алуунун каражаттарынын жеткиликтүүлүгү жана колдонуусу аялдарга жана алардын өнөктөштөрүнө балдардын саны жана алардын төрөлүшүнүн ортосундагы аралыктар жөнүндө өз укуктарын эркин жана жоопкерчилик менен кабыл алууга жана бул үчүн маалыматка, билимге жана каражаттарга ээ болууга мүмкүндүк берет. Заманбап ыкмаларды колдонуу менен үй-бүлөнү пландаштыруу талабын канааттандыруу, акушерлердин начар натыйжалары үчүн кооптуу болгон каалабаган кош бойлуулуктун жана тез-тез кош бойлуулукту алдын алуу менен эненин жана баланын ден соолугуна өбөлгө түзөт.¹³⁵

Үй-бүлөнү пландаштыруу энелердин өлүмүн алдын алат, аялдардын ден соолугуна олуттуу терс таасирин тийгизген бойдон алдыруунун алдын алат. Балким, ушул себептен улам, контрацепция ыкмаларын колдонуу салттуу түрдө аялдарга гана жүктөлөт. Ошондуктан, аялдар каалабаган кош бойлуулукту жана жыныстык жол менен жугуучу инфекцияларды алдын алуу каражаттарын тандоо жөнүндө кабардар болушу керек. Бул жерде контрацептивди тандоо сыяктуу медициналык кызматка жетүү, ошондой эле зарыл болсо, аны орнотууга жардам берүү принципалдуу мааниге ээ (мисалы, жатын ичиндеги спираль же тери астындагы имплант).

Репродуктивдик жана сексуалдык ден соолукту коргоо укугун ишке ашыруу маселелериндеги прогрессти баалоо контрацепциянын контекстинде ТӨМгө жетишүүнүн көрсөткүчтөрү менен, атап айтканда 3.7.1 “Контрацепция каражаттарын колдонгон репродуктивдик курактагы аялдардын үлүшү (15-49 жаштагы аялдардын жалпы санына карата пайыз менен)” көрсөткүчү менен өлчөнөт.

УСКнын сайтында аялдардын жаш курагы, регионалдык компоненти, билим деңгээли жана башка көрсөткүчтөр боюнча маалыматтар бар, бирок майыптык белгилери боюнча алар дезагрегацияланган эмес.

Жалпысынан Кыргызстан боюнча “Контрацепция каражаттарын колдонгон репродуктивдик курактагы аялдардын үлүшү (15-49 жаштагы аялдардын жалпы санына карата пайыз менен)” көрсөткүчү акыркы 5 жылда байкалган төмөндөө тенденциясына ээ (2017-жылы 25,5 % дан 2021-жылы 15 % га чейин)¹³⁶ (36 сүрөт).

Белгилей кетүүчү нерсе, аялдардын заманбап контрацепцияга жеткиликтүүлүгү шаарга караганда

¹³⁵ Кыргыз Республикасында Туруктуу өнүгүү максаттарынын көрсөткүчтөрүнө мониторинг жүргүзүү: 2014-2018. Б., 2019. 49-б.

¹³⁶ Буга Жалал-Абад областы жана Бишкек шаары кирбейт, ал болжол менен бир деңгээлде кармалып турат.

айыл жеринде төмөн. Алсак, айыл жергесинде үй-бүлөнү пландаштыруу боюнча муктаждыктары заманбап ыкмалар менен канааттандырылган 15тен 49 жашка чейинки курактагы аялдардын үлүшү шаардагыга караганда төмөн (68,6 жана 66,7%)¹³⁷. Демек, фертилдүү айылдык аялдар пландаштырылбаган кош бойлуулукка жана ага байланыштуу бойдон алдырууга көбүрөөк дуушар болушат.

Башка жагынан алганда, бир изилдөө¹³⁸ көрсөткөндөй, шаарга караганда айыл жеринде жашаган аялдар “контрацепцияны колдонуу адеп-ахлактык ченемдерге каршы келет” (39,3% жана 31,1%) деген ырастоо макул болушат. Бул билдирүүгө макул болгондордун эң көп пайызы Ош (48,8%) жана Жалал-Абад (43,1%) областтарына туура келет, аларда диний таасир күчтүү, эң азы Талас (8,9%) областына туура келет.

Белгилей кетүүчү нерсе, контрацепцияны колдонууга байланыштуу маалымдуулук көрсөткүчтөрү жана алардын жеткиликтүүлүгү майыптык боюнча бөлүштүрүлбөйт. Ошентип, аялдардын бул категориясына карата чөйрөдөгү прогрессти ишенимдүү көзөмөлдөө мүмкүн эмес.

Аймактык маалыматтарга токтолсок, контрацепция каражаттарын колдонгон 15-49 жаштагы аялдардын эң аз үлүшү салттуу түрдө Баткен областына туура келет жана 2021 – жылы бардыгы 1,1%ды түздү (бул жалпы дүйнөлүк көрсөткүчтөн 13,6 эсе төмөн), эң көп бөлүгү – Бишкек шаарында - 34,4% (жалпы республикалык көрсөткүчтөн 2,3 эсе жогору)¹³⁹. Бул дагы бир жолу Бишкекте бардык аялдар үчүн медициналык мекемелердин жана

контрацептивдерге жеткиликтүүлүк алда канча жеткиликтүү деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет.

Google-анкеталоонун катышуучуларына үй-бүлөнү пландаштыруу маселелери боюнча маалымдуулугун жана контрацепция каражаттарына, гигиена каражаттарына жеткиликтүүлүгүн баалоо сунушталды. 37-сүрөттө көрүнүп тургандай, сурамжылоого катышкан аялдардын көпчүлүгү контрацепциян үзгүлтүксүз

жана акысыз алуу мүмкүнчүлүгү, ошондой эле алардын үй-бүлөнү пландаштыруу муктаждыктары контрацепциянын заманбап ыкмалары менен канааттандырылат деген

¹³⁷ Көптөгөн көрсөткүчтөр боюнча кластердик изилдөө. Негизги жыйынтыктардын статистикалык сүрөтү. Б., 2019. 12-б.

¹³⁸ Коомдун түшүнүгүндөгү гендер. Б., 2016. 95-б.

¹³⁹ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 170-б.

ырастоого макул эмес. Респонденттердин көпчүлүгү үчүн контрацепцияны сатып алуу кыйын.

Жалпысынан 37-сүрөттө көрүнүп тургандай, репродуктивдик ден соолук чөйрөсүндөгү эң жагымдуу жагдай маалымдуулук маселесинде гана турат (буга 51 аял жооп берген), бирок бул сан бул маселеде маалымдалгандыгы менен макул болбогон аялдардын санынан бир аз гана көп (болгону 4 адамга).

Репродуктивдик ден соолуктун дагы бир аспектиси – кош бойлуулукту жасалма жол менен токтотуу маселеси.

“Кыргыз Республикасында жарандардын саламаттыгын сактоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамынын 37-беренесине ылайык мөөнөтү 12 жумадан ашпаган кош бойлуулукту жасалма токтотуу (аборт) операциясы аялдын каалоосу боюнча саламаттык сактоо уюмдарында жүргүзүлөт. Социалдык көрсөткүчтөр болгондо жана аял кааласа мөөнөтү 22 жумадан ашпаган кош бойлуулукту мамлекеттик саламаттык сактоо уюмдарында жасалма токтотууга жол берилет. Медициналык көрсөткүчтөр жана аялдын макулдугу болгондо кош бойлуулукту жасалма токтотуу кош бойлуулуктун мөөнөтүнө карабастан саламаттык сактоо уюмдарында жүргүзүлөт.

Бойдон алдыруу аялдар тарабынан үй-бүлөнү пландаштыруу ыкмасы катары колдонула берет. Айрым учурларда, көп балалуу болуу пландаштырылбаган, кокустан (контрацепциянын натыйжасыздыгынын натыйжасында балалуу болуу же аялдын ден-соолугунун абалына байланыштуу бойдон алдырууга бара албай калуу ж.б.), ага дайыма эле даяр боло бербейт жана көбүнчө алар сергек жашоо образын кармана алышпайт. Айтор, үй-бүлөнү пландаштырууга болгон муктаждык экспоненциалдуу түрдө өсүп жатат.

Булак: КР Акыйкатчысынын (Омбудсменинин) “Аялдардын репродуктивдик укуктарын сактоо” атайын баяндамасы. Б., 2017. 27-б.

Жалпысынан Кыргызстанда аборттордун саны акыркы 5 жылда аздыр-көптүр туруктуу бойдон калууда (карантин жарыяланган 2020-жылды кошпогондо). Ошентип, 2021-жылы 1

000 15-49 жаштагы аялдарга 10,3 аборт туура келген (38-сүрөт). Ошол эле учурда аборттордун жалпы санында медициналык көрсөткүчтөр боюнча аборттордун үлүшү өсүү тенденциясына ээ жана 2021-жылы кош бойлуулукту токтотуулардын 9,4%ын түзгөн (салыштыруу үчүн 2017-жылы ал 5,7%ды түзгөн). Бул ден соолуктун, анын

ичинде репродуктивдик ден соолуктун начарлашынын көрсөткүчү.

Белгилей кетсек, расмий статистикалык маалыматтар өлкөдөгү бойдон алдыруулардын деңгээли боюнча толук картинаны чагылдыра албайт, бул жеке сектордун клиникалары

аборт кызмат көрсөтүүлөрүнөн түшкөн пайданын көрсөткүчтөрүн төмөндөтүү максатында өткөрүлгөн процедуралардын санын атайылап жана билип туруп төмөндөтүшкөн же такыр көрсөтпөгөндүгүнө байланыштуу. Мамлекеттик уюмдарда кызмат көрсөтүүчүлөр клиникалык протокол боюнча кардарлардан талап кылынган бардык анализдердин жоктугунан өткөрүлгөн бойдон алдырууларды каттабайт.¹⁴⁰

Кластердик изилдөө көрсөткөндөй, 15-49 жаштагы аялдардын 9,7% бойдон алдырууга аргасыз болушкан. Аборт жасаткан аялдардын көбү бир гана аборт жасатканын айтышкан (57,8%); 37,3% эки-үч жолу аборт жасашкан жана дээрлик 5% төрт же андан көп аборт жасашкан. Жасалма бойдон алдыруулардын басымдуу бөлүгү Ош (13,2%), Чүй (13,1%) жана Жалал-Абад (12,7%) шаарларында, ошондой эле 29-35 жаштагы (17,4%) аялдар арасында болгон.¹⁴¹ Ар бир бешинчи аял өз жашоосунда аборт жасатат деген маалыматтар бар.¹⁴²

Майыптыгы бар аялдар кош бойлуулукту жасалма жол менен токтотууга канчалык көп кайрылганы жана аны кандай себептер менен жана кимдин таасири менен жасаганы тууралуу статистикалык же ведомство ичиндеги медициналык маалыматтарды табуу мүмкүн болгон жок.

Google-анкеталоонун катышуучуларына кош бойлуулукту токтотууга туура келди беле, эгерде ошондой болсо, бул чечимди ким кабыл алды деген суроо да берилген.

Ошентип, респонденттердин дээрлик төрттөн бири (24%) ар кандай себептерден улам бойдон алдыруу тажрыйбасы болгон. Кош бойлуулукту токтотууга аргасыз болгон аялдардын басымдуу көпчүлүгү (70%) бул алардын өз алдынча чечими деп жооп беришкен.

Төрттөн биринен аз азыраак (22%) бул чечимди алар өз алдынча кабыл албаганын моюнга алышты. Бирдей сандагы аялдар баласын карай албайм деп коркуп, күйөөсү менен чогуу чечим кабыл алышканын айтышты (39-сүрөт).

Майыптыгы бар аялдардын кош бойлуулукту токтотуусунун себептерин тереңирээк талдоо көрсөткөндөй, аялдар өзүнүн өмүрүнө коркунуч туудурбаган дени сак баланы көтөрүү жана төрөө мүмкүнчүлүгү жөнүндө кабардар эмес же контрацепция каражаттарына мүмкүнчүлүгү төмөн. Ошондой эле ал жогоруда айтылган майыптыгы бар аялдардын башка адамдардан көз карандылыгын, ошондой эле финансылык жактан камсыз болушунун төмөндүгүн жана азыркы кырдаалда татыктуу жашоону камсыз кыла албагандыгын көрсөттү,

¹⁴⁰ КР Акыйкатчысынын (Омбудсменинин) “Аялдардын репродуктивдик укуктарынын сакталышы” атайын баяндамасы”. Б., 2017.

¹⁴¹ Көптөгөн көрсөткүчтөр боюнча кластердик изилдөө. Негизги жыйынтыктардын статистикалык сүрөтү. Б., 2019. 13-б.

¹⁴² КР Акыйкатчысынын (Омбудсменинин) “Аялдардын репродуктивдик укуктарынын сакталышы” атайын баяндамасы”. Б., 2017. 16-б.

муну аялдар экономикалык мүмкүнчүлүктөрүнө тиешелүү суроолорго жооп берүүдө да белгилешти. Тилекке каршы, бул алардын майыптыгына байланыштуу басмырлоого дуушар болуп жаткандыгын гана тастыктайт. Оокат кылууну каалап, алар дайыма эле мындай мүмкүнчүлүккө ээ эмес.

Анкеталоонун жүрүшүндө алынган маалыматтар өлкөнүн деңгээлинде түзүлгөн тыянакты гана тастыктайт, ага ылайык үй-бүлөнү пландаштыруу маселелери боюнча каалабаган кош бойлуулукту токтотуу боюнча кайрылган бейтаптарга маалымат

берүүнүн сапаты өтө төмөн бойдон калууда. Эгерде аялдардын баштапкы деңгээлинде бойдон алдыруудан кийин консультация гана эмес, контрацептивдердин өзүн да алуу мүмкүнчүлүгү бар болсо, анда төрөт үйлөрүнүн жана ооруканалардын пациенттерине бойдон алдыруудан кийин контрацепция каражаттары сунушталбайт (алардын жоктугунан) жана контрацепция каражаттарын алуу үчүн алар үй-бүлөлүк дарыгерге жөнөтүлөт. Ушундан улам бейтаптардын бир бөлүгү “жолдон кетип” калышат.

Контрацепцияга карата маалыматтын жоктугу майыптыгы бар аялдар үчүн “оорулуу” маселе болуп саналат, алар менен жолугушуу учурунда “аларга медициналык жардам акысыз жана жеңилдетилген шарттарда көрсөтүлүп жаткандыгы жөнүндө маалымат берилбегендиги, алардын ар бирине зарыл болгон: контрацепция, ЖЖМЖИ жана АИВди алдын алуу, диагностикалоо жана дарылоо, каалабаган кош бойлуулук жана бойдон алдыруу, кош бойлуулукту жана төрөттү жүргүзүү... Майыптыгы бар аялдар менен кыздарды стигматизациялоо жана кош басмырлоо дагы бар, алардын сексуалдык зомбулукка, сексуалдык одоно келеке, шалаакылыкка жана туура эмес мамилеге кабылуу коркунучу жогору...”¹⁴³. Ошондуктан ушул жана башка көйгөйлөрдү чечүү боюнча системалуу иштерди жүргүзүү керек.

Майыптыгы бар аялдарды сурамжылоо көрсөткөндөй, ВИЧ/СПИДдин жана жыныстык жол менен жугуучу инфекцияларды алдын алуу боюнча чаралар жөнүндө маалымдуулук маселеси да көйгөй бойдон калууда. Респонденттердин жарымы гана (51%) бул маселелер боюнча кабардар экенин айтышкан. Өзүнүн маалымдуулугун жарым-жартылай аялдардын 28% баалашты, бул маселеде аялдардын бештен бири (21%) кабардар эмес. Мүнүн баары,

¹⁴³ Майыптыгы бар аялдардын жана кыздардын репродуктивдик саламаттык боюнча кызматтарга жеткиликтүүлүгү
https://kaktus.media/doc/429405_dostyp_jenshin_i_devyshek_s_invalidnostuk_yslygam_po_reprodyktivnomu_zd_ovu.html

тагыраак айтканда, аялдардын жетишсиз маалымдуулугу алардын АИВ жана ЖЖМЖИ болгон алсыздыгын гана көрсөтүп турат.

6.3. Репродуктивдик жана сексуалдык укуктарды ишке ашыруудагы тоскоолдуктар. Табулар жана стереотиптер

Майыптыгы бар аялдар үчүн олуттуу көйгөй болуп объективдүү инфраструктуралык тоскоолдуктар саналат. Лифттердин, пандустардын, жабдуулардын (атайын гинекологиялык креслордун, дивандардын) жоктугунан, гигиеналык процедураларды жүргүзүү жана табигый керектөөлөрдү жөнөтүү мүмкүнчүлүгүнөн улам текшерүү жана дарылоо мүмкүн болбой калат. Маммография дээрлик

жеткиликсиз бойдон калууда, кольпоскопиялык изилдөө олуттуу кыйынчылыктарды жаратат. Мында аялдардагы бардык рак ооруларынын түзүмүндө эмчек безинин рак оорусунун үлүшүнө учурлардын бештен бир бөлүгү (20,2%) туура келет, жатын моюнчасынын жана жатын денесинин рак оорусунун үлүшүнө болжол менен ушундай эле сан (18%) (41-сүрөт).¹⁴⁴

Онлайн анкетанын катышуучуларынан репродуктивдик ден соолук кызматтарын алган же ала турган мамлекеттик/муниципалдык жана жеке медициналык мекемелердин физикалык жеткиликтүүлүгүн баалоо сунушталды. Тактап айтканда, төмөнкү мүнөздөмөлөр бааланган:

- Мекеменин жанындагы аймак
- Имаратка кирүү/чыгуу: пандустун болушу
- Имаратка кирүү/чыгуу: кармагычтардын болушу
- Жардам чакыруу баскычтарынын болушу
- Имараттын ичинде жүрүү жолдору. Бүктөлүүчү жана үстү кайра ачылма пандустар, рампалар, аппараттар
- Имараттын ичинде жүрүү жолдору. Имараттар үчүн тактилдик плитка жана ички багыттоочу тилкелер.
- Санитардык түйүндөр (жеткиликтүү ажатканалар)
- Маалымат такталарын кошо алганда, объекте, бардык аймактарда маалыматтын жеткиликтүүлүгү
- Мекеменин гидравликалык гинекологиялык креслор менен жабдылышы

¹⁴⁴ Кыргыз Республикасында калктын саламаттыгы жана саламаттыкты сактоо: 2015-2019. Б., 2020. 105-б.

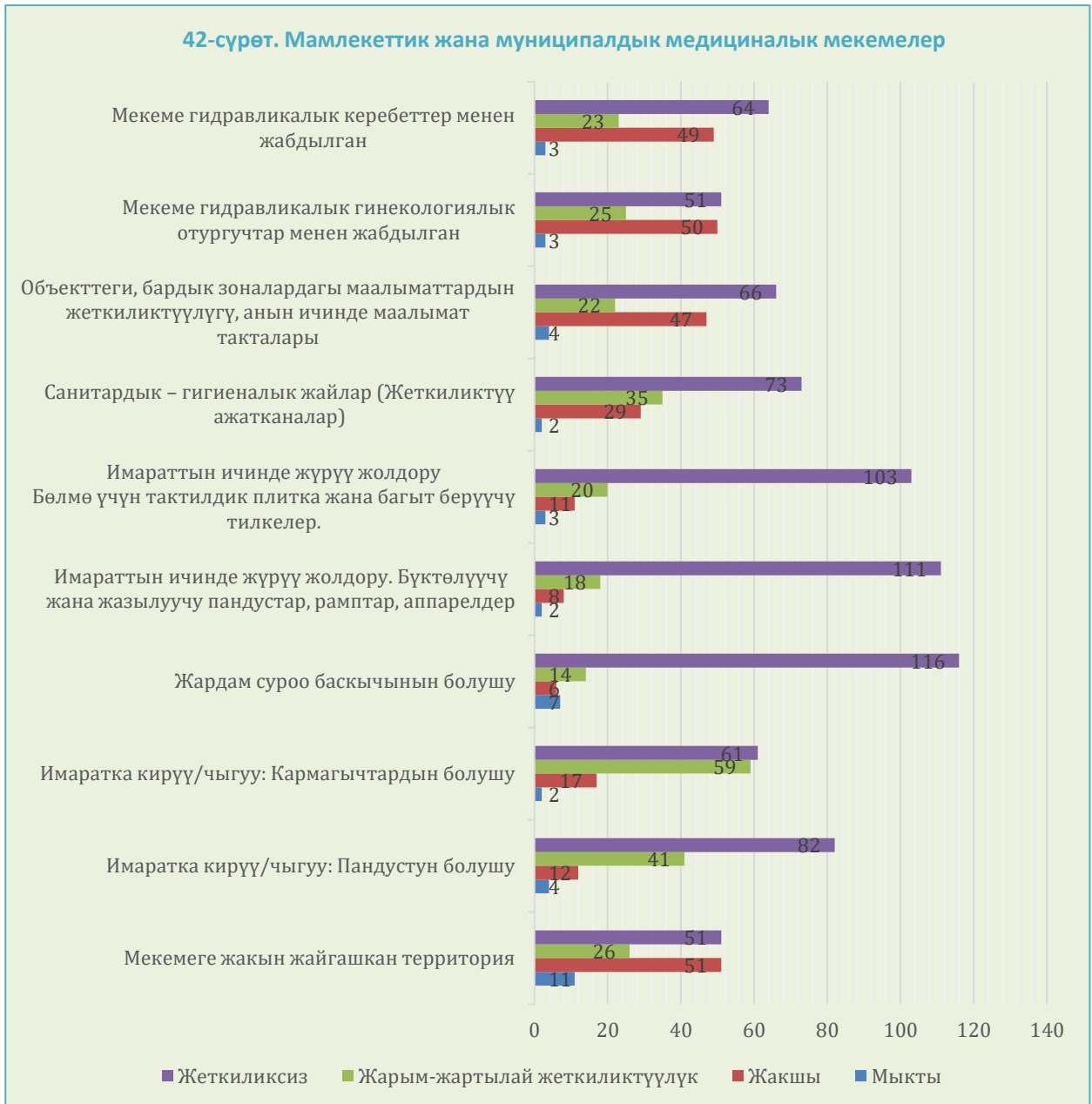
This project is funded by the European Union

- Мекеменин гидравликалык керебеттер менен жабдылышы

42 жана 43-сүрөттөрдө көрүнүп тургандай, медициналык мекемелер мыкты жабдылган деп бааланган эмес.

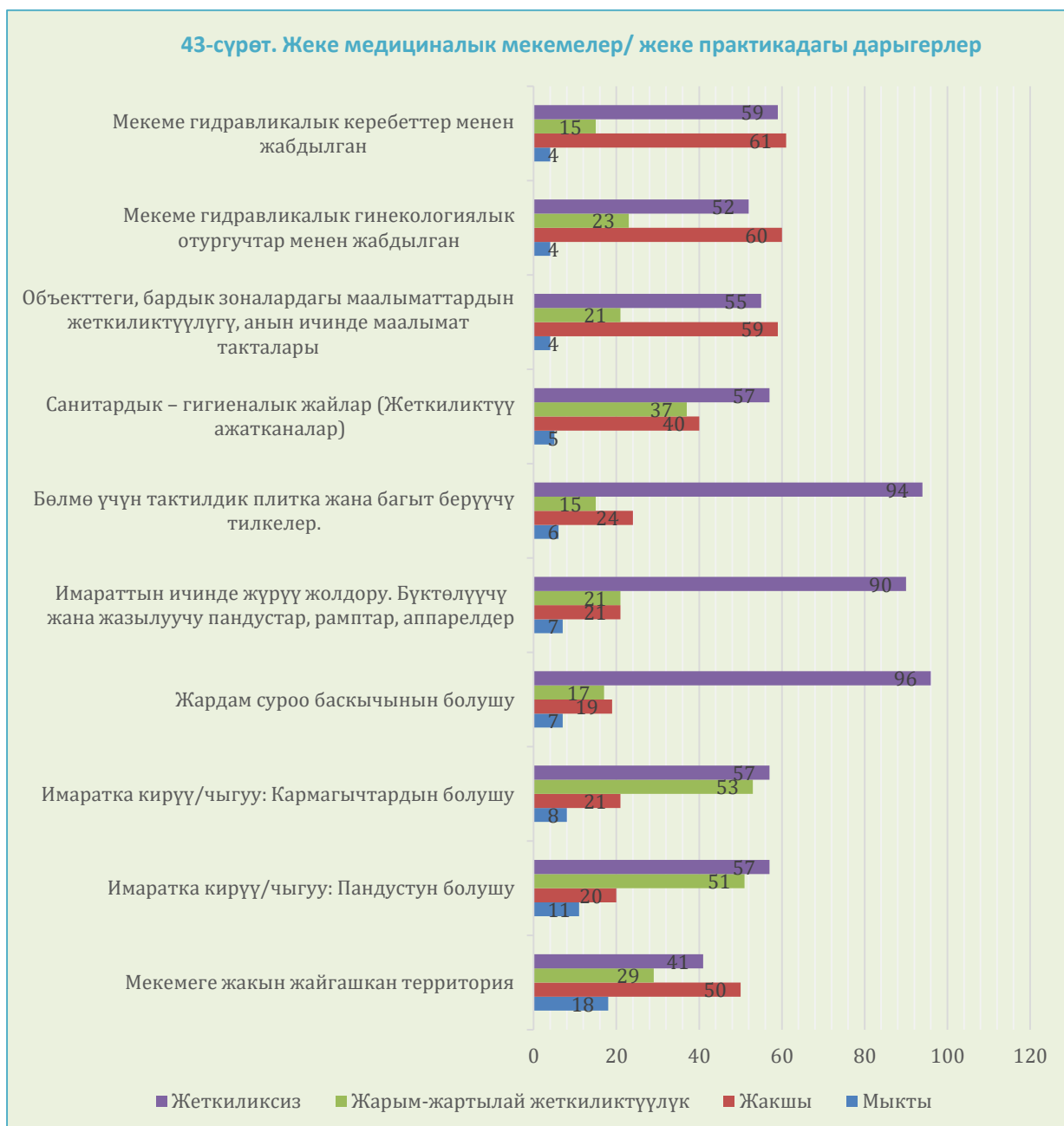
Алсак, мамлекеттик жана муниципалдык саламаттыкты сактоо мекемелеринде баалоо сунуш кылган бардык мүнөздөмөлөр бардык жооптордо “жеткиликтүү эмес” деп бааланган. Респонденттердин бирдей сандагы аймактын жеткиликтүү болушу гана

“жеткиликтүү эмес” жана “жакшы” деп бааланган. “Жакшы” жана “жеткиликтүү эмес” деген жооптордо бир аз айырмачылык мекеменин гидравликалык гинекологиялык отургучтар менен жабдылышы, ошондой эле имаратка Кируу/Чыгуу: кармагычтардын болушу сыяктуу мүнөздөмөлөргө ээ болду.

Эң жеткиликтүү эмес (көпчүлүк аялдар “жеткиликтүү эмес” деген баа беришкен) жардам чакыруу баскычтарынын болушу, имараттын ичинде жүрүү жолу болгон.

Мамлекеттик / муниципалдык саламаттыкты сактоо мекемелериндегидей эле, жардам чакыруу баскычтарынын болушу жана имараттын ичинде жүрүү жолдору жеке мекемелерде жеткиликтүү эмес болуп чыкты. Калгандарда, баалар болжол менен бирдей: эң жеткиликтүү (“мыкты” деген баа) көпчүлүк респонденттер тарабынан мекеменин жанындагы аймакка берилген. Ошондой эле абдан жогору жеке медициналык мекемелердин маалымат жеткиликтүүлүгү бааланган (43-сүрөт).

Изилдөөлөрдүн бири¹⁴⁵ майыптыгы бар адамдар үчүн алардын жашаган жеринде квалификациялуу медициналык жардам алуу көйгөй экенин көрсөттү. Респонденттердин

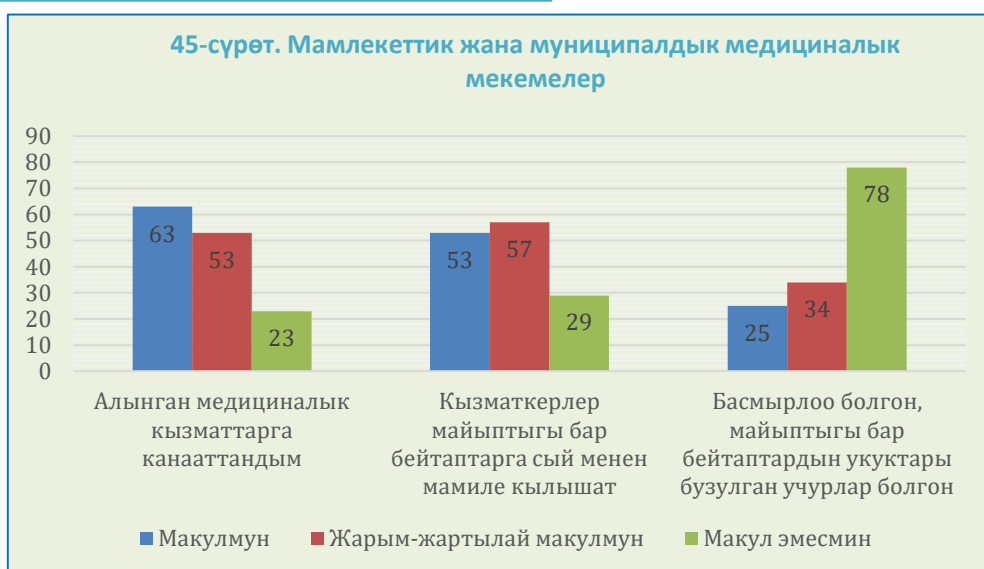
¹⁴⁵ Аярлуу жаштардын Кыргыз Республикасындагы негизги кызматтарга жеткиликтүүлүгү: “эч кимди четте калтырбоо” принцибин ишке ашыруу боюнча изилдөө үчүн сурамжылоонун жыйынтыктары боюнча отчет. Б., 2021. С. 84-б.

22,34% медициналык жардам алуу үчүн башка шаарга, ал эми 13,88% башка регионго кайрылууга аргасыз болгонун белгилешти. 12,58% үчүн медициналык кызматтар коммерциялык медициналык мекемелерде гана жеткиликтүү. Негизги себептер катары респонденттер алардын ооруларын спецификалык дарылоонун жоктугун (40,69%) жана жашаган жери боюнча медициналык кызматтын сапатынын жетишсиздигин (26,84%) аташкан. Респонденттердин көпчүлүгүнүн пикири боюнча (35,7%) медициналык адистер вариативдик жеткиликтүүдө - бир нерседе жеткиликтүү, ал эми бир нерседе жок. Респонденттердин 10,81% бардык негизги медициналык адистер аларга жеткиликтүү эмес экенин белгиледи.¹⁴⁶

Квалификациялуу медициналык жардам алуу көйгөйү майыптыгы бар аялдардын репродуктивдүү ден соолук маселелери боюнча кайда же кимге кайрылышына таасир этет. 44-сүрөттөн көрүнүп тургандай, аялдардын көбүрөөк пайызы кээде медициналык мекемелерге кайрылышат, мамлекеттик жана

муниципалдык, артыкчылыктуу жооп “көп”, ал эми жеке мекемелерге жооп “эч качан” же “кээде” болгон. Аялдар туугандарына же тааныштарына да “кээде” кайрылышат, ал эми элдик медицинага да кайрылышат. Мунун бардыгы мамлекеттик жана муниципалдык мекемелер жалпысынан физикалык

жеткиликтүүлүк жана сый мамиле жагынан, ал эми жеке мекемелер – кызмат көрсөтүүлөргө баа жагынан жеткиликтүү эмес деп божомолдоого мүмкүндүк берет.

¹⁴⁶ https://kyrgyzstan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/dostup_uyazvimoy_molodezhnik_k_klyuchevym_uslugam_v_kr_ru.pdf

Алсак, Google-анкеталого катышкан аялдарга репродуктивдик ден соолук чөйрөсүндө кызмат көрсөтүүчү медициналык мекемелердин физикалык жеткиликтүүлүгүнөн тышкары, бул кызматтардын сапатына персоналдын сый мамилеси жана майыптыгы бар бейтаптарга карата басмырлоо учурлары көз карашынан, ошондой эле көрсөтүлгөн медициналык кызмат көрсөтүүлөргө канааттангандыгын баалоо сунушталган.

45 жана 46-сүрөттөрдө көрсөтүлгөндөй, алынган кызматтарга канааттануусун көпчүлүк аялдар мамлекеттик жана муниципалдык саламаттыкты сактоо мекемелерге, ошондой эле жеке мекемеге карата билдиришкен.

Кызматкерлердин сый мамилесине токтолсок, баа берүүдө кырдаал ар кандай экенин

билдирет. Ошентип, болжол менен бирдей сандагы аялдар мамлекеттик жана муниципалдык мекемелерде медициналык кызматкерлер майыптыгы бар бейтаптарга

карата мындай сый мамилени көрсөтүшөт деп “жарым-жартылай макул” же “макул”. Жеке мекемелерге жана жеке практикадагы дарыгерлерге тийиштүү бул жооптордун айырмасы олуттуу (45, 46-сүрөттөр).

Майыптыгы бар аялдарга карата басмырлоо боюнча респонденттердин басымдуу көпчүлүгү басмырлоо болуп жатканына макул эместигин белгилешти (45, 46-сүрөттөр).

Белгилей кетчү нерсе, фокус-топтук талкуунун жүрүшүндө алынган пикирлер Google-анкеталоодон алынган жоопторго дээрлик карама-каршы болгон. Оффлайн талкуунун катышуучулары жалпысынан саламаттыкты сактоо мекемелеринин дээрлик толук жеткиликсиздигин, ошондой эле мамлекеттик жана муниципалдык саламаттыкты сактоо мекемелериндеги персоналдын сыйпайы эмес жана басмырлоочу мамилелерин белгилешти, ал эми жеке мекемелерд – сый мамиле болгонун белгилешти.

Позитивдүү нерсе, майыптыгы бар аялдарга карата ар кандай медициналык процедуралар жана дарылоо курстары көпчүлүк учурларда алардын эркин макулдугу менен гана жүргүзүлөт (139 аялдын ичинен 126 аял жооп берди). Бирок ошол эле сурамжылоодо бир аял боюнча түшүп калганда анын макулдугусуз стерилизацияланганын мойнуна алган.

Медициналык кызматкерлердин жана медициналык мекемелердин жеткиликтүүлүгүнөн тышкары, репродуктивдик жана сексуалдык ден соолукту сактоо жана чыңдоо ыкмалары жөнүндө маалымдуулукка бул теманы талкуулоонун, үй-бүлөнү пландаштыруунун жана контрацепциянын натыйжалуу жана коопсуз каражаттарын тандоонун, жыныстык жол менен жугуучу инфекцияларды алдын алуунун айланасындагы тыюулар да таасир этет. Бул тема майыптыгы бар аялдар үчүн дагы тыюу салынган, анткени алардын сексуалдык жана репродуктивдик укуктары алардын чөйрөсү (үй-бүлө мүчөлөрү, туугандары жана тааныштары) гана эмес, медициналык адистер тарабынан да толугу менен эске алынбайт. Майыптыгы бар аялдар менен өз ара аракеттенүүдө алар дарыланууга гана муктаж болгон жыныссыз оорулуу жарандар деген медициналык мамиле басымдуулук кылат жана сакталат.¹⁴⁷

Буга байланыштуу кош бойлуулукка жана төрөткө байланыштуу кайрылган майыптыгы бар аялдарга карата медициналык кызматкерлердин мамилесин өзгөртүү боюнча иштерди жүргүзүү өтө маанилүү. Буга КРдин CEDAW комитетинин бешинчи мезгилдүү баяндамасына карата альтернативдик отчетто да басым жасалган, анда медициналык жардам гана көрсөтпөстөн, тобокелдиктердин жана алардын кесепеттеринин алдын алуу менен сексуалдык жана репродуктивдик ден соолук маселелери боюнча натыйжалуу жана өз убагында маалымат жана консультация берүүгө жөндөмдүү, аялуу топтордогу жаштар жана өспүрүмдөр, аялдар жана кыздар менен иштөө үчүн гендердик сезимтал медициналык кадрларды тиешелүү даярдоону камсыз кылуу сунушу берилген.

Буга фокус-топтун катышуучулары да көңүл буруп, республикалык төрөт үйлөрүнүн биринин кызматкерлери менен тиешелүү тренингдерди өткөргөндөн кийин деле абал олуттуу өзгөрбөгөнүн өкүнүү менен белгилешти. Дагы эле майыптыгы бар кош бойлуу аялдар төрөт үйүнө, мамлекеттик жана муниципалдык саламаттык сактоо уюмдарынын акушер-гинекологдоруна кайрылууда чоң кыйынчылыктарга жана басмырлоого дуушар болушат. Андан тышкары, дарыгерлер мындай аялды эне болуудан баш тартууга чакырышат.

Булак: Фокус-топтук талкуулоо (февраль, 2023ж.).

Жеке медициналык мекемелерге кайрылганда гана (алар экономикалык жана физикалык жактан өлкөнүн бардык жашоочуларына, айрыкча айыл жергесине жеткиликтүү эмес), аялдар сапаттуу кызматтарды жана сый мамилени алышат.

Майыптыгы бар аялдардын энеликке каршы медициналык кызматкерлердин негизги аргументтери келечектеги балдардын жана энелердин ден соолугуна коркунуч келтирилген. Жакырчылык, жумуштун жоктугу, пенсиянын аздыгы, саламаттыкты сактоо кызматкерлери тарабынан эне болуу коркунучу катары каралат. Сурамжылангандар ошондой эле көпчүлүк ФАП жана төрөт борборлорунун майыптыгы бар аялдардын муктаждыктарына туура келбегендигин айтышты. Ошол эле учурда, бир интервьюда

¹⁴⁷ Пекин+25: Пекин декларациясын жана Пекин иш-аракеттер платформасын ишке ашыруу боюнча Кыргыз Республикасынын улуттук сереби. Прогресс жана чакырыктар. 18-б.

дарыгер алардын үюмундагы бардык стереотиптерге карабастан майыптыгы бар аялдар байкалган жана төрөгөн мисалдарды келтирди.

“Мен ДМЧ аялдар төрөбөшү керек деген стереотип менен макул эмесмин. Айрым майыптарда аял дени сак бала төрөй алат. Бизде ЦШО менен бир нече аял дени сак балдарды өздөрү төрөшү, ВИЧ менен ооруган аялдар да дени сак балдардын энеси болуп калышты. Ошол эле учурда апасы майып болгон үй-бүлө бар, анын үч баласы дагы көйгөйлөр менен, алар социалдык коргоо каттоосунда, бирок күйөөсү менен биргелешип балдарын тарбиялап жатышат. Балалуу болуу ар бир адамдын укугу, биз дарыгерлер аларды чектей албайбыз. Эгерде медициналык көрсөткүчтөр боюнча бойдон алдыруу талап кылынса, анда биз сунуштайбыз, бирок ушундай учурларда аялдар макул болбой койсо дагы болот, бул алардын укугу.”

Булак: Майыптыгы бар аялдар менен эркектерге жана айылдык аялдарга карата терс стереотиптерди аныктоо боюнча отчет. – Б., 2018.

“Мага кош бойлуу аял эмес, оорулуу адамдай мамиле жасалды. Консилиумда дарыгерлер төрөт үчүн жоопкерчиликти өздөрүнө албаганын айтышты, төрөттүн жыйынтыгы боюнча бардык жоопкерчиликти өзүм алышым керек экенин айтты”.

Булак: БУУнун майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча конвенциясын Кыргыз Республикасында ишке ашыруу жөнүндө алгачкы отчет.

Кесипкөй медициналык чөйрөдө майыптыкка карата медициналык мамиле үй-бүлөлүк, медициналык эмес деңгээлдеги бир жактуулукту жана стереотиптерди гана колдойт. Бул стереотиптер майыптыгы бар аялдардын никеге туруу маселелерине гана эмес, алардын сексуалдык жашоосуна жана түкүм улоо мүмкүнчүлүктөрүнө да тиешелүү. Ошентип, бир изилдөөлөрдүн жыйынтыгы “респонденттердин көпчүлүгү майыптыгы бар аял майыптыгы бар эркекке турмушка чыкканы жакшы деп” эсептешкенин көрсөттү. Ал эми майыптыгы бар эркекке кадимки, майып эмес аялга үйлөнүү сунушталат. Ошентип, аялдар майыптыгы жана жынысы боюнча эки жолу басмырланат. Ар бир алтынчы респондент майыптыгы бар аялдар дени сак балалуу боло албайт деп ишенишет, ошондуктан аларга балалуу болууга тыюу салуу керек (15-16%) деп эсептешет. Аялдар эркектерге караганда 1,5-2 эсе көп ден-соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын дени сак балалуу болуу мүмкүнчүлүгү жөнүндө стереотиптерди алып жүрүүчүлөр болуп саналат. Ар бир онунчу респондент майыптыгы бар адамдардын сексуалдуулугун четке кагып, майыптыгы бар аялдар интимдик мамилеге муктаж эмес деп эсептешет”.

Майыптыгы бар аял дени сак балалуу боло албайт, ал тургай төрөөгө тыюу салынышы керек деген эң кеңири таралган стереотиптер балалуу болуу укугун, репродуктивдүү эркин тандоо укугун чектөөгө гана эмес, негизинен майыптыгы бар аялдарды кем баалуу категориясына киргизет. Колдоонун салыштырмалуу төмөн көрсөткүчтөрүнө карабастан (9-16%), бул стереотиптер майыптыгы бар адамдардын жашоосуна жана психологиялык абалына өтө терс таасирин тийгизет.

Белгилей кетчү нерсе, сурамжылоого катышкандардын олуттуу үлүшү (21%га чейин) чечүү кыйынга турат – алар келтирилген стереотиптерди колдойбу же жокпу,

респонденттердин талкууланып жаткан маселелер боюнча адекваттуу маалыматтарынын жетишсиздигин, ошондой эле аларга чынчыл жооп берүү кыйын болгонун күбөлөндүрөт.¹⁴⁸

Фокус-топтук талкуулардын майыптыгы бар катышуучулары майыптыгы бар адамдар дени сак балдарды төрөй албайт деген стереотиптин бар экенин тастыкташты. Алардын ою боюнча бул стереотипти көпчүлүк учурда майып аялдарга карата медициналык адистер тарабынан келтирилет.

Булак: Фокус-топтук талкуу (февраль, 2023).

Бул стереотиптерди жеңүү жана медициналык ыкманы эмес, адам укуктарынын негизинде майыптыкка карата мамилени киргизүү үчүн стереотиптерди жеңүү бөлүгүндө калк менен гана эмес (анын ичинде ММКнын жана билим берүү чөйрөсүнүн мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу менен), ошондой эле медициналык персоналдын өзү менен да иштөө маанилүү. Бул жөн гана майыптыгы бар аялдарга акушердик-гинекологиялык жардам көрсөтүүнүн методикалык жана техникалык өзгөчөлүгү бөлүгүндө эмес, анын этикалык жана укуктук аспектилери, бейтаптарга алар үчүн жеткиликтүү тилде маалымат берүү жана консультация берүү жолдору боюнча иш болушу керек. Ошондо гана медициналык кызматтын тобокелдик-пайда катышын, көрсөтмөлөрдү жана каршы көрсөтмөлөрдү билүүнүн негизинде майыптыгы бар аялдар маалыматтуу чечимдерди кабыл ала алышат, өздөрүнүн репродуктивдүү тандоосун жүзөгө ашыра алышат, ал эми кабыл алынган чечимдер үчүн коомчулук жана жакын чөйрө тарабынан соттолбойт жана стигматизацияланбайт. Албетте, бул иш-чаралардын бардыгы майыптыгы бар аялдар үчүн сексуалдык жана репродуктивдик ден соолук кызматтарын көрсөткөн медициналык мекемелерди инклюзивдүү жана жеткиликтүү кыла турган инфраструктуралык өзгөрүүлөрдүн фонунда жүргүзүлүшү керек.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын мыйзамдары майыптыгы бар аялдарга бардык репродуктивдик жана сексуалдык укуктардын толук топтомун бирдей ыйгаргандыгына карабастан, мажбурлап стерилизациялоого жана бойдон алдырууга мажбурлоого тыюу салат, контрацептивдерди колдонууга укук берет, иш жүзүндө майыптыгы бар аялдар аларды ишке ашырууда басмырлоого дуушар болушат.

Майыптыгы бар аялдар өздөрү, айлана-чөйрөсү, медициналык кызматкерлер бул чөйрөдөгү стереотиптерге кабылышат. Майыптыгы бар адамдарга карата бейкалыс пикирдин жана басмырлоонун таралышы, ошондой эле алардын кадимки социалдык байланыштан канчалык деңгээлде четтетилиши алардын көпчүлүгү үчүн медициналык эле эмес, психологиялык жана социалдык көйгөйлөрдү жаратат.

Майыптыгы бар аялдарга, өзгөчө репродуктивдик ден соолук чөйрөсүндө медициналык жардам көрсөтүүгө карата стереотиптерди жоюу боюнча чараларды көрүү алардын басмырлоого болгон алсыздыгын төмөндөтүүгө мүмкүндүк берет.

¹⁴⁸ Майыптыгы бар аялдар менен эркектерге жана айылдык аялдарга карата терс стереотиптерди аныктоо боюнча отчет. 38-39-б.

This project is funded
by the European Union

*“InKoot - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомдун
өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү” долбоору*

7. АЯЛДАРГА САЯСАТКА КАТЫШУУНУН ЖЕТКИЛИКТҮҮЛҮГҮ

- 7.1. **Жандуу окуялар – Айнура Телеушева: “Майыптыгы бар адамдар бардык аярлуу темаларды билишет жана парламентте башкаларга караганда көп нерсени жасай алышат”**

Майыптыгы бар адамдар бардык аярлуу темаларды билишет жана парламентте башкаларга караганда көп нерсени жасай алышат

Айнура Телеушева маданият жана искусство чөйрөсүндө инклюзия менен алектенген “Love-Life” коомдук фондун жетектейт.

Ал бала кезинде апасы менен бирге кырсыкка учурап, майып болуп калган. Айнура омуртканын компрессиялык кысылышынан жабыркап, ал эми апасы каза болгон. Майыптык Айнурага жогорку билим алууга, ар кандай тармактарда иштөөгө, сонун бала төрөөгө, унаа айдаганды

This project is funded
by the European Union

үйрөнүүгө, жада калса парламентке талапкерлигин коюуга тоскоол болгон жок.

Айнура мектепте окуган эмес – ага мугалимдер өздөрү келишкен, бирок ал КМКТАУга дизайнер-архитектор адистигине тапшырууга жетишкен.

“Мен окуш үчүн лифт иштетилген. Мен 6 жыл окудум, досторум көп болчу. Мен дизайнер болуп иштеген жокмун, анткени мүмкүнчүлүк жок экендигин түшүндүм. Дизайнер иштеп жатканда, ал курулуш аянтчасында болушу керек, жабдууларды сатып алышы керек, барып турушу керек. Бизде баары жеткиликтүү эмес. Ошондуктан мен башка нерсени издеп, социалдык жашоону таптым”, – дейт Телеушева.

Телеушева ар кандай тармактарда иштөөгө жетишкен – өзгөчө муктаждыгы бар адамдар ыңгайсыздыктар менен көп кездешет. “Майыптыгы бар адамдарга иштегиси келген жумушту табуу абдан кыйын. Ооба, майыптыгы бар адамдар үчүн квоталар бар, бирок жумуш орундары ыңгайлаштырылган эмес”, — деп кошумчалайт ал.

Азыр Айнура майыптыгы бар адамдардын укугун коргоо менен алектенет – ал өзгөчө муктаждыгы бар адамдарды коомго интеграциялоо боюнча долбоорду координациялайт.

“Биз мамлекеттик кызматкерлерге, медицина кызматкерлерине жана укук коргоо органдарына майыптык деген эмне экенин түшүнүш үчүн тренингдерди өткөрөбүз. Бул оору эмес, физикалык абал жана майыптыгы бар адамдар иштей алат. Майыптыгы бар адамдарды жалдоодо, аларга керектүү шарттарды түзүүдө ушул факторлорду эске алыш үчүн. Ошондой эле кантип туура мамиле кылууну үйрөтөбүз. Көптөгөн майыптыгы бар адамдар медициналык мекемелерге, укук коргоо органдарына кайрылышат – аларга орой мамиле жасалган учурлар көп болот. Өзгөчө медициналык органдарда, мамлекеттик ооруканаларда жана укук коргоо органдарында шалаакылык менен мамиле жасалып, ал тургай майыптыгы бар адамдардан арызды да кабыл алыпшпайт”, — дейт Телеушева.

Майыптыгы бар адамдардын көйгөйлөрүн жогорку деңгээлде чечүү үчүн Айнура Телеушева 2022-жылы парламентке талапкер болгон.

This project is funded
by the European Union

“Мен “Ынтымак” партиясынан ат салышкам, бирок жетиштүү добуш алган жокмун. Мен азыр күтүү тизмесиндемин. Квота болгондуктан, партия мага кайрылып, аял катары да, майыптыгы бар адам катары да бир нече позицияны жаптым. Алар мага талапкер болуумду сунушташты, мен макул болдум. Бул абдан кыйын болду. Мен жолугушууларга барганда адамдар мени эч нерсе кыла албаган адам катары карашканына туш болдум. Мени биринчи жолу көргөндө ошентип ойлошту. Бирок кийин мен пенсионерлер менен, майыптыгы бар адамдар менен, энелердин бакубаттуулугу үчүн, майыптыгы бар адамдар үчүн бардык шарттар жана квоталар болушу үчүн иштейм деп айта баштадым. Алар уга башташты. Мен чоң ийгиликтерге жетиштим деп эсептейм. 820 добуш алдым. Майыптыгы бар адамдарга мындай санда добуш алуу кыйынга турат”, — дейт Айнура.

Телеушева кайрадан парламентке талапкерлигин коюуну пландап жатат, анткени анын пикири боюнча өкмөттө жана Жогорку Кеңеште майыптыгы бар адамдар сөзсүз түрдө болушу керек.

“Мен коом менен иштешип, майыптыгы бар адамдар бардык аярлуу темаларды билерин жана парламентте башка адамдарга караганда көп нерсе кыла аларын түшүндүрүш керек экенин түшүндүм, анткени алар дайыма көйгөйлөргө дуушар болушат” — деп ойлойт Айнура.

7.2. Майыптыгы бар аялдар шайлоочу катары

Кыргыз Республикасында эч ким жынысы жана майыптыгы боюнча басмырлоого кабылышы мүмкүн эмес деген конституциялык ченемдин негизинде шайлоо мыйзамдары

өлкөнүн жарандарынын референдумдарга жана шайлоолорго катышуу укуктарын камсыз кылуу механизмдерин камтыйт.

Google-анкеталоого катышкандардын жоопторунан көрүнүп тургандай, шайлоочу катары шайлоого катышуу мүмкүнчүлүгү чектелген аялдар үчүн эң жеткиликтүү роль болуп саналат (47 сүрөт). Алсак, респонденттердин басымдуу көпчүлүгү (95 адам) акыркы 5 жылда шайлоолорго жана референдумдарга катышкан.

Майыптыгы бар шайлоочулардын добуш берүү үчүн шарттарын түзүүгө кыйла деталдуу талаптарга карабастан, шайлоо жана

жалпы элдик добуш берүүлөргө катышуу укугуна баарынан мурда инфраструктуралык тоскоолдуктар¹⁴⁹, ошондой эле маалыматтын жеткиликтүүлүгү, тилдин же маалыматты түшүнүктүү түрдө алуудагы кыйынчылыктар тоскоол болуп жатканын моюнга алууга туура келет.

Бирок, БШК башка мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жана өкмөттүк эмес сектордогу уюмдар менен кызматташыкта бул тоскоолдуктарды жеңүү боюнча кадамдарды жасоодо.

Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясынын (мындан ары – БШК) катында белгиленгендей, майыптыгы бар адамдардын укуктарын камсыз кылуу боюнча мыйзамдарды ишке ашыруу боюнча практикалык чараларды иштеп чыгуу максатында БШКда майыптык статусу бар жарандардын шайлоо укуктарын ишке ашырууну өркүндөтүү боюнча жумушчу топ түзүлгөн, ал жыл сайын иш-аракеттердин планын иштеп чыгат, анын ичинде башка мамлекеттик органдардын катышуусун жана ишке ашыруу башка мамлекеттик органдардын катышуусун караштырат. БШК майыптыгы бар шайлоочулар үчүн шайлоо участкаларынын жеткиликтүүлүгүн мониторинг жүргүзүп турат.

Майыптыгы бар жарандардын шайлоо укуктарын ишке ашыруу үчүн БШК тарабынан төмөнкү чаралар каралган:

- майыптыгы бар адамдардын иш жүзүндөгү санын эсепке алуу боюнча. Райондук социалдык өнүктүрүү бөлүмдөрүнөн алынган маалыматтардын негизинде майыптыгы бар ар бир шайлоочу боюнча анын жашаган жерин, жашын, жынысын, майыптыгынын тобун,

¹⁴⁹ <https://www.facebook.com/viktoria.birykova>

ошондой эле добуш берүүдөгү муктаждыктарын көрсөтүү менен муктаждыктардын карталары түзүлөт;

- маалыматтык камсыздоо боюнча (майыптыктын ар бир категориясы үчүн тийиштүү формаларды жана каражаттарды камсыз кылуу менен) Брайль шрифтінде плакаттар, брошюралар чыгарылат, бардык видеороликтер субтитрлер жана сурдоктормо менен коштолот;

- үгүт материалдарынын жеткиликтүүлүк шарттарын түзүү боюнча (талапкерлер, саясий партиялар үгүт материалдарын сурдоктормону, субтитрлөөнү пайдалануу менен, ошондой эле майыптыгы бар шайлоочулар үчүн үгүт материалдарынын жалпы тиражынын 1%дан кем эмес санда Брайль шрифтін колдонуу менен чыгарууга жана таратууга милдеттүү);

- добуш берүүнүн жүрүшүндө атайын каражаттарды колдонуу боюнча (чакыруу баскычтары, тактилдик көрсөткүчтөр, имараттыничинде жетиштүү жарык, добуш берүү кабиналарында лупалардын болушу, волонтерлордун жардамы).

Шайлоону даярдоо жана өткөрүү мезгилинде БШКга колл-борбор иштейт, ага майыптыгы бар адамдар тартылат, алардын жалпы саны 10 адамга жетет. Ошондой эле колл-борбордо жаңдоо тилин колдонуу менен шайлоочуларга маалымдоо үчүн ватсап номери ачылды.

Майыптыгынан улам добуш берүү үчүн участкакторго келе албаган шайлоочулар шайлоо мыйзамдарынын ченемдерине ылайык добуш берүүчү жайдан тышкары добуш бере алышат.

Мында БШК добуш берген майыптуулугу бар шайлоочулардын так санын аныктоо мүмкүн эмес экенин белгилейт, анткени добуш берүүчү жайдан тышкары ар кандай категориядагы жарандар добуш беришет.¹⁵⁰

Google-анкеталоонун катышуучуларынан алынган маалыматтар боюнча аялдар шайлоо участкагуна баруу менен дайыма эле добуш бере алышпайт. Респонденттердин үчтөн экиси гана (66%) ошол жерде добуш бергенин айтышкан (48 сүрөт). Добуш берүү

мүмкүнчүлүгү дайыма эле аялдардын чоң үлүшүнө ээ боло бербейт - 17%. Акыркы 5 жылдын ичинде анкетага катышкан 139 аялдан 36 аял шайлоого такыр барган эмес.

¹⁵⁰ Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясынын Социалдык технологиялар агенттигинин суроо-талабына жооп катары 2023-жылдын 9-февралындагы 02-2-17/84 каты.

This project is funded
by the European Union

2021-жылы КР Президентин мөөнөтүнөн мурда шайлоого даярдык көрүү учурунда 2047 участкалык шайлоо комиссияларында (УШК) ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген шайлоочулардын муктаждыктарынын карталары түзүлгөн, бул өлкө боюнча УШКлардын жалпы санынын 84,5% түзөт. ДМЧ жок болгон жерлерде УШКда муктаждыктардын карталары түзүлгөн эмес. Ар бир ДМЧИ муктаждыктары аныкталды (лупа, трафарет, стенддерде чоңойтулган шрифт, пандус орнотуу, чакыруу баскычы, волонтерлордун жардамы, социалдык такси, “кошунаңды ала кел”), ошондой эле көчмө урналарга келүү зарыл болгон “тура албаган” шайлоочулар аныкталды. Мисалы, Брайль шрифтінде трафареттер жана баракчалар (бюллетендер) 23 УШКда суралган, УШКнын 83,5% пандустарга ээ болгон (бирок алардын 28% гана стандарттарга шайкеш келген), 65% – чакыруу баскычтары суралган.

Жарандардын айрым категорияларынын шайлоо укуктарын камсыз кылуу предметине жүргүзүлгөн мониторингдин жыйынтыктары бардык эле пандустар жеткиликтүүлүк стандарттарына жооп бербей турганын жана баарында жардам чакыруу баскычтары болгон эместигин, ал эми кээ бир участкактордо жайгашкан жери ыңгайсыз болгондуктан ал пайдаланылбай калгандыгын көрсөттү. Мындан тышкары, майыптыгы бар адамдар үчүн айрым шайлоо участкаларында тепкичтер, босоголор, тар өтмөктөр түрүндөгү тоскоолдуктар болгон.

Маалыматтык жеткиликтүүлүктү камсыз кылууга тармагында БШК тарабынан Брайль шрифтінде плакаттар түрүндө маалыматтык материалдар даярдалып, ошондой эле мөөнөтүнөн мурда президенттик шайлоого карата актуалдуулугун жоготпогон парламенттик шайлоо алдында чыгарылган брошюралар жана баракчалар колдонулган. КР БШКнын расмий сайтында “шайлоочулардын тизмесинде өзүн тактоо жөнүндө”, “добуш берүүнүн тартиби жөнүндө”, “чет өлкөлөрдө шайлоо укуктарын камсыз кылуу” ДМЧА үчүн аудиоматериалдар жайгаштырылган. БШКнын бардык видеороликтери сурдоктормо менен коштолду. Мамлекеттик телеканалдарда БШКнын маалымат-жаңылыктар сюжеттери айрым учурларда сурдоктормо менен кайталанган.

Булак: Кыргыз Республикасынын Президентин мөөнөтүнөн мурда шайлоодо айрым категориядагы жарандардын шайлоо укуктарын камсыздоого коомдук байкоо жүргүзүүнүн жыйынтыктары боюнча жыйынтыктоочу отчет, 2021-жылдын 10-январы.

Ошентип, бүтүндөй өлкө боюнча УШКнын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу тенденциясы байкалууда, бирок ал сапаттуу баалоону жана кетирилген кемчиликтерди оңдоону талап кылат.

Жогоруда айтылгандардан тышкары, майыптыгы бар шайлоочу шайлоо участкасында жеткиликтүү инфраструктура болгон учурда да добуш берүүгө же шайлоого катышуу үчүн өзүнүн конституциялык укугунан пайдалана ала тургандыгын эстен чыгарбоо керек. Муну аялдардын сурамжылоосу жана майыптыгы бар аялдар жана эркектер менен фокус-топтук талкуу тастыктады. Аялдар көбүнчө тышкы жардамга жана участкактордун транспорттук жеткиликтүүлүгүнө көз каранды.

Эгерде шайлоочу майыптыгына байланыштуу добуш берүү үчүн жайдан тышкары добуш берүү ниети менен БШКга алдын ала арыз бербесе жана үй-бүлөдө участка добуш берүү ниетин бөлүшпөсө, ал жакка барганда колдоо көрсөтпөсө, анда анын укугу ишке ашпай, добуш эске алынбайт.

7.3. Бийликтин өкүлчүлүктүү органдарына карай жолдогу майыптыгы бар аялдар

Кыргыз Республикасы жалпысынан адам укуктары жана гендердик теңчилик чөйрөсүндө эл аралык документтердин ченемдерине негизделген кыйла прогрессивдүү мыйзамдарга ээ. Ал жашоонун бардык чөйрөлөрүндө эки жыныстагы адамдардын укуктарынын теңдигин, жынысы жана майыптыгы, анын ичинде ар кандай белгилери боюнча адамдарды басмырлоого тыюу салууну жарыялайт. Бирок, буга карабастан, чечим кабыл алуу деңгээлинде (улуттук жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында) жалпы демографиялык топ катары аялдар жана майыптыгы бар аялдар толугу менен көрсөтүлө элек деп атууга туура келет (49-сүрөт).

Мисалы, жогорку өкүлчүлүктүү орган – КР Жогорку Кеңешинин депутаттарынын

саны дайыма эркек депутаттардын ачык артыкчылыгы менен мүнөздөлүп келген. Аял

депутаттардын үлүшү 2005-жылы 0% дан 2007-жылы 25,5% га чейин өзгөрдү. Демек, жок дегенде 30% деңгээлинде талап кылынган өкүлчүлүккө эч качан жетишилген эмес. 2023-жылдын 1-январына карата КР Жогорку

Кеңешинде аялдардын үлүшү болгону 21%ды түзгөн (90 депутаттын ичинен 19).¹⁵¹

Майыптыгы бар Жогорку Кеңештин депутаттары жөнүндө маалыматтар Жогорку Кеңештин сайтында берилген эмес. Көрүү боюнча майыптыгы бар бир эркек депутат тууралуу гана белгилүү.

Өлкөнүн парламентинде майыптыгы бар адамдардын өкүлчүлүгүн камсыз кылуу өтө маанилүү маселе болуп саналат. Себеби дал ушул Жогорку Кеңеш мыйзам чыгаруучу орган катары мыйзамдарды кабыл алуу жолу менен саясий жана коомдук турмушта

¹⁵¹ <http://kenesh.kg/ru/deputy/list/35?page=1>

майыптыгы бар адамдардын укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү үчүн укуктук жана финансылык механизмдерди түзөт, республикалык бюджет жөнүндө мыйзамды кабыл алуу менен жыл сайын буга бюджеттик каражаттарды караштырат. Жалпысынан ар кандай мыйзамдар коомдун турмушунун тигил же бул аспектилерине таасир этүү менен укуктардын комплексин: саясий, экономикалык, социалдык, маданий ж. б. ишке ашырууга көмөк көрсөтөт же тоскоолдук кылат. Шаар куруу иштери, билим берүү, саламаттыкты сактоо, иш менен камсыз кылуу жана башка чөйрөлөрдөгү мыйзамдар бардыгы үчүн чөйрөнүн жеткиликтүүлүгүнүн юридикалык негизин түзөт.

Майыптыгы бар аялдардын бийлик органдарында өкүлчүлүгү-бул жөн гана үлүштүк же сандык түрдө көрсөтүлгөн өкүлчүлүк эмес. Өкүлчүлүктүн максаты бардык документтерде жана иштин ар кандай түрүндө майыптыгы бар адамдардын кызыкчылыктарын эсепке алуу жана чагылдыруу болуп саналат. Ошол эле учурда, аялдардын өздөрү социалдык топ катары ар түрдүү экендигин эске алуу керек. Майыптыгы бар кыздардын жана жаш аялдардын муктаждыктары улгайган аялдардыкынан олуттуу айырмаланышы мүмкүн, майыптыгы бар кош бойлуу жана эмизген аялдардын өзгөчө муктаждыктары бар. Психикалык проблемалары бар, угуусу же көрүүсү кемчилдиги бар аялдар, кыймыл активдүүлүгү чектелген аялдар ж. б. коомдук, экономикалык, социалдык маданий, саясий турмушка толук кандуу катышуу жолунда, өз укуктарын коргоодо, билим алууда жана медициналык кызмат алууда ар кандай тоскоолдуктарга туш болушу мүмкүн. Мындан тышкары, аялдардын бул категориялары көбүнчө дискриминациянын бир нече формаларына туш болушат. Ошондуктан, чечим кабыл алуунун бардык деңгээлдеринде алардын катышуусу өтө маанилүү, анткени бул алардын үнүн угууга жана эске алууга, мыйзам актыларында билдирүүгө мүмкүндүк берет.

Майыптыгы бар аялдардын пассивдүү шайлоо укуктарын (шайлануу укуктарын) ишке ашырууга катышуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуучу механизмдердин бири болуп квоталар саналат.

Квоталар жарандык билим менен айкалышканда натыйжалуураак болушу мүмкүн. Квота майыптыгы бар адамдарды майыптыгы үчүн гана шайланганын билдирбейт. Тескерисинче, идеалдуу кырдаалдагы квоталар майыптыгы бар квалификациялуу талапкерлерге башкалар менен бирдей шайланган кызматка талапкер болуу мүмкүнчүлүгүн берет.

Майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча эксперттер квоталарды жарандык билим берүү программалары же лидерлерди даярдоо программалары менен

Квота акыркы максат эмес, бул теңдикке жетүү куралы. Натыйжалуу ишке ашырылган квоталар саясий партияларда жана парламентте майыптыгы бар адамдардын санын көбөйтүү максатын ийгиликтүү чече алат. Мында теңсиздиктин башка көрүнүштөрүнө жол бербөө үчүн квоталар кылдаттык менен каралышы керек. Мисалы, талапкерлердин тизмесинде майыптыгы бар эркектер гана көрсөтүлгөн же бул тизмелерге этникалык топтордун талапкерлери киргизилбеген кырдаал коюлган максатка жооп бербейт.

Булак:
<https://www.osce.org/files/f/documents/c/7/4/20746.pdf>

айкалыштыруу квоталарга караганда көбүрөөк натыйжаларды алып келиши мүмкүн экенин белгилешет.

2030-жылга чейин гендердик теңчиликтин улуттук стратегиясында “Аялдардын жарандык активдүүлүгүн колдоо” милдетинин алкагында айылдык аялдарга, майыптыгы бар аялдарга жана этностук азчылык аялдарга басым жасоо менен аялдардын саясий катышуусун кеңейтүү боюнча стратегияларды/программаларды иштеп чыгуу боюнча чаралар камтылган.

Шайлоого катышуу тажрыйбасы бар майып аялдар өздөрү квота менен гана талапкер боло алышканын белгилешти. Аларды саясий партияларга тартуу менен бир нече квотаны – гендердик квотаны, этностук, курактык, майыптык боюнча квотаны “жабууга” аракет кылышкан.

Булак: Фокус-топтук талкуу (февраль, 2023).

Тилекке каршы, саясий партияларда инклюзия жана гендер маданияты дээрлик жок экендигин моюнга алуу керек, алардын жетекчилиги партиядагы аялдардын ар кандай топторунун өкүлчүлүгүнүн маанилүүлүгүн түшүнбөйт жана баалабайт. Квотаны аткаруу максатында майыптыгы бар аялдарды жана талапкерлерди тизмеге киргизүү зарылдыгы жөнүндө мыйзамдын тамгасына гана негизделген мындай “утилитардык” мамиле партиялардын реалдуу инклюзивдүү болуу жана сапаттуу чечимдерге ээ болуу мүмкүнчүлүктөрүн кыйла жакыртат.

Инклюзивдик мамиле бир нече багыттар боюнча ишке ашырылышы мүмкүн – майыптыгы бар аялдарды шайлоочу, партия мүчөлөрү, талапкер катары тартуу, шайлануучу кызматка талапкер болгон майып аялдарды колдоо, даректүү маалыматтык-агартуу иштери, каржылык колдоо ж. б.¹⁵²

Саясий партияларга инклюзивдүүлүк принцибин киргизүү, саясий элиталардын, шайлоочулардын өздөрүнүн маданиятын өзгөртүү боюнча максаттуу иш жүргүзүү зарыл. Бул учурда квоталар сөзсүз керек! Алар парламенттик шайлоолор үчүн гана эмес, жергиликтүү кеңештерге шайлоолор үчүн да болушу керек.

Булак: Фокус-топтук талкуу (февраль, 2023).

Жергиликтүү бийлик органдарында (шаардык жана айылдык кеңештерде) аялдардын өкүлчүлүгүнө токтолсок, 2021-жылдын апрелине чейин ал өтө төмөн бойдон калган. Жергиликтүү кеңештерге ар бир кезектеги шайлоо аял депутаттардын санынын азайышына алып келген. Ал эми шайлоо мыйзамдарына өзгөртүүлөр киргизилгенден кийин 2021 -жылдын 11-апрелиндеги шайлоолордо болуп өткөн, жергиликтүү кеңештердин депутаттыгына шайланган аялдардын үлүшү 37,8% ды түзгөн (50 сүрөт),

¹⁵² Майыптыгы бар адамдардын саясий катышуусун стимулдаштыруу боюнча көрсөтмөлөр. БДИПЧ ОБСЕ, 2019. <https://www.osce.org/files/f/documents/c/7/420746.pdf>

мында эң аз көрсөткүч – 26,7% Бишкек шаарында катталган, эң көп көрсөткүч – 39,4% Ош областында.¹⁵³

Жергиликтүү кеңештерге шайланган депутаттардын арасында майыптыгы бар аялдардын өкүлдөрү тууралуу маалыматтарды алууга мүмкүндүк болгон жок.

Жалпысынан алганда, улуттук мыйзамдарда жана эл аралык актыларда

белгиленгенине карабастан, майыптыгы бар аялдардын саясий турмушка катышуу, шайлоо жана шайлануу үкүгү корголгон, иш жүзүндө алар көптөгөн тоскоолдуктарга түш болушат. Бул тоскоолдуктар алардын майыптыгына жана гендердик өзгөчөлүгүнө байланыштуу.

Майыптыгы бар аялдар түш болгон көйгөйлөр талапкер катары шайлоо процессине катышуу - көп. Алардын арасында:

- алардын майыптыгына, ошондой эле алардын гендердик таандыктыгына, жаш курагына, этностук өзгөчөлүгүнө, мамлекеттик тилди жетишсиз деңгээлде билүүсүнө негизделген ишенимсиздик;

- гендердик стереотиптер – аялдын орду саясатта эмес, үй-бүлөдө, эркектин аялга добуш берүүсү жана эркек-талапкердин аялга утулуп калганы басынтат. Майыптыгы бар аялдар жөнүндөгү стереотиптик көз караштарга, тилекке каршы, алардын тегерегиндеги адамдар гана эмес, аялдар да дуушар болушарын моюнга алышыбыз керек. Бул, балким, майыптыктын мыйзамдуу медициналык моделине байланыштуу, алар тиешелүү инфраструктура жана алардын өзгөчөлүктөрүн кабыл алуусу менен сапаттуу, толук кандуу жашай аларын билбегендикке байланыштуу.

- талапкердин туугандары тарабынан үй-бүлөлүк колдоонун жоктугу;

- үгүт жүргүзүү үчүн финансылык каражаттардын жоктугу же жетишсиздиги;

- мүмкүнчүлүгү чектелген талапкерлердин баарлашуу көндүмдөрү начар, шайлоо өнөктүгүн түзө албагандыгы жана шайлоочулар менен баарлашуу;

- негизинен аялдар үчүн достук эмес шайлоо системасы, анда аял-талапкер бир мандаттуу округдарда эркек-талапкер менен атаандашы кыйынчылыкка турат. Эгерде саясий партияда аялдардын мүмкүнчүлүгү квоталардын жардамы менен теңдештирилсе, шайлоого өз алдынча катышуу өтө көйгөйлүү;

- шайлоочулар тандап алган талапкерди же талапкерди кантип туура белгилөө керектигин түшүнбөгөндө, шайлоо тутумунун татаалдыгы. Ошентип, фокус-группалык дискуссиянын катышуучуларынын бири шайлоочулар тизмедеги партиянын номери менен талапкердин номерин чаташтырып жатканын билдиришкенин белгиледи, алар ал бир эле номер болушу керек деп ойлогонун белгиледи;

¹⁵³ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 68-б.

- инфраструктуралык тоскоолдуктар (транспорт, имараттар жана курулуштар, жалпысынан шаардык чөйрө);
- ЖМКнын талапкерлер менен баарлаша албагандыгы жана алардын ишин стереотиптерден эркин түрдө чагылдыра албагандыгы.

Майыптыгы бар аялдардын шайлоо укуктарын ишке ашырууда ушул жана башка проблемалардын бар экендигин фокус-топтордун катышуучулары белгилешти, ошондой эле алардын чечими шайлоо кызматтарында инклюзивдүүлүктү камсыз кылууга жана референдумдарда жана шайлоолордо кабыл алынуучу чечимдерге таасир этүүгө мүмкүндүк берерин белгилешти.

Google-анкеталоонун катышкандардын басымдуу бөлүгү (80%) Жогорку Кеңешке же жергиликтүү кеңешке майыптыгы бар аялдар шайланышын каалай тургандыктарын билдиришти (51-сүрөт).

Респонденттер Гүлмира Казакунова, Айнура Телеушева, Укей Мураталиева, Гүлмира Казакунова, Виктория Бирюкова, Жумакан Жаркулова, Айпери Аралбаева, Айгүл Миталипова сыяктуу аялдарды конкреттүү инсан катары белгилешти.

7.4. Майыптыгы бар аялдардын мамлекеттик жана муниципалдык кызматка жетүүсү

Өкүлчүлүктүү органдар (Жогорку Кеңеш жана жергиликтүү кеңештер) сыяктуу эле, аткаруу бийлигинин органдары (улуттук жана жергиликтүү деңгээлдерде) эркектердин сандык үстөмдүгү менен мүнөздөлөт. Ошентип, министрлер кабинетинде 2023-жылдын 1-январына карата министрлер кабинетинин 21 мүчөсүнүн ичинен 2 гана аял - жаратылыш ресурстары, экология жана техникалык көзөмөл министри, ошондой эле саламаттык сактоо министри, бул 9,5% түзөт.¹⁵⁴

Башка мамлекеттик органдарда да эркектердин (кээ бирлеринде жалпысынан мамлекеттик кызматчылардын сандык курамында, кээ бирлеринде саясий кызмат орундарынын деңгээлинде, б.а. чечимдерди кабыл алуу деңгээлинде) ачык - айкын артыкчылыгы бар.¹⁵⁵

Мүмкүнчүлүгү чектелген аялдар менен эркектердин аткаруу бийлигинин улуттук жана жергиликтүү өкүлчүлүктөрү жөнүндө маалыматтар чогултулбайт, бул инклюзия көз карашынан тенденцияларды аныктоого тоскоолдук кылат.

¹⁵⁴ <https://www.gov.kg/ru/gov/s/103>

¹⁵⁵ Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер: 2017–2021. Б., 2022. 73-74-б.

Маанилүү гендердик мүнөздөмө болуп эркек жана аял мамлекеттик

кызматкерлердин катышы гана эмес, алардын кызмат орундарына бөлүштүрүлүшү, башкача айтканда, чечим кабыл алуу мүмкүнчүлүгү болуп саналат. Кыргыз Республикасында жалпысынан жана анын бардык облустарында, атап айтканда, саясий жана атайын кызмат орундарын бөлүштүрүүдө, ошондой эле административдик кызмат орундарын бөлүштүрүүдө гендердик дисбаланс байкалууда. 2022-жылдын 1-январына карата жалпы өлкө боюнча аялдардын 24,2% гана саясий жана атайын кызматтарда, 41,9% административдик кызматтарда иштеген. (52-сүрөт).

Мындай төмөн өкүлчүлүктүн себептери бир нече. Бул гендердик теңчилик чөйрөсүндөгү мыйзамдардын аткарылбагандыгы үчүн жоопкерчиликтин дээрлик жоктугу, билим берүүдөгү гендердик сегрегация, жооптуу адамдардын гендердик компетенттүүлүгүнүн жетишсиздиги, саясий эрктин жоктугу же жетишсиздиги, аялдар менен эркектердин алардын ролу жөнүндө жеке стереотиптик ишенимдери, маалымдуулуктун жетишсиздиги жана билимдин жоктугу, өз күчүнүн белгисиздигине жана материалдык ресурстардын чектелгендигине, үй эмгегин аткаруу зарылчылыгына байланыштуу убакыттын жетишсиздиги жана башка бир катар проблемалар.

Мамлекеттик жана муниципалдык кызматта майыптыгы бар аялдардын өкүлчүлүктөрү тууралуу маалыматтар жок экенин дагы бир жолу айтууга туура келет.

Бардык аялдардын бийлик жана башкаруу органдарына жетүүсү, аялдардын улуттук жана жергиликтүү деңгээлдерде чечимдерди кабыл алууга катышуусу, инклюзивдүүлүк принцибин милдеттүү түрдө киргизүү менен эки жыныстагы адамдардын катышуусу демократиянын жана гендердик теңчиликтин зарыл шарты болуп саналат, мамлекетти сапаттуу башкарууга, калктын бардык катмарынын муктаждыктарын эске алууга, аялдар менен эркектердин ар кандай топторунун тажрыйбасын пайдаланууга жана өлкөнүн социалдык, саясий жана экономикалык келечегине таасир этүүгө, бардыгы үчүн адилеттүү коом курууга өбөлгө түзөт.

Майыптыгы бар аялдардын саясий укуктарын коргоо милдеттенмеси адилеттүүлүк маселеси гана эмес, бул жалпы келечекке инвестиция. Басмырлоо жана мажбурлап обочолонууну байланыштуу алар жасай турган салымдарын жоготуп, жамааттар

This project is funded
by the European Union

**“InKoot - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомдун
өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү” долбоору**

көптөгөн пайдаларды – экономикалык, саясий, социалдык пайдаларды жоготушат. Обочолонуудан аялдар өздөрү да жапа чегет. Өлчөмү жашоо минимумун да камсыз кылбаган жөлөкпул менен гана жашоого аргасыз болгон, алар сапаттуу тамак-аш, дарылануу, билим ала алышпайт, бул жакырчылыкты гана күчөтөт, майыптыкты, обочолонууну жана көз карандылыкты күчөтөт, бул өз кезегинде зордук-зомбулук коркунучун жогорулатат.

This project is funded
by the European Union

*“InKoot - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомдун
өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү” долбоору*

8. МАЙЫПТЫГЫ БАР АЯЛДАРГА КАРАТА ЗОМБУЛУК

8.1. Жандуу окуялар – Гүлмира Казакунова: “Майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук дээрлик спецификалуу — агрессорлордон качып бара турган жер жок”

***Майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук дээрлик спецификалуу —
агрессорлордон качып бара турган жер жок***

Гүлмира Казакунова – 2007-жылы Караколдо түзүлгөн “Теңдик” майыптар союзунун негиздөөчүсү жана жетекчиси. 2019-жылдан баштап уюм улуттук деңгээлде иштей баштады.

Казакунова жаракат алып, 19 жашында майып болуп калган. Кырсыктын кесепетинен ал баспай калган.

“Жаңы жашоого көнүү кыйын болду. Мен туруп, басып кетем деп ойлогом. Бирок бул көп жылдарга созулду. Эки жылдан кийин таяк менен баса баштадым. Мен калыбыма келип, окуумду уланттым. Бирок, экинчи

This project is funded
by the European Union

*жолу шал болуп, ордумдан тура албай калдым. Көп жылдан бери майыптар
коляскасын колдонуп келем”, — дейт Гүлмира.*

*Казакунова эрезе жеткен куракта майып болгондо, жашоо “мурун”
жана “кийин” болуп бөлүнөт дейт.*

*“Мен өзүмдү жалгыз ушундай болгондой сездим. Анан мен балдак
менен жүргөн жана өзүнүн уюму болгон Асипа Мусаева менен таанышып
калдым. Ал Кыргызстандын майыптыгы бар аялдар ассоциациясынын
президенти. Менин иш-аракетим аны менен таанышкандан кийин
башталды. Бирок, мен дароо эле адамдарга жардам бере баштаган
жокмун, чыккынчылык жана көңүл калуу жылдары болду” — деп эскерүүлөрү
менен бөлүштү Гүлмира.*

*Азыр анын уюму төрт багытта иш алып барат — майыптыгы бар
адамдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо, өзгөчө
муктаждыктары бар адамдардын укуктары боюнча мыйзамдардын
аткарылышын мониторингдөө, майыптыгы бар адамдарды өзүн-өзү
тейлөө көндүмдөрүнө үйрөтүүчү көз карандысыз жашоо борбору жана
зомбулукка кабылган майыптыгы бар аялдар менен иштөө.*

*“Биз аларды зордук-зомбулукту кантип алдын алууга, өзүн кандай
алып жүрүүгө, өзүн-өзү сыйлоо сезимин жогорулатууга үйрөтөбүз.
Майыптыгы бар аялдарга карата зомбулуктун факторлорунун бири болуп
алардын экономикалык көз карандылыгы саналат. Биз аларды
экономикалык жактан көз карандысыз болууга үйрөтөбүз. Ал үчүн биз кыска
мөөнөттүү кесиптик курстарды уюштурабыз, анда маникюр мастери,
визажист, компьютердик көндүмдөрдү үйрөтөбүз, СММ, копирайтинг,
видео жана аудио монтаж сыяктуу кесиптерге окутабыз. Орус тили,
англис тили курстарын өткөрөбүз”, — дейт Казакунова.*

*Гүлмиранын айтымында, зордук-зомбулуктан жапа чеккендер менен
иштөө абдан оор, мисалы, зомбулукка кабылган өзгөчө муктаждыктары
бар адамдар боюнча статистика болгон эмес. Азыр укук коргоочулар
майыптыгы бар адамдар боюнча өзүнчө статистиканы чогултууга
жетишишти.*

*“Майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук дээрлик спецификалуу.
Эгерде майыптыгы жок аял үй-бүлөдөн кетип, өз алдынча жашоону
баштай алса, майыптыгы бар аялдар үй-бүлөдөн абдан көз каранды. Алар*

This project is funded
by the European Union

физикалык жактан кетишсе да, батирди ижарага алуу абдан кыйын болот. Акчасы болсо да, майыптыгы бар аялдарга батирди ижарага берүүнү каалашпайт. Жана да кесип болбосо бир пенсия же жөлөк пул менен гана жашоо абдан кыйын” – деп кырдаалды түшүндүрөт Гүлмира.

Кзакунова зордук-зомбулукка кабылган майыптыгы бар аялдар көбүнчө чарасыз абалда калышат деп түшүндүрөт.

“Майыптыгы бар кыз – аны үй-бүлөсүндө сабап, шылдыңдашат. Биз аны эвакуациялоону кааладык. Бирок суроо жаралат: макул, биз аны алып, аны менен иш алып бардык. Анан ал кайда кайтып келет? Ошол эле үй-бүлөгөбү? Ал кетип, уят болгондон кийин ага кандай мамиле жасалат? Же укук коргоо органдарына кайрылган. Ал кайда барат? Анын өз үйү жок. Азыр биздин шелтерде 30 жашка чейинки үч жаш кыз бар. Мен аларды андан ары кайда алып барарымды билбейм. Чарасыз жагдайлар көп. Мен ойлонуп отурам, бул кыз эмне кылышы керек? Үйдө жашоону улантабы? Ал жашагысы келбеген абалда”, – дейт укук коргоочу айым.

Мындан тышкары, Кзакунова майыптыгы бар аялдар үчүн инклюзивдик шелтерлер жок экенин белгилейт.

“Аялдар үчүн учурдагы шелтерлер майыптыгы бар аялдар үчүн эч кандай ыңгайлаштырылган эмес. Балким, алар кандайдыр бир юридикалык жана психологиялык жардам көрсөтүшөт, бирок жашоо үчүн ылайыкташтырылган эмес. Майыптыгы бар аялдар ал жерде жашай алышпайт”, – деп кошумчалайт Гүлмира.

8.2. Майыптыгы бар аялдарга жана кыздарга карата гендердик зомбулуктун формалары жана түрлөрү расмий сандарда

Аялдарга карата зомбулук – бул Кыргызстанда гана эмес, бүткүл дүйнө жүзүндө аялдар менен кыздарга тиешелүү глобалдык көйгөй. Өзгөчө майыптыгы бар аялдар жана кыздар зомбулукка дуушар болушат. Бул факт эл аралык документтердин деңгээлинде да, цивилизациялуу мамлекеттердин саясаттарында жана программаларында да таанылат.

Майыптыгы бар аялдарга жана кыздарга карата зомбулук жөн гана гендердик зомбулуктун бир түрү эмес, бул гендердик зомбулук жана майыптык зомбулук менен байланышкан кайчылаш категория.

Кыргыз Республикасы БУУнун майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенциясынын катышуучусу катары өзүнө бир катар милдеттенмелерди алган, анын ичинде:

- майыптыгы бар адамдарды үйдө да, андан тышкары да эксплуатациялоонун, зомбулуктун жана зомбулуктун бардык формаларынан, анын ичинде гендердик негизге ээ болгон аспектилерден коргоо үчүн бардык тиешелүү мыйзамдык, администрациялык, социалдык, агартуучу жана башка чараларды көрүү;

- эксплуатациялоонун, зомбулуктун жана одоно келектин бардык формаларын болтурбоо үчүн бардык тиешелүү чараларды көрүү, атап айтканда, майыптыгы бар адамдарга, алардын үй-бүлөлөрүнө жана майыптыгы бар адамдарды багып жаткан адамдарга курактык-жыныстык өзгөчөлүгүн эске алган жардам жана колдоо көрсөтүүнүн ылайыктуу формаларын камсыз кылуу, анын ичинде эксплуатациялоо, зомбулук жана одоно келек көрүнүштөрүнөн кантип качуу, аларды аныктоо жана алар жөнүндө кабарлоо жөнүндө маселелер менен таанышуу жана агартуу жолу менен. Катышуучу-мамлекеттер коргоо көрсөтүү боюнча кызмат көрсөтүүлөр курактык-жыныстык өзгөчөлүгүн жана майыптык факторун эске алуу менен көрсөтүлүшүн камсыз кылышат.

- майыптыгы бар адамдарга кызмат көрсөтүү үчүн иштелип чыккан бардык мекемелердин жана программалардын көзкарандысыз органдар тарабынан натыйжалуу көзөмөлдө болушун камсыз кылуу;

- майыптыгы бар адамдарга, анын ичинде аялдарга жана балдарга багытталган, эксплуатациялоо, зордук-зомбулук жана одоно келек фактыларын аныктоо, иликтөө жана тийиштүү учурларда куугунтуктоо үчүн натыйжалуу мыйзамдарды жана стратегияларды кабыл алуу.

Мамлекеттин бул милдеттенмелерине, өнүктүрүү боюнча өнөктөштөр менен кызматташтыкта мамлекет жана жарандык коом уюмдары тарабынан көрүлүп жаткан мыйзамдык, институттук, билим берүү, маалыматтык жана башка күч-аракеттерге карабастан, майыптык статусуна ээ болгон аялдар жана кыздар гендердик зомбулуктун курмандыгы болуп калышат, ал ар кандай формада-сексуалдык зомбулук, үй-бүлөлүк зомбулук (физикалык, психологиялык, экономикалык, көңүлүк мамиле), куугунтуктоо ж.б. Фокус-топтук талкуунун катышуучулары Кыргызстанда майыптыгы бар аялдарга карата аборт жасоого мажбурлоо жана мажбурлап стерилизациялоо сыяктуу зордук-зомбулуктун формалары да орун алгандыгын белгилешти. Бирок, зордук-зомбулуктун бул түрлөрүнүн масштабы, алар өтө жашыруун жана дээрлик эч качан ачык талкуунун предмети болуп саналат, ошондуктан, объективдүүлүк бир аз болсо да, аларды баалоого кыйын турат.

Майыптыгы бар кыздарга жана аялдарга карата зомбулуктун бардык түрлөрү көбүнчө бири-бирин “коштоп”, бири-бирине агып, жазасыз калып, алар убакыттын өтүшү менен начарлайт.

Үй-бүлөлүк зомбулук, “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамына ылайык, үй-бүлөнүн бир мүчөсү/ага теңештирилген адам тарабынан үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө/ага теңештирилген адамга карата жасалган дене-бой, психологиялык, экономикалык мүнөздөгү атайылап жасалган аракеттерди же аларга коркунуч келтирүүнү, ошондой эле кайдыгерлик мамилени билдирет.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун түрлөрү психологиялык, физикалык, экономикалык зомбулук жана кайдыгерлик болуп саналат.

Психологиялык зомбулук-дене-бой, сексуалдык, экономикалык зомбулук жасайм деп коркутуу, ошондой эле ар-намысты жана кадыр-баркты атайылап кемсинтүү, өмүргө

коркунуч туудурган же психикалык, дене-бой саламаттыгынын бузулушуна алып келүүчү укук бузууларды же жосундарды жасоого мажбурлоо, ошондой эле жашы жеткен адамдардын эрезеге жетүү укугун чектөөнү камтыйт.

Дене бой зомбулугу-үй-бүлөнү/ага теңештирилген адамды үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө/ага теңештирилген адамга тикелей же кыйыр түрдө атайылап жасоо, турмуштук маанилүү функцияларды аткаруу мүмкүнчүлүгүнөн чектөө, кыймыл-аракет эркиндигин, турак-жайды, тамак-ашты, кийим-кечени ажыратуу же чектөө, оор кара жумушка мажбурлоо, ошондой эле баланы багуу жана багуу боюнча милдеттерден баш тартууну камтыйт.

Экономикалык зомбулук-үй-бүлөнүн бир мүчөсү/ага теңештирилген үй-бүлө мүчөсү тарабынан үй-бүлөнүн башка мүчөсүн/ага теңештирилген адамды багуу боюнча милдеттерди атайылап аткарбоо, ошондой эле Мыйзамга ылайык адамга арналган мүлктү же кирешени алуу же тескөө укугунан атайылап ажыратуу же чектөө, жана/же ишенимдүү адамдын каражаттарын жана мүлкүн ишеним артуучуга зыян келтирүү менен пайдаланууну камтыйт.

Кайдыгерлик – үй-бүлө мүчөлөрүн жана аларга теңештирилген адамдарды багуу боюнча милдеттерди атайылап аткарбоо.

Сексуалдык зомбулук үй-бүлөлүк зомбулуктун өз алдынча түрү катары каралбайт, анткени бул кылмыш болуп саналат жана кылмыш-жаза кодексине ылайык эркиндигинен ажыратуу, ал эми кээ бир учурларда белгилүү кызматтарды ээлөө укугунан ажыратуу же белгилүү иш же түзөтүү жумуштары менен алектенүү менен бирге, же *үй-бүлө мүчөсү же башка адам* тарабынан жасалганына карабастан айып пул салуу менен жазаланат.

Жалпысынан үй-бүлөлүк зомбулук бөлүгүндө жана майыптыгы бар кыздар менен аялдарга карата статистиканын көйгөйү үй-бүлөлүк зомбулук боюнча маалыматтарды ар кандай ведомстволор – саламаттыкты сактоо, ички иштер, сот органдары тарабынан чогултулгандыгында турат. Кылмыштардын Бирдиктүү реестринин жана Укук бузуулардын бирдиктүү реестринин ээси болуп Башкы прокуратура саналат. Азыркы учурда статистикалык маалыматтарды чогултуу процесси өзгөрүүдө, статистикалык отчеттуулуктун жаңы формалары иштелип чыгууда жана ишке киргизилүүдө. *Мында майыптык статусу боюнча маалыматтар дайыма эле статистикалык көрсөткүчтөрдө чагылдырылбайт.*

Ошондой эле азыркы учурда үй-бүлөлүк зомбулуктун түзүмүндө сексуалдык зомбулук сыяктуу форма чагылдырылгандыгын белгилей кетүү керек, ал мыйзам менен үй-бүлөлүк зомбулуктун формаларына киргизилген эмес. Ошентип, үй-бүлөлүк зомбулук фактылары боюнча чогултулган маалыматтардын ортосунда “үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” мыйзамдын талаптарына дал келбестик бар, ал жакын арада четтетилет деп үмүттөнөбүз.

КР ИИМдин маалыматы боюнча 2021-жылы сексуалдык зомбулуктун 604 учуру (жыныстык эркиндикке жана жыныстык кол тийбестикке каршы кылмыштардын ар кандай түрлөрү боюнча), 10151 үй-бүлөлүк зомбулук катталган¹⁵⁶. Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр

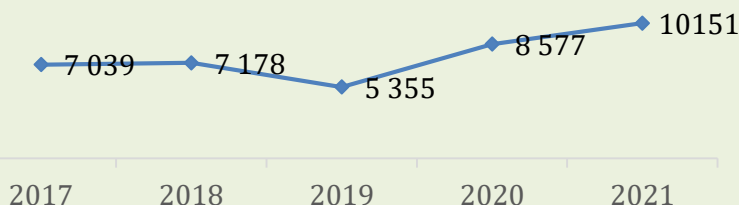
¹⁵⁶ Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк зомбулук фактысы колдонуудагы мыйзам боюнча Кылмыш – жаза кодекси, укук бузуулар жөнүндө кодекс (ал эми 2021-жылдын аягында кабыл алынганга чейин-Жоруктар жөнүндө кодекс) жана “үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” мыйзам боюнча катталышы мүмкүн, ошондуктан сандар ар кандай болушу мүмкүн

This project is funded by the European Union

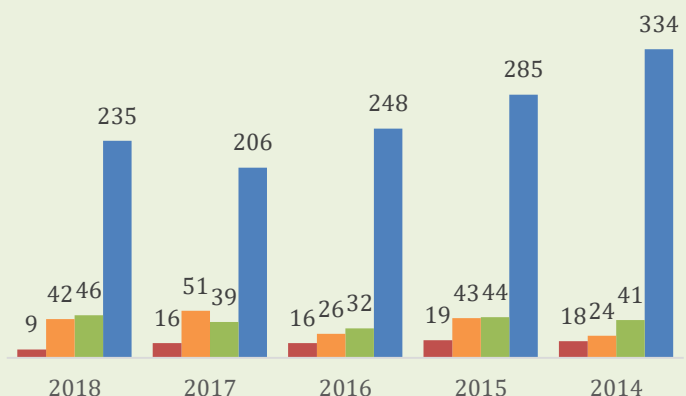
53-сүрөт. Үй-бүлөлүк зомбулук катталган фактылардын, учурлардын саны

тарткандарга 9 038 убактылуу коргоо ордери берилген¹⁵⁷, алардын 8 463ү аялдарга, 264ү жашы жете электерге берилген.¹⁵⁸ 2022-жылдын алгачкы 5 айында үй-бүлөдөгү зомбулуктун 3988 учуру катталган. Бул катталган гана фактылар жөнүндө экенин эстен чыгарбоо керек.

Тилекке каршы, зордук-зомбулуктун системалуулугу/кайталанышы жана интенсивдүүлүгү жөнүндө расмий маалымат жок. Үй-бүлөлүк зомбулуктан улам аялдардын көбүнчө эркек туугандары тарабынан өлтүрүлүшүнө тиешелүү жана ырайымсыздыктын деңгээлин көрсөткөн айрым гана маалыматтар бар. Алар агрессивдүү, өзгөчө мыкаачылык менен жасалат¹⁵⁹.

54-сүрөт. Катталган сексуалдык мүнөздөгү кылмыштардын саны (2014-2018)

Сексуалдык зомбулуктун структурасында көпчүлүк бөлүгү зордуктоодон келип чыгат (54-сүрөт). Алсак, 2018-жылы сексуалдык мүнөздөгү бардык катталган кылмыштардын ичинен зордуктоолордун үлүшү 70,8%ды түзгөн¹⁶⁰.

Гендердик зомбулук менен байланышкан кылмыштар жана укук бузуулар укук коргоо органдарынын инфраструктурасынын достукка жатпагандыгынан, сексуалдык зомбулук жөнүндө иштерди аял тергөөчүлөр, соттор, аял прокурорлордун катышуусу менен териштирүүгө жана кароого тийиш деген талаптын жоктугунан, жабырлануучулардын өздөрүнүн стигматизациясынан, жабыр тарткандарга басым жасоодон, квалификациялуу акысыз юридикалык жардамга жеткиликтүүлүктүн жетишсиздигинен ж.б. улам жогорку деңгээлдеги латенттүүлүккө ээ экенин эске алсак, мындай кылмыштардын реалдуулугунда дагы көп нерсе болуп

¹⁵⁷ “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” мыйзам боюнча

¹⁵⁸ <https://rus.azattyk.org/a/31934628.html>

¹⁵⁹ “Мен аны баары бир өлтүрмөкмүн”. “Клооптун” Кыргызстандагы фемцид жөнүндө изилдөөсү.

¹⁶⁰ Кыргыз Республикасындагы укук бузуулар жана укук тартиби, статистикалык жыйнак: 2014-2018.

жатканын болжолдоого болот. Расмий сандар айсбергдин чокусу гана, ал эми зомбулукка кабылган аялдар менен кыздардын үлүш дагы көп. Бул өзгөчө майыптыгы бар аялдарга жана кыздарга тиешелүү, алардын укук коргоо органдарына коргоо үчүн кайрылуусу мүмкүнчүлүктөрү өтө төмөн.

КР ИИМдин Тергөө кызматынын маалыматына ылайык¹⁶¹, 2018-жылы тергөө органдары тарабынан майыптыгы бар кызга карата гендердик зомбулук фактылары¹⁶² боюнча болгону 1 кылмыш иши козголгон, андан кийин кылмыш курамы жок болгондуктан токтотулган. 2019-жылы майыптыгы бар аялдарга карата сотко чейинки 2 өндүрүш катталып, экөө тең кийин токтотулган (бири кылмыштын курамы жок болсо, экинчиси тараптардын жарашуусу менен). Ошол эле жылы гендердик зомбулук фактысы боюнча 1 гана кылмыш иши козголуп, жабырлануучу майып кыз болгон жана бул иш сотко жөнөтүлгөн. Ошондой эле 2020-жылы жабырлануучу кыздын майыптыгы боюнча 1 кылмыш иши козголуп, кылмыш курамы жок болгондуктан бул иш да токтотулган. 2021-жылы тергөө органдары тарабынан майыптыгы бар аялдарга карата гендердик зомбулук фактылары боюнча 3 сот өндүрүшү катталган, алардын 2си кылмыштын курамы жок болгондуктан, 1и тараптардын жарашуусу менен токтотулган. 2022-жылы мындай өндүрүштөр 3төн-майыптыгы бар аялдарга жана кыздарга карата ачылган. Алардын бардыгы соттун кароосуна жиберилген.

Мында белгилей кетүүчү нерсе, Укук бузуулар жөнүндө кодекс боюнча каттоодо майыптык сыяктуу критерий чагылдырылбайт.

Google-сурамжылоонун катышуучуларына майып аялдарга жана кыздарга

карата зордук-зомбулук фактылары белгилүү экендиги тууралуу суроо берилди. Тилекке каршы, алар мындай фактыларды (үй-бүлөлүк жана сексуалдык зомбулук) билгендерин айтышты. Үй-бүлөлүк зомбулук боюнча маалымдуулуктун саны сексуалдык зомбулукка караганда бир аз жогору (55-сүрөт). Бул интимдик жашоонун латенттүүлүгүнө, зордук-зомбулук учурларын жарыялай албагандыгына

байланыштуу деп божомолдоого болот. Себептери жөнүндө изилдөөнүн кийинки параграфынан кененирээк караңыз.

8.3. Майып аялдарга жана кыздарга карата зомбулуктун латенттүүлүгү: эмне үчүн “айсбергдин учу” да көрүнбөйт

Майыптык факторун эсепке алуунун жоктугу майыптыгы бар адамдарга карата жасалган укук бузуулардын чоң массивинде “айсбергдин учу” да көрүнбөйт.

¹⁶¹ КР ИИМдин тергөө кызматынын 2023-жылдын 3-февралындагы № 3/541 расмий каты

¹⁶² КР Кылмыш-жаза кодексинин 138, 154, 155, 156, 157, 158, 172, 173, 174, 175, 176, 177-беренелери

Гендердик зомбулуктун ар кандай түрүнө дуушар болгон майыптыгы бар аялдардын укук коргоо органдарына кайрылуусунун себептери көп. Алардын арасында:

- Жабырлануучунун өзүнө, айрыкча ден соолугуна байланыштуу психикалык көйгөйлөргө же жашы жете электерге ишенбөөчүлүк. Жабыр тарткандардын аталган топторунун көрсөтмөлөрүнө ишенбөөчүлүк мындай аялдар менен кыздар фантазияга жакын же алар менен эмне болуп жатканын адекваттуу түшүнө албай, айта албай турган стереотиптерге негизделген.

- Процесстик мыйзамдардын, анын ичинде жабырлануучулар үчүн далилдөө, тергөө жана башка аракеттерге катышуу процессин тажатма жана психологиялык жактан оор кылган соттук-медициналык экспертизаны өткөрүү боюнча жетилбегендиги ж.б. Алсак, КР ЖКнын 178-беренесинин 2-бөлүгүнүн 4-пунктуна ылайык, эгерде жабырлануучунун, күбөнүн психикалык же физикалык абалын аныктоо зарыл болсо, анын жазык иши үчүн мааниси бар жагдайларды туура кабыл алуу жана көрсөтмө берүү жөндөмдүүлүгүнө шек келип чыкса, соттук экспертизаны дайындоо жана жүргүзүү милдеттүү болуп саналат. Майыптыгы бар аял же кыз, айрыкча психикалык оору же психикалык бузулуу боюнча, ишенимдүү көрсөтмө бере албайт деп ырастаган шектүүлөр жана айыпталуучулар муну колдонушат. Жалпы эреже боюнча (179-берененин 6-бөлүгү) жабырлануучуга карата экспертиза анын макулдугу же мыйзамдуу өкүлүнүн макулдугу менен гана жүргүзүлүүгө тийиш экендигине карабастан, жогоруда айтылган 178-берененин 2-бөлүгүнүн 4-пункту боюнча өзгөчө учур катары аны милдеттүү түрдө өткөрүү зарыл.

- Жабыр тарткандарга шектүүлөр жана алардын айлана-чөйрөсү тарабынан кысым көрсөтүү (туугандары, тааныштары ж. б.).

Ошентип, 16 жаштагы БЦШО менен ооруган кыз кош бойлуулуктун бешинчи айында кан агуу менен ооруканага түшкөн. Ал жерде ага операция жасалган, бирок түйүлдүктү сактап калууга мүмкүн болгон эмес. Кыз түз эле зордукчу – 64 жаштагы эркекти көрсөттү. Анын айтымында, эркек киши ага белек убада кылып үйүнө алып келип, зордуктап жүргөн. Буга чейин, кан кете электе эле, кыздын апасы кош бойлуу экендиги боюнча милицияга арыз менен кайрылган.

Жактоочунун айтымында, кылмыш ишин козгоо ДНК-анализдин жоктугунан, ошондой эле соттолуучу Ысык-Көл ОИИБдин ыкчам милиция кызматкеринин атасы болгондуктан оор болгон. Адвокат милиционерлер жабырлануучунун үй-бүлөсүнө кысым көрсөтүп жатканын айтты. Анын айтымында, кыздын эжеси юрист менен байланышууга тыюу салууга аракет кылышкан. Бирок милиция шектүүнүн туугандык байланышы кылмыш ишин тергөөдө чагылдырылбай турганын айтып, баарын четке какты.

Тергөө экспертизанын жыйынтыгы чыкканга чейин токтотулган. Кыргызстанда ДНК экспертизасын жүргүзүү мүмкүн болбогондуктан биоматериалды Орусияга алып кетүүгө туура келди. Экспертиза үчүн акча (бул абдан кымбат изилдөө болуп саналат) кайдыгер адамдар тарабынан чогултулган.

Экспертиза шектүүнүн аталыгын тастыктап, 2023-жылдын февралында сот айыпталуучуну 11 жылга эркинен ажыраткан. Бирок, өкүм даттанылат деген далилдер бар.

Булак: <https://kloop.kg/blog/2023/02/11/iznasilovanie-16-letnej-devochki-s-dtsp-sud-prigovoril-obvinyaemogo-k-11-godam-kolonii/>

- Укук коргоо органдарындагы коррупция.
 - Экономикалык себептерден улам жабырлануучуда квалификациялуу юридикалык жардамдын жоктугу же жабыр тарткандар тарапта дайыма мамлекет турат деген стереотиптик түшүнүк, бардык зарыл экспертизаларды өз убагында жүргүзүү мүмкүн эместиги ж. б., муну көптөгөн изилдөөлөр да көрсөткөн.¹⁶³
 - Милиция, прокуратура кызматкерлери, социалдык коргоо органдары жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен баарлашуудагы кыйынчылыктар, өзгөчө сүйлөө жана угуу бузулуулары бар аялдарга.
 - Имараттардын өздөрүнүн транспорттук жеткиликсиздигин жана инфраструктуралык жеткиликсиздигин камтыган укук коргоо органдарынын физикалык жеткиликсиздиги.
 - Милиция жана прокуратура кызматкерлеринин гендердик сезимталдыгынын төмөндүгү, жабырлануучуну кайра курмандыкка чалууга, аны кылмышка түрткөн деп айыптоого өбөлгө түзөт.
 - Зомбулуктан жабыр тарткан майып аялдардын коргоо үчүн кайрылуу мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө маалыматынын жоктугу, жеткиликтүү кызматтар жөнүндө маалыматтын жоктугу.
 - Майыптыгы бар аялдардын зомбулук көрсөткөндөргө экономикалык, психологиялык же физикалык көз карандылыгы, өч алуудан коркуу, социалдык коргоо мекемелерине же психиатриялык мекемелерге жайгаштыруудан коркуу.
 - Мүмкүн болгон обочолонтуудан улам балдарын жоготуудан коркуу.
 - Жаш курагына (майып кыздарда) же ден соолугунун абалына байланыштуу аракетке жөндөмсүздүгү (сот тарабынан аракетке жөндөмсүз деп табылган психикалык жактан жабыркаган аялдарда).
- Майыптыгы бар аялдарды сурамжылоо көрсөткөндөй, эгерде зордук-зомбулуктан жабыр тарткан кыздар же аялдар жөнүндө сөз болуп жатса, респонденттер көпчүлүк учурда милицияга (92 адам), социалдык коргоо органдарына (88 адам) же кризистик борборлорго (81 адам) кайрылууну сунушташат (56-сүрөт). Бул респонденттердин (64 адам) дээрлик жарымы туугандары же тааныштарына кайрылууну сунуштабайт экенин белгилеп кетүү керек. Балким, бул майыптыгы бар аялдар менен кыздар көп учурда зордук-

¹⁶³ Аялдарга жана кыздарга карата кылмыштар боюнча Кыргыз Республикасынын сот практикасын изилдөө жөнүндө отчет. Б., 2017
https://www.kg.undp.org/content/kyrgyzstan/ru/home/library/womens_empowerment/reportoncourtpractices.html

This project is funded by the European Union

зомбулукка жакындары тарабынан чыдаганы менен байланыштуу болушу мүмкүн.

Априори адам үчүн эң коопсуз үй жана жакын чөйрөболушу керек.

Белгилей кетчү нерсе, майыптыгы бар

56-сүрөт. Майып аялга карата зордук-зомбулук болгон учурда жабыркаган адамга кайрылууну сунуштайсызбы:

57-сүрөт. Мен өзүмдү коопсуз жана тынчыраак сезем:

аял өзүн тынч жана коопсуз сезет деген суроого жооп бергенде, аялдардын жарымы гана (50%) үйүндө, үчтөн бири (32%) үйдө туугандардын жанында деп жооп беришкен. Респонденттердин 14% өздөрүн барганды жакшы көргөн коомдук жерлерде коопсуз жана тынч сезем деп жооп беришкен (57-сүрөт).

Зордук-зомбулук учурунда өзгөчө корголбогон аялдар жана кыздар болуп саналат, алардын майыптыгы аракетке жөндөмдүүлүгү жок психикалык көйгөйлөр менен шартталган, башкача айтканда, коргоо үчүн өз алдынча кайрылуу мүмкүнчүлүгү чектелген. Мыйзамга ылайык аларды коргоого тийиш болгон адамдар (ата – энелери, камкорчулары, багуучулары) же туугандары, кошуналары, тааныштары ж.б. тарабынан зордук-зомбулукка дуушар болгондо кырдаал курчуйт, бул көптөгөн учурлар күбөлөндүрөт.

Мыйзам мындай аялдарды жана кыздарды коргоого тийиш, анткени ЖПКга ылайык тергөөчү, прокурор жабырлануучунун же анын мыйзамдуу өкүлүнүн арызысыз өз алдынча, эгерде ал көз каранды же алсыз абалынан же башка себептерден улам өзүнүн укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргой албаган адамга карата жасалса, жеке-ачык айыптоонун кандай гана кылмышы болбосун сотко чейинки өндүрүштү баштайт” (ЖПКнын 24-беренесинин 3-бөлүгү). Майыптыгы бар, өзгөчө кыймыл-аракети жана акыл-эсинде бузулуулары бар аялдар жана кыздар, өздөрүнүн мыйзамдуу өкүлдөрү, туугандары, тааныштары ж.б. тарабынан зомбулукка дуушар болгондор мамлекет тарабынан мындай арызсыз корголууга тийиш, бирок, де-факто андай болбойт.

Бирок, гендердик зомбулуктан жабыр тарткан аял же кыз милицияга же прокуратурага кайрылса да, бардык учурларда күнөөлүү адам жогоруда көрсөтүлгөн

себептер боюнча жоопко тартылбайт. Алсак, ИИМдин маалыматы боюнча 2021-жылы сексуалдык зомбулук¹⁶⁴ боюнча иштердин жарымынан көбү (53%) кылмыш курамынын жоктугунан токтотулган.

Түздөн-түз зордуктоо-сексуалдык зомбулуктун эң кеңири таралган түрү боюнча Башкы прокуратура берген маалыматка ылайык, мисалы, 2021-жылы зордуктоо боюнча 632 иштин 75% токтотулган, 21% сотко жөнөтүлгөн, 4% өндүрүштө болгон. Тараптардын элдешүүсү үчүн токтотулган 473 иштин 13,7%, арыздын жоктугу үчүн 7,61% жана окуянын же кылмыштын курамынын жоктугу үчүн 77,38% токтотулган (башкача айтканда, зордуктоо фактысы далилденбеген бойдон калган). Үй-бүлөдөгү зомбулук фактылары боюнча Жоруктар жөнүндө кодекс боюнча козголгон иштер боюнча (7480 иш) иштердин 90% токтотулган, башкача айтканда ондон бир гана иш сотко жөнөтүлгөн. 7132 иштин токтотулушунун 13% тараптардын жарашуусу үчүн, 21% (бештен биринен көбү) арыздын жоктугу үчүн, 63% (б.а. үчтөн экиси) окуянын же кылмыштын курамынын жоктугу үчүн токтотулган.¹⁶⁵

Мындай кылмыш иштерин токтотууга мыйзамдын өзү жол берет: 2021-жылы кабыл алынган Кылмыш-жаза кодекси жана ЖПК элдешүүгө мүмкүн болгон иштердин тизмесин кеңейтти, бул зомбулук жасаган адамдардын жоопкерчиликтен качуу мүмкүнчүлүгүн гана көбөйттү. Чындыгында, элдешүү ар дайым ыктыярдуу аң-сезимдүү чечим кабыл алууга негизделбейт, көбүнчө жабырлануучу аялды “элдешүүгө” мажбурлашат. Мунун баары жазанын сөзсүз болуу принцибине каршы келет жана жазасыз калуу сезиминин калыптанышына өбөлгө түзөт, укук коргоо системасынын баалуулугун, ага жарандардын ишенимин жана адилеттүүлүккө болгон ишенимди девальвациялайт.

¹⁶⁴ Сексуалдык зомбулуктун бардык түрлөрү

¹⁶⁵ <https://www.prokuror.kg/ru>

This project is funded
by the European Union

КОРУТУНДУ

Дүйнө жүзүндө майыптыгы бар аялдар жана кыздар коомдук жана жеке мейкиндикте, коомдук жана үй-бүлөлүк жашоодо олуттуу тоскоолдуктарга туш болушат. Бул кыйынчылыктар аларды бардык жерде курчап турат: алар адамдын кадыр-баркын урматтоого негизделген жеткиликтүү жана сапаттуу медициналык жардамды, билим алуу жана кесиптик даярдоо кызматтарын алуу менен байланышкан, бул келечекте өзүнө татыктуу жашоого, мамлекеттик башкарууга жана коомдук турмушка катышууга болгон укукту камсыз кылууга мүмкүндүк берет. Алар жумушка орношууда, карьералык өсүүдөгү теңсиздикти жакшы билишет, басмырлоого жана зомбулукка чыдоого аргасыз болушат. Жүргүзүлгөн изилдөө көрсөткөндөй, тилекке каршы, Кыргызстан бул маселеде четте калбайт жана анда майыптыгы бар адамдар көпчүлүк учурда аярлуу топ болуп саналат.

“Жумуш ордунда жана транспортто, концерттик залдарда жана кибермейкиндикте майыптыгы бар адамдар күн сайын басмырланат, стереотиптерге негизделген мамиле жасалат жана алардын негизги укуктары урматталбайт” жана “аялдар менен кыздардын абалы андан да оор – ар бир мүнөттө 30дан ашык аял оор жаракат алат же төрөттөн майып болуп калат...”.
(Антониу Гутерриш, БУУнун Башкы катчысы).

Булак:

<https://news.un.org/ru/story/2018/06/1332192>

Кыргызстанда адамдардын 3%га жакынынын майыптыгы бар, алардын саны өсүүдө. Бул калктын ден соолугунун абалынын начарлашынын индикатору болуп саналат, терс социалдык мааниге ээ жана жалпысынан улуттун ден соолугунун сапатын төмөндөтөт. Майыптыктын себептерин талдоо алардын “олуттуу үлүшү” (94%) жалпы оорулардан келип чыкканын көрсөттү. Гендердик аспектиде эмчек безинин жана жатын моюнчасынын залалдуу шишиктери өзгөчө кооптонууну жаратат.

Эл аралык укуктун деңгээлинде, үйдө да, сыртта да майыптыгы бар аялдар менен кыздар зордук-зомбулукка, травмага же зомбулукка, шалаакылыкка же кайдыгерликке, туура эмес мамилеге же эксплуатацияга көбүрөөк дуушар болуу коркунучу көп кездешет, башкача айтканда, алардын абалы башка аялдарга жана кыздарга салыштырмалуу аярлуу.

Ошондуктан мамлекеттер майыптыгы бар аялдар менен кыздардын өзгөчө муктаждыктарын жана керектөөлөрүн эске алуу менен бардык аялдардын жана кыздардын мүмкүнчүлүктөрүн теңдөө үчүн зарыл болгон аракеттерди жасашы керек.

Мамлекеттер кабыл алышы керек болгон бул чаралардын бардыгы адам укуктарынын эл аралык стандарттарына негизделген, 1948-жылдагы Адам укуктарынын жалпы декларациясы, 1966-жылдагы Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт жана 1966-жылдагы Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт, 1979-жылдагы Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенция, 2006-жылдагы Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенция, 2006-жылдагы Балдардын укуктары жөнүндө конвенция ж.б. Алардын бардыгы Кыргыз Республикасынын укуктук системасынын бир бөлүгү болуп саналат, анткени өлкө аларды ишке ашыруу боюнча милдеттенмелерди өзүнө алган. Демек, анын аймагында жашаган ар бир адам эч кандай басмырлоосуз ушул эл аралык документтер берген бардык укуктардан жана мүмкүнчүлүктөрдөн пайдалана алат.

Өлкөнүн улуттук мыйзамдары гендердик теңчиликке жана инклюзияга умтулганына карабастан, чындыгында майыптыгы бар аялдар жана кыздар өз укуктарын ишке ашырууда басмырлоого дуушар болушат. Мунун себептери көп, анын ичинде майыптыктын оңдогон жылдар бою өкүм сүргөн медициналык модели, андан биопсихосоциалдык моделге өтүү өлкөдө акырындык менен жүргүзүлүүдө. Бирок мурдагыдай эле майыптыгы бар адамдардын мүмкүнчүлүктөрү инфраструктуралык жана мамилелик тоскоолдуктар менен чектелген, ал эми мыйзамдарда жана статистикалык көрсөткүчтөрдө ушул кезге чейин “ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адам” жана “майып” сыяктуу туура эмес жана басмырлоочу терминдер кездешет. Кыймыл функциясы, көрүүсү, угуусу жана башкалар бузулган аялдардын жана кыздардын ар кандай топторунун муктаждыктары мыйзамдарда жана саясатта дайыма эле эске алынбайт.

Көпчүлүк учурда майыптыгы бар аялдар жана кыздар курчап турган адамдар да, өздөрү да дуушар болгон стереотиптерден жапа чегишет, бул алардын укуктарын ишке ашырууда олуттуу тоскоолдук болуп саналат жана бул изилдөө дагы бир жолу тастыктады.

Майыптыгы бар кыздар жана аялдар негизинен толук кандуу билим ала алышпайт, кесипкөй педагогдордун жардамы менен көркөм таланттарын жана жөндөмдөрүн өнүктүрө алышпайт. Бул андан ары кесип тандоого да таасирин тийгизет, аны алуу бала кезинде алган билиминин сапаты менен, ошондой эле кесиптик билим берүү уюмдарынын жана кесиптик көндүмдөргө ээ болуу курстарынын физикалык жеткиликтүүлүгү менен шартталган. Мунун баары гугл-анкетанын жана фокус-топтук талкуунун катышуучулары тарабынан тастыкталды.

Негизин билим берүү жана шаардык жана айылдык чөйрөнүн физикалык жеткиликтүүлүгү түзгөн чоң көйгөй болуп жумушка орношуу жана жумуштуулук саналат. Татыктуу жашоо шартын камсыз кылган жумуштун жоктугу жана мамлекеттик колдоонун арзыбаган өлчөмү аялдар менен кыздарды аман калуу босогосуна алып келет. Ден соолукка байланыштуу көйгөйлөр канчалык көп болсо, ошончолук көп чыгым тартууга аргасыз болушат. Финансылык каражаттардын тартыштыгынын шартында аялдар күнүмдүк керектөөлөрдү канааттандырууга артыкчылык берип, өздөрүнүн башка укуктарын жана муктаждыктарын ишке ашырбай калтырып, артыкчылыктарды коюуга аргасыз болушат деп болжолдоого болот. Дал ушул финансылык кыйынчылыктар Гугл-сурамжылоонун

респонденттери тарабынан көбүнесе көрсөтүлгөн жана дал ушул каражаттын жетишсиздиги аларды башка адамдардан көз каранды жана зомбулуктун алдында алсыз кылат.

Ошондой эле майыптыгы бар аялдар үчүн алардын саясий укуктарын ишке ашыруу кыйын, бул стереотиптер жана инфраструктуралык тоскоолдуктар, маалыматка жетүүнүн чектелиши жана чечим кабыл алуу менен да байланыштуу.

Майыптыгы бар аялдар үчүн дагы бир көйгөй болуп репродуктивдик жана сексуалдык укуктарын ишке ашыруу, бул жаатта кызматтарга жетүү саналат. Майыптыгы бар аялдардын сексуалдык жана репродуктивдик ден соолук муктаждыктары дээрлик толугу менен этибарга алынбайт, бул жакын чөйрөдөн да, медициналык адистерден да. Майыптыктын медициналык моделине негизделген стереотиптер да анын негизин түзөт, мында адам аны пайда кылган ооруну дарылоого муктаж болгон бейтап катары гана каралат. Медициналык мекемелердин инфраструктурасынын жоктугу, репродуктивдик жана сексуалдык ден соолукка байланыштуу көйгөйлөрдү диагностикалоо жана дарылоо үчүн каражаттардын физикалык жактан жеткиликсиз болушу майыптыгы бар аялдардын укуктарынын ишке ашпай калышына же одоно бузулушуна гана өбөлгө түзөт.

Мүмкүнчүлүгү чектелген кыздарга жана аялдарга карата гендердик зомбулук сурамжылоонун жана фокус-топтун катышуучулары тарабынан тастыкталган дагы бир маселе. Ал бир катар себептерден улам абдан латенттүү, ал эми жынысы, майыптыгы, курагы, жашаган жери, кайталанышы, билим деңгээли жана башка критерийлер боюнча бөлүштүрүлгөн маалыматтардын жоктугунан улам бул көрүнүштүн болжолдуу чектерин белгилөө абдан татаал көрүнөт.

Жалпысынан, жүргүзүлгөн изилдөө гендердик жана инклюзивдик статистикалык өлчөөнүн жоктугу көйгөйүн көрсөттү, айрыкча башка чаралар менен жыйындыда. Бул стратегияларды жана саясаттарды иштеп чыгууну жана ишке ашырууну, майыптыгы бар аялдар менен кыздардын абалы боюнча прогрессти/регрессияны баалоону олуттуу кыйындатат.

Корутундуда белгилей кетүүчү нерсе, майыптыгы бар аялдар менен кыздардын укуктарын коргоо – бул адилеттүүлүк, адам укуктары жаатындагы эл аралык стандарттарды сактоо гана эмес. Бул жалпы келечекке инвестиция. Коом өз салымдарынан пайда көрбөйт, бирок социалдык обочолонуудан жана басмырлоодон улам майыптыгы бар аялдар менен кыздар салым кошпойт жана көпчүлүк учурда коомдон тышкары калышат. Ошондуктан гендер жана инклюзия боюнча ишти улантуу, аны майыптыгы бар адамдар менен иштеген жарандык коомдун уюмдарын милдеттүү түрдө тартуу менен ведомстволор аралык өз ара аракеттенүүнүн бардык деңгээлдеринде жүргүзүү маанилүү.

СУНУШТАР

Мыйзамдын деңгээлинде:

1. Майыптыгы бар аялдардын жана кыздардын укуктук абалын жөнгө салуучу бардык мыйзамдарга жана мыйзам алдындагы актыларга Майыптыгы бар адамдардын

This project is funded
by the European Union

- укуктары жөнүндө конвенциянын, Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенциянын, Балдардын укуктары жөнүндө конвенциянын жоболоруна ылайык келүүсүнө талдоо жүргүзүү жана анын натыйжалары боюнча аларга өзгөртүүлөрдү киргизүү же жаңыларын кабыл алуу;
2. Улуттук мыйзамдардан “майып/майыптар”, “бала кезинен майып”, “ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар” сыяктуу, “ДМЧА” деген аббревиатураларды, “майып-балдар”, “ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдар” сыяктуу түшүнүктөрдү алып салуу;
 3. Мыйзамдарды жана мыйзам алдындагы актыларды кабыл алууда алардын долбоорлоруна гендердик теңчилик жана инклюзия предметине экспертиза жүргүзүү (атап айтканда, укук коргоо жана гендердик);
 4. Программаларды, саясаттарды, стратегияларды (бардык чөйрөлөрдө) иштеп чыгууда алардын таасиринин өзгөчөлүктөрүн жана майыптыгы бар адамдарга карата прогрессти өлчөө индикаторлорун кароо;
 5. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында майыптуулук боюнча тикелей жана кыйыр басмырлоонун белгилерин аныктоо;
 6. Мыйзамдарды иштеп чыгууда майыптыгы бар, ошондой эле башка белгилери – курагы, этностук, менталдык ден соолугу ж.б. боюнча басмырлоого дуушар болгон аялдардын айрым топторунун өзгөчө абалын эсепке алууга багытталган атайын чараларды көрүүнү кароо;
 7. Мезгил-мезгили менен БУУнун Комитеттеринин гендердик теңчиликке жана инклюзияга тиешелүү сунуштамаларынын келип түшүшүнө жараша аларды ишке ашыруу боюнча программаларды кабыл алуу;
 8. Майыптыгы боюнча басмырлоо, анын ичинде жынысы жана майыптыгы боюнча басмырлоо учурларында укуктук коргоонун механизмдерин иштеп чыгуу жана ченемдик укуктук актыларда кароо;
 9. Инклюзия жана басмырлабоо предметине бардык деңгээлдеги билим берүү стандарттарын карап чыгуу;
 10. Инклюзия предметине окуу-методикалык комплекстерди жана билим берүү стандарттарын басмырлоого каршы жана гендердик экспертизалар методологиясын толуктоо;
 11. Майыптуулук жөнүндө маалымдуулуктун улуттук стратегиясын жана/же майыптыгы бар адамдарга карата стереотиптер менен күрөшүүгө жана майыптык жөнүндө майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө маалымдуулукту жогорулатууга багытталган планды кабыл алуу;
 12. Мыйзамдарда майыптыгы бар аялдардын сексуалдык жана репродуктивдик ден соолук жаатындагы кызматтарга, маалыматтарга жана билимге жеткиликтүүлүгүнө кепилдиктерди кароо;
 13. Майыптыгы бар адамдарга багытталган, майыптыгы бар адамдарды кесиптик окутууга көмөктөшүүчү жана майыптыгы бар аялдар менен эркектердин паритеттүү катышуусун караган программаны иштеп чыгуу жана бекитүү;

This project is funded
by the European Union

14. Майыптыгы бар иш берүүчүлөргө жана кызматкерлерге жумуш ордунда акылга сыярлык жайгашууну камсыз кылуу жана жумуш чөйрөсүнүн жана коммуникациялардын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу боюнча техникалык жана финансылык жардам көрсөтүү боюнча мыйзамдык чараларды кароо;
15. Майыптыгы бар адамдар үчүн жумуш орундарынын жеткиликтүүлүгүнүн стандарттарын иштеп чыгуу;

Институттардын деңгээлинде:

16. Майыптыгы бар адамдарды жана майыптыгы бар адамдардын кызыкчылыктарын билдирген коомдук уюмдарды майыптык чөйрөсүндө гана эмес, мамлекеттин ишинин башка тармактарына да мамлекеттик программаларды жана долбоорлорду иштеп чыгууга жана ишке ашырууну баалоого тартуу;
17. Майыптыгы бар адамдар менен, айрыкча алардын өкүлчүлүктүү уюмдары аркылуу, алардын саясатын жана практикасын иштеп чыгууда жана мониторинг жүргүзүүдө консультация берүү механизмдерин кароо;
18. Мамлекеттик органдар тарабынан майыптыгы бар адамдардын өз укуктары жөнүндө маалымдалышын жана жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу;
19. Бардык мамлекеттик органдардын кызматкерлерин даярдоо/кайра даярдоо программаларына гендердик сезимталдык жана инклюзия маселелерин киргизүү;
20. Майыптыгы бар адамдардын укуктары жана аларды ишке ашыруу, майыптыгы бар адамдарга толеранттуу мамиле кылуу боюнча окуу программасын иштеп чыгуу жана укук коргоо (соттук системаны кошуу менен) системасынын кызматкерлерин окутуу;
21. Майыптыгы бар адамдар менен иштеген мамлекеттик түзүмдөрдүн өкүлдөрүнүн Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө конвенциянын жоболору жана аларды ишке ашыруу боюнча көрүлүп жаткан чаралар жөнүндө маалымдуулугун жогорулатуу;
22. Майыптыгы бар балдардын билим алууга, анын ичинде инклюзивдик билим алууга укуктары жөнүндө билим берүү мекемелеринин кызматкерлеринин, майып балдар менен иштеген адистердин, ата-энелердин жана үй-бүлөлөрдүн маалымдуулугун жогорулатуу;
23. Майыптыгы бар балдарды окутуу маселелери боюнча педагогдордун жана билим берүү уюмдарынын башка кызматкерлеринин квалификациясын үзгүлтүксүз жогорулатууну жана кесиптик өнүгүүсүн камсыз кылуу;
24. УСКнын сайтында маалыматтарды жайгаштыруу менен майыптуулук боюнча Туруктуу өнүгүүнүн бардык максаттарын статистикалык өлчөөнү камсыз кылуу;
25. Мүмкүн болгон максималдуу статистикалык көрсөткүчтөргө майыптык боюнча бөлүштүрүүнү кошуу;

Инфраструктуранын деңгээлинде:

26. Майыптыгы бар адамдар үчүн шаардык жана айылдык чөйрөнүн, анын ичинде транспорттун физикалык жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу;

This project is funded
by the European Union

27. Ар кандай формадагы майыптыгы бар адамдар үчүн маалыматтык жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу;
28. Мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, укук коргоо органдарынын, соттордун, билим берүү, маданият объекттеринин, медициналык ж.б. мекемелердин жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу;
29. Прокуратура органдарында, соттордо, ооруканаларда жана бейтапканаларда, министрликтерде жана ведомстволордо сурдокотормочунун бул максат үчүн республикалык бюджеттен каражаттарды издөө менен туруктуу иштөөсүн камсыздоо;
30. Майыптыгы бар адамдардын базалык кызматтарды алуусун жер-жерлерде адистештирилген кызматтардын тартыштыгын эске алуу менен жашаган/катталган жери боюнча каттоого байлаштырууну кайра карап чыгуу;
31. Майыптыгы бар адамдарга жана туугандарына жана/же башка бирге жашоону чечкен адамдарга колдоо көрсөтүү чараларын, анын ичинде үйдө колдоо, консультация берүү жана башка кызматтарды көрсөтүү;
32. Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар үчүн мезгилдүү, илимий, окуу-методикалык, маалымдама-маалыматтык жана көркөм адабияттарды, анын ичинде аудиокассеталарда, дисктерде, Брайлдын рельефтик-чекиттик шрифти менен жана сурдологиялык котормосу бар видеокассеталарда чыгарууну камсыз кылуу, бул максат үчүн республикалык бюджеттен каражаттарды издөө;

Саясий партиялардын деңгээлинде:

33. Партия ичиндеги демократия чараларын өнүктүрүү жана өз ишмердигине гендердик жана инклюзивдик мамиле механизмдерин киргизүү;
34. Зордук-зомбулук көрсөтпөө, асылууга, майыптыгы бар аял саясатчылардын ролун кемсинтүүгө жол бербөө маданиятын калыптандыруу;
35. Партияда бардык маселелер боюнча, анын ичинде экономикалык ресурстарга, мүмкүнчүлүктөргө жетүү боюнча чечимдерди кабыл алуу процессине партия мүчөлөрү-аялдардын катышуусун камсыз кылуу;
36. Аялдардын саясий лидерлигине карата болгон терс гендердик мамилелерди өзгөртүү боюнча чараларды туруктуу негизде ишке ашыруу;

ММКнын, социалдык медианын деңгээлинде:

37. Өз ишмердүүлүгүнө гендердик-сезимтал жана инклюзивдик журналистиканын стандарттарын киргизүү;
38. Бардык телеканалдарга дүлөйлөр жана үгүүсү начар адамдар үчүн жаңылык блокторунун, телеберүүлөрдүн, телепрограммалардын, фильмдердин жана мультфильмдердин субтитрлерин туруктуу негизде сурдокотормону жана трансляциялоону уюштуруу боюнча ишти жөнгө салуу; көзү азиздер жана көрүүсү начар адамдар үчүн ата мекендик жана чет өлкөлүк авторлордун фильмдерин, телепрограммаларды, тифлокомментарийлери бар ток-шоуларды чыгаруу жана трансляциялоо боюнча ишти жөнгө салуу;

This project is funded
by the European Union

39. Гендердик зомбулук жана майыптыгы бар кыздарга жана аялдарга карата зомбулук маселелерин чагылдыруу, бул терс көрүнүшкө коомчулуктун көңүлүн буруу;
40. Майыптыгы бар адамдарга карата болгон терс мамилелерди өзгөртүү боюнча чараларды туруктуу негизде ишке ашыруу;
41. Мамлекеттик кызматчылар, медициналык жана социалдык кызматкерлер тарабынан аялдарды басмырлоого алып келген майыптыгы бар аялдардын сексуалдык жана репродуктивдик функциялары жөнүндө терс стереотиптерди жоюу, майыптыгы бар аялдардын ата-эnelигине коомдук сөгүш берүү жолу менен:
 - а) майыптыгы бар аялдардын укуктарын чагылдыруу боюнча коомдук коммуникациялык кампанияларды өткөрүү,
 - б) мамлекеттик түзүмдөрдүн өкүлдөрүн Конвенциянын жоболоруна окутуу,
 - в) майыптыгы бар аялдардын коомдук кыймылын колдоо,
 - г) майыптыгы бар аялдарды гендердик саясатты, стратегияларды, программаларды иштеп чыгууга тартуу;
42. Инклюзия, жеткиликтүүлүк жана ар түрдүүлүк боюнча көрсөтмөлөрдү жайылтууга түрткү берүү максатында конкреттүү медиа план иштеп чыгуу;
43. Журналисттер үчүн майыптык жана социалдык ар түрдүүлүк маселелерин чагылдыруу боюнча колдонмону иштеп чыгуу жана ишке киргизүү;
44. Майыптыгы бар адамдардын жеке мобилдүүлүгүн илгерилетүү жана майыптыгы бар адамдар, алардын үй-бүлөлөрү жана кеңири коомчулук үчүн жеткиликтүү форматтарда маалыматты жайылтуу максатында маалымдуулукту жогорулатуу боюнча коммуникациялык кампанияны жана иш-чараларды өткөрүү;
45. Майыптыгы бар адамдардын жана алардын үй-бүлөлөрүнүн жеке жашоосун урматтоо боюнча коммуникациялык кампанияларды жана иш-чараларды өткөрүү;
46. Коомдун, потенциалдуу иш берүүчүлөрдүн майыптыгы бар адамдардын эмгектенүүгө укуктары жөнүндө маалымдуулугун жогорулатуу.

This project is funded
by the European Union

**“InKoot - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомдун
өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү” долбоору**

1-тиркеме.

Респонденттерди тандоо

Аймак	Бардыгы	айыл		шаар		Курак		Этнос		Майыптыктын формасы а. Коляска колдонуучу (КК) б. Таяныч-кыймыл аппаратынын бузулушу (ТКАБ) в. Көзү азиз д. Угуусу начар е. Жалпы оору (ЖО)	Майыптыктын тобу
		18-30	31-60	60 жаш жана андан жогору	Кыргыз	башка					
Бишкек шаары	11	-		11	15	4 4 3	4 8 3	6 5	12 3	1. КК – 6 2. ТКАБ – 5 3. Көзү азиз -2 4. Угуусу начар -1 5. ЖО -1	1-топ -10 2-топ – 1 3-топ-3 Бала кезинен майып-1
Жалал-Абадская областы	20	10	9	10	16	7 7 6	7 12 6	12 8	20 5	Минимум бир аялдан: 1. КК-1 2. ТКАБ – 10 3. Көзү азиз -6 4. Угуусу начар - 5. ЖО -7	1-топ -7 2-топ - 10 3-топ –4 Бала кезинен майып-4
Ош областы	16	8	18	8	2	6 5 5	9 7 4	10 6	17 3	Минимум бир аялдан: 1. КК-4 2. ТКАБ – 7 3. Көзү азиз -1 4. Угуусу начар -4 5. ЖО -4	1-топ -1 2-топ –6 3-топ –5 Бала кезинен майып-2
Чүй областы	15	8	9	7	5	5 5 5	5 8 1	9 6	9 5	Минимум бир аялдан: 1. КК-3 2. ТКАБ -3 3. Көзү азиз -3 4. Угуусу начар -1 5. ЖО - 4	Минимум бир аялдан 1-топ – 10 2-топ-2 3-топ-2
Баткен областы	13	7	11	6	7	5	3	8	15	Минимум бир аялдан:	1-топ -6

This project is funded
by the European Union

**“InKoot - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомдун
өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү” долбоору**

						4 4	12 3	5	3	1. КК-2 2. ТКАБ -5 3. Көзү азиз -4 4. Угуусу начар -1 5. ЖО -6	2-топ –6 3-топ –5 Бала кезинен майып-1
Ысык-Көл областы	12	6	6	6	8	4 4 4	4 6 3	8 4	11 1	Минимум бир аялдан: 1. КК-1 2. ТКАБ - 6 3. Көзү азиз -1 4. Угуусу начар - 5. ЖО -5	1-топ -4 2-топ –4 3-топ –4 Бала кезинен майып-2
Нарын областы	11	6	7	5	6	4 4 3	4 6 3	9 2	13	Минимум бир аялдан: 1. КК-1 2. ТКАБ -2 3. Көзү азиз - 4. Угуусу начар - 5. ЖО -10	1-топ -1 2-топ –8 3-топ–2 Бала кезинен майып-2
Талас областы	11	6	10	5	1	4 4 3	5 6	9 2	11	Минимум бир аялдан: 1. КК-5 2. ТКАБ – 3 3. Көзү азиз -2 4. Угуусу начар -1 5. ЖО -	1-топ-8 2-топ-3
Ош шаары	11	-		11	10	4 4 3	6 2 2	7 4	8	Минимум бир аялдан: 1. КК-5 2. ТКАБ – 3 3. Көзү азиз -1 4. Угуусу начар - 5. ЖО -1	1-топ -6 2-топ –1 3-топ –2 Бала кезинен майып-1

Гугл сурамжылоо үчүн анкета

Урматтуу айымдар!

Сизди Европа Биримдигинин финансылык колдоосу менен “Социалдык технологиялар агенттиги” КБ жана “Социологиялык, политологиялык жана социо-психологиялык изилдөөлөр борбору” КБ тарабынан ишке ашырылып жаткан “InKoom – Кыргызстандагы адилеттүү жана инклюзивдүү коомду өнүктүрүүгө көмөктөшүү” долбоорунун командасы кубаттайт.

Долбоордун алкагында биз майыптыгы бар аялдардын абалы жана гендердик теңчилик боюнча биринчи серептик изилдөө жүргүзүп жатабыз. Биздин өтүнүчүбүзгө жооп берип, изилдөө үчүн жоопторуңуз менен бөлүшүүнү чечкениңизге кубанычтабыз. Бул биз үчүн абдан маанилүү маалымат!

Бул изилдөөнүн максаты майыптыгы бар аялдардын абалы, кызмат көрсөтүүлөргө жана ресурстарга жеткиликтүүлүгү, майыптыгы бар аялдарга карата алардын укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн чектөөгө багытталган кабыл алынгыс жүрүм-турум жана зомбулук актылары жөнүндө маалыматтарды чогултуудан турат. Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча мындай аракеттерди жана жүрүм-турумду алдын алуу жана бөгөт коюу боюнча долбоор жана мамлекеттик органдар, ошондой эле башка субъекттер үчүн чечимдер жана сунуштар иштелип чыгат.

Сиздин жоопторуңуз купуя болуп эсептелет жана үчүнчү жактарга жеткиликсиз болот. Жоопторуңуз менен Инсандыгыңыздын ортосунда байланыш түзүүгө жол бербөө үчүн Ысымыңыз жана электрондук почтаңыздын дареги өзүнчө сакталат. Сиз жооп бергиңиз келбеген суроолорго жооп берүүгө милдеттүү эмессиз.

Сиздин бул сурамжылоого катышууңуз толугу менен ыктыярдуу болуп саналат, бирок Сиздин тажрыйбаңыз майыптыгы бар башка аялдарга пайдалуу болушу мүмкүн жана майыптыгы бар аялдардын коомдук турмушка катышуусун кеңейтүүгө жана Кыргызстанда майыптыгы бар аялдарга карата зомбулуктун бардык түрлөрүн жоюу жана ага жол бербөө боюнча саясатты иштеп чыгууга өбөлгө болот.

Бул болжол менен сиздин 20 мүнөт убактыңызды талап кылат.

Катышканыңыз үчүн алдын ала ыраазычылык билдиребиз

Кошумча маалымат алуу үчүн төмөндөгү байланыш маалыматтары боюнча Бактыгүл Исланбековага кайрылууну өтүнөбүз (bakulya.islanbekova@gmail.com, Tel/WhatsApp: +996 772 717 426).

Урматтоо менен,
Долбоордун командасы

ЖЕКЕ МААЛЫМАТТАР

1. Жашыңызды көрсөтүңүз

- a. 18-20
- b. 21-25
- c. 26-30
- d. 31-35
- e. 36-40
- f. 41-45
- g. 46-50
- h. 51-60

This project is funded
by the European Union

*“InKoot - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомдун
өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү” долбоору*

- i. 61-70
- j. 71 жаш жана андан жогору

2. Сиз жашаган аймакты/шаарды көрсөтүңүз

- a) Бишкек ш.
- b) Ош ш.
- c) Баткен областы
- d) Жалал-Абад областы
- e) Ысык-Көл областы
- f) Нарын областы
- g) Ош областы
- h) Талас областы
- i) Чүй областы

3. Сиз жашаган калктуу конуштун тибин көрсөтүңүз

- a) Шаар
- b) Айыл жергеси

4. Майыптыгыңыздын формасы (жооптордун ылайык келген варианттарын белгилеңиз):

- a) Коляска колдонуучу
- b) Таяныч-кыймыл аппаратынын бузулушу
- c) Көзү азиз
- d) Угуусу начар
- e) Жалпы оору

5. Майыптыгыңыздын тобу:

- a) 1-топ
- b) 2-топ
- c) 3-топ
- d) Бала кезден майып

6. Этноностук таандыгыңыз

- a) Кыргыз
- b) Орус
- c) Өзбек
- d) Тажик
- e) Башка (көрсөтүңүз) _____

7. Билим деңгээлиңизди көрсөтүңүз

- a. Мектик билим алган эмесмин
- b. Башталгыч жалпы билим (1-4-класс)
- c. Негизги жалпы билим (9 класс)
- d. Орто жалпы (11 класс)
- e. Башталгыч кесиптик билим

This project is funded
by the European Union

- f. Орто кесиптик билим
- g. Аяктабай калган жогорку кесиптик билим
- h. Жогорку кесиптик билим
- i. 2 жана андан көп жогорку кесиптик билим
- j. Окумуштуулук даражам/илимий наамым бар
- k. Башка (көрсөтүңүз)_____

8. Кайсы мектепте/мектептерде окудуңуз

- l. Жалпы билим берүү уюму
- m. Көмөкчү мектеп
- n. Атайын мектеп (интернат)
- o. Мектепке барган эмесмин жана үйдө окуган эмесмин
- p. Мектепке барган эмесмин, үйдө окугам
- q. Башка (көрсөтүңүз)_____

9. Кайсы тилдерди билесиз (Тил билүү деңгээлин 1ден 5ке чейинки шкала боюнча белгилеңиз (5 – эң жогорку компетенттүүлүк))

- a) Мамлекеттик тил (кыргыз тили)
- b) Расмий тил (орус тили)
- c) Башка (көрсөтүңүз)_____

10. Ким менен жашайсыз?

- a) Жалгыз жашайм
- b) Жашы жете элек балам/балдарым менен жалгыз жашайм
- c) Ата-энем жана/же жакын туугандарым менен жашайм
- d) Күйөөм/өнөктөшүм менен жашайм
- e) Досторум/курбу кыздар менен жашайм
- f) Майыптыгы бар адамдар үчүн интернатта жашайм
- g) Улгайган жарандар үйүндө жашайм
- h) Башка (көрсөтүңүз)_____

11. Үй-бүлөлүк абал

- a) Никем жок
- b) Никем бар
- c) Жарандык никеде жашайм
- d) Жесир
- e) Ажырашкам
- f) Башка (көрсөтүңүз)_____

12. Балдарыңыз барбы

- a) Ооба
- b) Жок

Эгерде бар болсо, алардын курагын белгилеңиз

	1 жашка чейинки куракта	1-3 жаш	4-7 жаш	8-11 жаш	12-15 жаш	16-18 жаш	18 жаштан жогору
1 бала							

This project is funded
by the European Union

**“InKooT - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомдун
өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү” долбоору**

2 бала							
3 бала							
4 бала							
5 бала							
6 бала							
7 бала							
8 бала							
9 бала							
10 бала							

2-БЛОК. ЭКОНОМИКАЛЫК МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨР/ЖУМУШТУУЛУК

2.1. Жумуштуулук (учурдагы абалыңызга туура келген бардык жооптордун варианттары белгилеңиз)

- a) Туруктуу жумушум бар/үйдөн тышкары иштейм
- b) Үйдө иштейм
- c) Өз бизнесим бар
- d) Туруктуу жумушум жок
- e) Ылайыктуу жумуш жок
- f) Иш издеп жатам
- g) Башка (жумуштун жоктугунун себебин көрсөтүңүз) _____

2.2. Киреше булагы (учурдагы абалыңызга туура келген бардык жооптордун варианттары белгилеңиз)

- a) Эмгек акы
- b) Жеке бизнестен түшкөн киреше
- c) Курак боюнча пенсия
- d) Майыптык боюнча пенсия
- e) Жөлөкпул
- f) Алименттер
- g) Ата-энемдин/туугандарымдын колдоосу
- h) Күйөөмдүн/өнөктөшүмдүн багуусунда
- i) Башка (көрсөтүңүз) _____

2.3. Бир айдагы кирешеңиздин орточо өлчөмүн көрсөтүңүз:

- a) 2000 сомдон – 4000 сомго чейин
- b) 4000 сомдон - 7000 сомго чейин
- c) 7000 сомдон – 10 000 сомго чейин
- d) 10 000 сомдон жогору
- e) Башка: _____

2.4. Кирешеңизди/каражатыңызды өзүңүз тескейсизби?

- a) Ооба. Өз каражаттарымды толугу менен өзүм тескейм
- b) Жарым-жартылай

с) Жок, өзүмдүн финансылык каражаттарымды тескебейм

3-БЛОК. РЕПРОДУКТИВДИК УКУКТАРДЫ ИШКЕ АШЫРУУ

3.1. Репродуктивдик ден соолук боюнча кимге кайрылдыңыз

а)

Мамлекеттик жана муниципалдык медициналык мекемелерге	Эч качан	Кээде	Көп	Дайыма
Жеке медициналык мекемелерге/жеке практикадагы дарыгерлерге	Эч качан	Кээде	Көп	Дайыма
Туугандарга, тааныштарга	Эч качан	Кээде	Көп	Дайыма
Эч жакка кайрылбайм	Эч качан	Кээде	Көп	Дайыма
Башка (көрсөтүңүз) _____				

3.2. Репродуктивдик ден соолук маселелери боюнча кайрылууда физикалык жеткиликтүүлүктү баалаңыз:

1. Мамлекеттик жана муниципалдык медициналык мекемелер				
Мекемеге жакын жайгашкан территория	Мыкты	Жакшы	Жарым-жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес
Имаратка кирүү/чыгуу: Пандустун болушу	Мыкты	Жакшы	Жарым-жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес
Имаратка кирүү/чыгуу: Кармагычтардын болушу	Мыкты	Жакшы	Жарым-жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес
Жардам суроо баскычынын болуш	Мыкты	Жакшы	Жарым-жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес
Имараттын ичинде жүрүү жолдору. Бүктөлүүчү жана жазылуучу пандустар, рамптар, аппараттар	Мыкты	Жакшы	Жарым-жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес
Имараттын ичинде жүрүү жолдору Бөлмө үчүн тактилдик плитка жана багыт берүүчү тилкелер.	Мыкты	Жакшы	Жарым-жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес

This project is funded
by the European Union

Санитардык – гигиеналык жайлар (Жеткиликтүү ажатканалар)	Мыкты	Жакшы	Жарым- жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес
Объекттеги, бардык зоналардагы маалыматтардын жеткиликтүүлүгү, анын ичинде маалымат такталары	Мыкты	Жакшы	Жарым- жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес
Мекеме гидравликалык гинекологиялык отургучтар менен жабдылган	Мыкты	Жакшы	Жарым- жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес
Мекеме гидравликалык керебеттер менен жабдылган	Мыкты	Жакшы	Жарым- жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес

2. Жеке медициналык мекемелер/жеке практикадагы дарыгерлер

Мекемеге жакын жайгашкан территория	Мыкты	Жакшы	Жарым- жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес
Имаратка кирүү/чыгуу: Пандустун болушу	Мыкты	Жакшы	Жарым- жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес
Имаратка кирүү/чыгуу: Кармагычтардын болушу	Мыкты	Жакшы	Жарым- жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес
Жардам суроо баскычынын болуш	Мыкты	Жакшы	Жарым- жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес
Имараттын ичинде жүрүү жолдору. Бүктөлүүчү жана жазылуучу пандустар, рамптар, аппараттар	Мыкты	Жакшы	Жарым- жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес
Имараттын ичинде жүрүү жолдору Бөлмө үчүн тактилдик плитка жана багыт берүүчү тилкелер.	Мыкты	Жакшы	Жарым- жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес

This project is funded
by the European Union

**“InKoot - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомдун
өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү” долбоору**

Санитардык – гигиеналык жайлар (Жеткиликтүү ажатканалар)	Мыкты	Жакшы	Жарым- жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес
Объекттеги, бардык зоналардагы маалыматтардын жеткиликтүүлүгү, анын ичинде маалымат такталары	Мыкты	Жакшы	Жарым- жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес
Мекеме гидравликалык гинекологиялык отургучтар менен жабдылган	Мыкты	Жакшы	Жарым- жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес
Мекеме гидравликалык керебеттер менен жабдылган	Мыкты	Жакшы	Жарым- жартылай жеткиликтүүлүк	Жеткиликтүү эмес

**3.3. Саламаттыкты сактоо мекемелеринде Сиз / Сиз тааныган адам үчүн
репродуктивдик ден соолук кызматтарынын сапатын баалаңыз:**

Мамлекеттик жана муниципалдык медициналык мекемелер				
	Макулмун	Жарым- жартылай макулмун	Макул эмесмин	Комментарийлер (зарыл болсо)
Алынган медициналык кызматтарга канааттандым				
Персонал майыптыгы бар бейтаптарга сый мамиле кылышат				
Басмырлоо, майыптыгы бар бейтаптардын укуктары бузулган учурлар болгон				

Жеке медициналык мекемелер/жеке практикадагы дарыгерлер				
	Макулмун	Жарым- жартылай макулмун	Макул эмесмин	Комментарийлер (зарыл болсо)
Алынган медициналык кызматтарга канааттандым				

This project is funded
by the European Union

*“InKoot - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомдун
өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү” долбоору*

Персонал майыптыгы бар бейтаптарга сый мамиле кылышат				
Басмырлоо, майыптыгы бар бейтаптардын укуктары бузулган учурлар болгон				

3.4. Медициналык мекемелердеги кызматтардын нарктык жеткиликтүүлүгүн баалаңыз:

Мамлекеттик жана муниципалдык медициналык мекемелер				
	Макулмун	Жарым-жартылай макулмун	Макул эмесмин	Комментарийлер (зарыл болсо)
Баалар алгылыктуу, мен аларды толук төлөй алам				Комментарийлер
Мекемеде майыптар үчүн арзандатуулар бар жана мен аларды колдоном				Комментарийлер
Майыптыгы бар адамдар үчүн акысыз кызматтар бар экендигине карабастан - мен кызматтар үчүн жана/ же персоналга кошумча акы төлөшүм керек				Комментарийлер

Жеке медициналык мекемелер/жеке практикадагы дарыгерлер				
	Макулмун	Жарым-жартылай макулмун	Макул эмесмин	Комментарийлер (зарыл болсо)
Баалар алгылыктуу, мен аларды толук төлөй алам				Комментарийлер
Мекемеде майыптар үчүн арзандатуулар бар жана мен аларды колдоном				Комментарийлер
Майыптыгы бар адамдар үчүн акысыз кызматтар бар экендигине карабастан - мен кызматтар үчүн жана/ же персоналга кошумча акы төлөшүм керек				Комментарийлер

3.5. Үй-бүлөнү пландаштыруу маселелери боюнча маалымдуулугуңузга жана контрацепция, гигиена каражаттарына жеткиликтүүлүктү баалаңыз

Контрацепциянын заманбап ыкмалары жана аларды туура колдонуу боюнча маалыматым бар	Макулмун	Жарым-жартылай макулмун	Макул эмесмин
Менде контрацепцияны үзгүлтүксүз жана акысыз алуу мүмкүнчүлүгү бар	Макулмун	Жарым-жартылай макулмун	Макул эмесмин
Мен контрацепцияны сатып алууга мүмкүнчүлүгүм бар	Макулмун	Жарым-жартылай макулмун	Макул эмесмин
Менин үй-бүлөнү пландаштыруу муктаждыктарым контрацепциянын заманбап ыкмалары менен канааттандырылат	Макулмун	Жарым-жартылай макулмун	Макул эмесмин

3.6. Кош бойлуулукту токтотууга туура келди беле?

- a. Ооба
- b. Жок

Кааласаңыз жообуңузду түшүндүрүңүз: _____

3.6.1. Эгер сиз кош бойлуулукту токтотууга аргасыз болсоңуз, анда бул Сиздин чечимиңиз беле?

- a. Ооба
- b. Жок

3.6.2. Эгер сиз кош бойлуулукту токтотууга аргасыз болсоңуз, анда кандай себептер менен?

- a. Ошол учурда балалуу болууну каалабоо
- b. Экономикалык себептер, татыктуу жашоого финансылык каражаттын жетишсиздиги
- c. Медициналык себептер (менин же төрөлө элек баланын ден соолугунун абалы)
- d. Күйөөмдүн/туугандардын/тааныштардын кысымы
- e. Медициналык адистердин кысымы

f. башка: _____

3.7. ВИЧ/СПИДди жана жыныстык жол менен жугуучу ооруларды алдын алуу маселелери боюнча маалымдуулугуңузду баалаңыз.

Меңде ВИЧ / СПИДди жана жыныстык жол менен жугуучу ооруларды алдын алуу боюнча чаралар жөнүндө бардык зарыл маалымат бар

- a. Ооба
- b. Жок
- c. Жарым-жартылай

3.8. Медициналык жардам алууда денеге кол тийбестикке болгон укугуңузду ишке ашырылышын баалаңыз

Мага байланыштуу ар кандай медициналык процедуралар жана дарылоо курстары менин эркин жана аң-сезимдүү макулдугум менен гана жүргүзүлдү

- a. Ооба
- b. Жок
- c. Жарым-жартылай

3.9. Гигиеналык каражаттар менен камсыздалганыңызды баалаңыз?

Мен гигиеналык каражаттарды, анын ичинде чоңдор үчүн памперстерди, жалаяктарды, төшөмөлдөрдү жана башкаларды сатып алууга жардам алам:

Туугандардан	Ооба	Жок	Башка
Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана социалдык коргоо органдарынан	Ооба	Жок	Башка
Баарын өзүм сатып алам	Ооба	Жок	Башка
Жардам сурап башка адамдарга кайрылууга аргасыз болом	Ооба	Жок	Башка

4-БЛОК. МАЙЫПТЫГЫ БАР АЯЛДАРГА КАРАТА ЗОМБУЛУК

4.1. Мүмкүнчүлүгү чектелген аялдарга жана кыздарга карата үй-бүлөлүк зомбулук же аны жасоо коркунучу тууралуу билесизби?

- a. Ооба
- b. Жок

4.2. Мүмкүнчүлүгү чектелген аялдарга жана кыздарга карата сексуалдык зомбулук же аны жасоо коркунучу жөнүндө билесизби?

- a. Ооба

b. Жок

4.3. Майып аялга карата зомбулук болгон учурда жабырлануучуга ... кайрылууну сунуштайсызбы:

Милицияга	Ооба	Жок	Билбейм
Кризистик борборлорго	Ооба	Жок	Билбейм
Туугандарга, тааныштарга	Ооба	Жок	Билбейм
ЖӨБ органдарына	Ооба	Жок	Билбейм
Социалдык корго органдарына, социалдык кызматкерлерге	Ооба	Жок	Билбейм
Башка			

4.4. Мен өзүмдү коопсуз сезип, тынчыраак болом

- Өзүмдүн үйүмдө
- Үйдө туугандарымдын жанында
- Мен болууну жактырган коомдук жерлерде
- Эч жерде

5-БЛОК. ШАЙЛОО УКУГУН ИШКЕ АШЫРУУ

5.1 Шайлоо учурунда мен:

- Шайлоо участогуна барам
- Жайдан тышкары добуш берем
- Кээде добуш берүүгө мүмкүнчүлүгүм жок
- Башка: _____

5.2. Акыркы 5 жыл ичинде Кыргыз Республикасында шайлоолорду жана референдумдарды өткөрүү учурунда шайлоого мен ... катары катышкам

- Шайлоочу
- Шайлоодо байкоочу
- Саясий партиянын тизмесиндеги депутаттыкка талапкер
- Өзүмдү көрсөткөм
- Шайлоого барган эмесмин

5.3. Жогорку Кеңешке же жергиликтүү кеңешке майыптыгы бар аялдар шайланышын каалайсызбы?

- Ооба
- Жок
- Билбейм

5.3.1. Эгерде кааласаңыз, анда депутат катары майыптыгы бар кайсы аялдарды көргүңүз келерин атай аласызбы?

This project is funded
by the European Union

**“InKoot - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомдун
өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү” долбоору**

6. КОШУМЧА СУРООЛОР

6.1. Тышкы жардамга/үй-бүлөгө канчалык көз карандысыз?

6.2. Сиз азыр шаарда/айылда жашап жаткан учурда кандай кыйынчылыктарга туш болуп жатасыз?

6.3. Өз алдынча жана коз карандысыз жашоо үчүн сизге эмне жетпей жатат?

6.4. Гаджеттериңиз барбы?

Компьютер/ноутбук/планшет	Ооба, аны мен гана колдоном	Ооба, аны башка адамдар (туугандар, достор) менен чогуу колдоном	Жок
Смартфон	Ооба, аны мен гана колдоном	Ооба, аны башка адамдар (туугандар, достор) менен чогуу колдоном	Жок

6.5. Гаджеттерди колдоно билүү көндүмдөрүңүздү баалаңыз

Компьютер/ноутбук/планшет	Эң жакшы билем	Жарым-жартылай билем	Билбейм, үйрөнгүм келет
Смартфон	Эң жакшы билем	Жарым-жартылай билем	Билбейм, үйрөнгүм келет

6.6. Сиз кимдир бирөө тараптан басмырлоого, стигматизацияга дуушар болдуңуз беле?

Күйөөм/өнөктөшүм	Эч качан	Кээде	Көп	Дайыма
Ата-энем	Эч качан	Кээде	Көп	Дайыма
Балдар	Эч качан	Кээде	Көп	Дайыма
Кошуналар	Эч качан	Кээде	Көп	Дайыма
Тааныштар, достор	Эч качан	Кээде	Көп	Дайыма
Туугандар	Эч качан	Кээде	Көп	Дайыма
Мед.кызматкерлер	Эч качан	Кээде	Көп	Дайыма

This project is funded
by the European Union

**“InKoot - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомдун
өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү” долбоору**

Соц. кызматкерлер	Эч качан	Кээде	Көп	Дайыма
Укук коргоо органдарынын кызматкерлери	Эч качан	Кээде	Көп	Дайыма
Иш берүүчүлөр	Эч качан	Кээде	Көп	Дайыма
Кесиптештер	Эч качан	Кээде	Көп	Дайыма
Башка	Эч качан	Кээде	Көп	Дайыма

6.7. Эгер мүмкүнчүлүк болсо, анда мен төмөнкү көндүмдөрдү өздөштүргүм келет (атаңыз): _____

6.8. Эгер менде мүмкүнчүлүк болсо, анда мен төмөнкү кесиптерди өздөштүргүм келет (атаңыз):

6.9. Мен өзүм жакшы билген көндүмдөр, жөндөмдөр (атаңыз):

Сурамжылоого катышканыңыз үчүн ыраазычылык билдиребиз!